

Izvorni znanstveni rad
UDK 929 Nascimbene, N.
Primljeno: 14.10.2006.

STRANI UČITELJ I DOMAĆI POVJESNIČAR: NASCIMBENE NASCIMBENI I SERAFIN CERVA O RETORICI

RELJA SEFEROVIĆ

SAŽETAK: Humanist Nascimbene Nascimbene iz Ferrare bio je upravitelj dubrovačke škole šezdesetih godina 16. stoljeća. Uz financijsku pomoć Republike priredio je izdanje Ciceronove rasprave *De Inventione*, tiskano u Veneciji. Usporedba Nascimbeneova djela s pogledima autora iz vremena baroka pokazuje temeljne razlike: humanističko gledište na retoriku kao dio političke doktrine zamijenjeno je isticanjem njene praktične upotrebe. Kritikom se istaknuo i povjesničar Serafin Cerva, osudivši posmrtno govore koje su u čast dubrovačkih uglednika držali stranci. Pritom se ipak pohvalno izrazio o Nascimbeneu i poput drugih dubrovačkih povjesničara 18. stoljeća posvetio mu više pažnje, iako je pogoršanje njegovih odnosa s dubrovačkim vlastima uvjetovalo učenjakov nagli odlazak iz grada.

Uvod: talijanski humanist i njegovi barokni kritičari

Dodiri dubrovačke sredine s inozemstvom prate se stoljećima kroz političke, gospodarske i kulturne aktivnosti. Budući da je o prvim dvjema skupinama izravno ovisio opstanak grada, kulturnim vezama može se formalno pridati manja težina. Međutim, dug i postojan razvitak tih odnosa, rijetko remećen krizama koje su redovito zahvaćale politička i gospodarska zbivanja, omogućio je dozrijevanje domaćih umjetnika i znanstvenika, sposobnih ne samo samostalno nastaviti djelo najčešće talijanskih uzora, već se i kritički o njima izraziti. Taj odnos između učitelja i učenika promotrit ćemo na polju retorike, discipline iz temelja klasičnog antičkog i srednjovjekovnog školstva, koja upravo u

---

Relja Seferović, asistent u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Zavod za povijesne znanosti HAZU, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik. E-mail: reljaseferovic@yahoo.co.uk

---

Renesansi dobiva nov poticaj. Zamijenivši klasičnih sedam slobodnih vještina (gramatiku, retoriku, dijalektiku kao *trivium* i aritmetiku, geometriju, astronomiju i glazbu kao *quadrivium*) s pet disciplina (gramatika, retorika, poezija, moralna filozofija i povijest),¹ humanistički učitelj pokušao je privući slušateljstvo konkretnim izlaganjima, čija se pouka mogla lakše primijeniti u svakodnevnom životu. Bilo je važno obrazložiti teorijske postavke što većim brojem praktičnih primjera, a ujedno istaknuti viši cilj u obliku organizacije političke zajednice. U tom svjetlu retorici služe i pjesništvo i povijest, jer nude riznicu svakovrsnih primjera za budućeg govornika koji se odgaja u školskim klupama. Tim putem išao je i Nascimbene Nascimbeni iz Ferrare, upravitelj dubrovačke javne škole šezdesetih godina 16. stoljeća. Koliko je imao uspjeha u svom radu može se suditi na temelju suvremenih i kasnijih izvora. Među prvima nalaze se reakcije dubrovačke vlade, njegove vlastite prosudbe učenika s kojima se susreo u gradu Sv. Vlaha te pristup Ciceronovoj raspravi *De Inventione*, priređenoj za tisak uz potporu njegovih poslodavaca, dubrovačke vlastele.

S druge strane, dva stoljeća kasnije dozrelo je pero dominikanca Serafina Marije Cerve (1686-1759), učena i marljiva povjesničara koji je kritički i argumentirano istupio protiv retoričke prakse kakvu su u gradu zastupali humanisti poput Nascimbenea. U djelu *Prolegomena in sacram metropolim Ragusinam*, zamišljenom kao svjetovni okvir i uvod u crkvenu povijest dubrovačke nadbiskupije, Cerva je ocijenio talijanske humaniste na čelu dubrovačke škole kao puke pridošlice iz dalekih krajeva čija su znanja lišena svake dublje vrijednosti. Pritom se, istina, naš autor nijednom nije nepovoljno izrazio o samom Nascimbeneu, već je njegova ocjena bila usmjerena sveobuhvatno. Razlozi za ovu reakciju mogu se tražiti kroz prilike u vrijeme kad Cerva piše, jer je i Zapad tada slijedio drukčije postavke, o čemu svjedoče usporedbe s pogledima baroknih retoričara na Cicerona. Međutim, važnije je uočiti promjenu koja je nastupila u samom Dubrovniku: naraštaji stranih učitelja koji su upravljali javnom školom pridonijeli su jačanju kritičke misli kod svojih učenika, što se osobito osjetilo u procvatu dubrovačke historiografije 18. stoljeća.

1. Dubrovački “oratori”

Kulturi javne riječi u starom Dubrovniku tradicionalno se poklanjala velika pozornost. Početkom 17. stoljeća povjesničar Jakov Luccari nije propustio

---

¹ Vladimir Rezar, *Latinitet Ludovika Crijevića Tuberonu*, u Ludovik Crijević Tuberon, *Komentari o mojem vremenu*. Uvodna studija i prijevod Vladimir Rezar. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001: VII-VIII.

zabilježiti da za odvjetničku službu biraju one koje su podučili učitelji govorničtva, te su tako naučili govorničku vještinu, budući da je njihova dužnost čuvstvima privući suce na svoju stranu u parnicama koje zastupaju.² Govori su bili sredstvo političke borbe kad je trebalo ugostiti strane uglednike ili raspraviti važna pitanja na senatskim sjednicama, a jednako tako i u diplomatskim misijama u inozemstvu. Poznato je da su se čak službeni predstavnici dubrovačke vlade pri plaćanju državnog danka Osmanlijama nazivali *oratores*, što smo navikli prevoditi kao “poklisari”. Dosadašnja istraživanja već su dovela do zaključka da se poslanici Republike od 15. stoljeća nazivaju “oratorima”, budući da su svladali umijeće svečanog govorenja, *oratio*.³ Uz vlasteoski status, osobni ugled i domoljublje, poznavanje prava i govorničtva ubrajalo se među temeljne pretpostavke za uspješnu diplomatsku službu, a zasluge *oratora* znali su veličati i pjesnici.⁴ Izraz *orator* koristio se i za glasnike upućene lokalnim osmanskim moćnicima, osobito hercegovačkom sandžakbegu. O tome svjedoči i slučaj plemića Nikole Vlahova Sorga, kojemu se kao izaslaniku poslanome na Neretvu gospodinu sandžakbegu odlukom Malog vijeća 25. siječnja 1566. plaća trideset dukata da bi predao dar u tkaninama.⁵

Ovaj izraz bio je ustaljen sve do smiraja Republike. Primjerice, 29. lipnja 1801. godine u Malom vijeću usvaja se zaključak da se studentu turskog jezika i budućem dragomanu, mladom Antunu Vernazzi, koji se šalje na put u pratnji poklisara Luke Sorga, isplati stotinu dukata za putne troškove. Istom prilikom odlučeno je, u skladu s odredbom Vijeća umoljenih usvojenom 23. istog mjeseca, dodijeliti “gospodinu govorniku”, Luki Sorgu, tisuću petsto dukata da bi izvršio poznate dužnosti.⁶

---

² *Li sei avvocati del proprio si eleggono di coloro che sono stati sotto il maestro della retorica ed hanno imparato la disciplina dell'orare. Perciocchè l'uffizio loro è di tirare con l'affetto i giudici a favorire le cause che diffendono.* Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa*. Ragusa: presso Andrea Trevisan, 1790²: 278.

³ Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 1999: 92.

⁴ Zdenka Janeković Römer, »O poslaničkoj službi i diplomatskom protokolu Dubrovačke Republike u 15. stoljeću.« *Zbornik Diplomatske akademije* 4 (1999): 196-197.

⁵ *Acta Consilii Minoris* (dalje: *Cons. Min.*), serija 5, sv. 48, f. 13v, Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD).

⁶ *Cons. Min.* sv. 113, f. 278v. Antun Vernazza je i 1804. vršio dužnost dragomana poklisara harača, a još 1802. godine postao je članom bratovštine lazarina (Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003: 122, 124)

S druge strane, naslovom "govornika" ističu se i poslanici zapadnim vladarima. Malo vijeće je 22. svibnja 1566. godine za službu pratnje izaslanika "najkršćanskijeg francuskog kralja", koji je kanio doputovati iz Venecije u Dubrovnik, izabralo plemiće Jeronima Franova Cabogu i Rafaela Marinova Menze, a povjerena služba nije se smjela odbiti pod prijetnjom globe od dvadeset pet perpera.⁷ Upute su sadržavale samo temeljne točke i želje koje se htjelo ostvariti, kao što čitamo u pismima upućenim dubrovačkim diplomatima.⁸ O formi tada nije bilo govora, ali u starijem razdoblju ima podataka i o tome. Naime, humanizam 15. stoljeća iznjedrio je govorništvo kao neizostavno prisutan element za svakog diplomata i stoga je vladanje vještinom svečanog govorenja, *oratio*, bilo neophodno za izabrane predstavnike. Suvremeni retorički traktati davali su uzorke diplomatske prepiske i govora, a u uputama Senata redovito su se nalazili i savjeti za spretno iznošenje zahtjeva.⁹

Već početkom druge polovice 16. stoljeća razvila se misao da je neophodno dobiti pismeni izvještaj o aktivnostima koje su u vladino ime poduzimali izaslanici u inozemstvu, a među njima su prvi po važnosti bili "gospoda govornici". Tako je 22. rujna 1571. Vijeće umoljenih uz trideset dva glasa za, a samo jedan protiv, usvojilo prijedlog da "odsad, pa ubuduće naši govornici, glasnici i drugi predstavnici moraju pismeno podnositi izvještaje o važnim poslovima koje su obavili, te isto tako vratiti uputu i naša pisma. Svi se ti izvještaji, ili njihovi važni dijelovi, moraju zapisati u knjigu za vječno sjećanje, a ta knjiga mora stajati tajno u rukama našeg sekretara."¹⁰ Ishodište za ovu odluku valja tražiti u ranijem razdoblju. Već u 15. stoljeću senatori su sastavljali upute i pisma i raspravljali o ishodu poslaničkih misija, koje su posredstvom kurira redovito izvještavale vladu o svom napretku.¹¹

⁷ *Cons. Min.* sv. 48, f. 57r.

⁸ U uputama (instrukciji) Senat je određivao smjernice, stavove za pojedine diplomatske predstavnike, određivao njihovu zadaću i cilj misije, ocrtavao pojedine poteze i unaprijed sastavljao tekst njihovih najvažnijih izjava. Svjetlan Berković, »Glavna obilježja diplomacije Dubrovačke Republike.«, u Ilija Mitić, *Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici (od 1358. do 1815.)*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 2004²: 320.

⁹ Z. Janeković Römer: »O poslaničkoj službi«: 201.

¹⁰ *Acta Consilii Rogatorum* (dalje: *Cons. Rog.*), serija 3, sv. 60, f. 197r, DAD. *Die XXII Septembris 1571. Prima pars est de decernendo ut a modo in antea oratores nostri, nuntii et alii agentes debeant dare in scriptis res importantes relationum negociorum quae tractaverint, ac etiam restituere commissionem et litteras nostras et quod dictae relationes seu earum res importantes describi debeant in uno libro ad perpetuam memoriam, qui stare debeat secreto in manibus secretarii nostri. Per XXXII, contra I.* Na ovaj zaključak u svom kronološkom pregledu pravila dubrovačke diplomacije upozorava i S. Berković, »Glavna obilježja diplomacije Dubrovačke Republike.«: 328.

¹¹ Z. Janeković Römer, »O poslaničkoj službi«: 196.

Njegovanje diplomatske vještine bilo je u izravnoj vezi s odgovarajućom izobrazbom, nemalo utemeljenom na klasičnim disciplinama i retorici kao jednoj od najvažnijih.

2. Škola kao temelj retorike u Dubrovniku

Jasno je da je retorika kao disciplina za svoju praktičnu primjenu morala imati i teorijski temelj. U tome je glavnu ulogu igrala dubrovačka škola, u većoj mjeri nego strani govornici koji su znali udostojati grad pod Srđem svojim posjetom. Vrijednost škole zrcali se i u aktivnosti glumačkih družina u Dubrovniku, koje su uglavnom okupljale školovane, ili barem pismene ljude. U najvećem broju bili su to upravo plemići, obvezani školovati se u humanističkoj školi sve do svoje dvadesete godine. Iako su školu pohađali i bogatiji pučani, možemo reći da su bili ipak razmjerno malobrojni.¹² Kako se već od kraja 14. i početka 15. stoljeća dubrovačka škola naziva gramatičko-retoričkom,¹³ već time se podrazumijeva da je ustanova slijedila tada suvremene tendencije obrazovnog rada, među kojima je retorika imala glavnu ulogu.¹⁴

No, činjenica je da dubrovački učitelji nisu imali povoljno mišljenje o sposobnostima, a osobito ne o zainteresiranosti svojih učenika. Tako se Giovanni Conversini *alias* Ivan Ravenjanin u drugoj polovici 14. stoljeća rugao Dubrovčanima zbog neznanja talijanskog i latinskog jezika, ne štedeći pritom ni svećenstvo, dok su kasnije Filip de Diversis sredinom 15., pa čak i Serafin Razzi, generalni vikar Dubrovačke dominikanske kongregacije krajem osamdesetih godina 16. stoljeća, ostali začuđeni navodno slabim znanjem talijanskog jezika i nezainteresiranošću mladih za školu.¹⁵ Možemo reći da i sami učitelji snose priličnu krivicu za takvo stanje. Naime, koristili su očitu popustljivost dubrovačke vlade, koja je prije svega bila zainteresirana da mladi plemići dobiju temeljnu izobrazbu, da se opismene kako bi kasnije preuzeli odgovorne

¹² Slavica Stojan, »Autentični stanovnici Držićeva Njarnjas-grada.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 43 (2005): 17.

¹³ Ivo Perić, »Dva reformna zahvata u školovanju dubrovačke omladine iz 15. i 16. stoljeća.« *Pedagoški rad* 5-6 (1967): 219.

¹⁴ Već 1333. spominje se *magister* Nikola iz Verone kao učitelj koji je trebao podučavati dječake gramatiku i druge znanosti, jer tada u gradu Dubrovniku nije bilo drugog učitelja. Gotovo je sigurno da Nikola iz Verone nije bio prvi profesionalni učitelj u Dubrovniku, kako navodi Bariša Krekić, »The Attitude of Fifteenth Century Ragusans Towards Literacy.«, u: Bariša Krekić, *Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society, 1300-1600*. Aldershot (Great Britain) - Brookfield (USA): Variorum, 1997: n. VIII, 226. (pretiskano iz *Byzantine Studies in Honor of Milton V. Anastos, ed. S. Vryonis, JR.* Malibu: Undena Publications, 1985).

¹⁵ Natko Nodilo, »Prvi ljetopisci i davna historija dubrovačka.« *Rad JAZU* 65 (1883): 115-116.

dužnosti, a pravo su znanje zapravo stjecali tek iskustvom i savjetom starijih kolega.

Važna formalna promjena zbilja se pojavom zakona o školi koji je proglasio Senat na sjednici održanoj 26. svibnja 1557., u vrijeme kad je javnim učiteljem bio Giovanni Musonio iz Cremona.¹⁶ Odredbe tog zakona predstavljale su smjernice kojih su se u radu načelno pridržavali svi državni učitelji do dolaska isusovaca sredinom 17. stoljeća, kada su se prilike promijenile. Predviđena su tri plemića za nadzornike rada škole i primjene zakona, u svojstvu "reforma-tora", s trogodišnjim rokom službe. Provedena je i formalna podjela nastavnog osoblja, tako što je glavni učitelj ili rektor škole odvojen od pomoćnog učitelja ili repetitora. Repetitoru je predviđena godišnja plaća od šezdeset škuda, a ostavljeno je na volju Vijeću umoljenih da, u slučaju potrebe, imenuje i drugog repetitora. Vrlo je značajno što se istim zakonom uređuje i stipendiranje posebno nadarenih učenika za nastavak školovanja u inozemstvu. Rektor škole smije Senatu predložiti šest plemića i dvojicu pučana, koji bi u roku od pet godina primali državnu potporu od trideset dukata godišnje, a potom bi bili izabrani novi stipendisti. Potreban novac prikupio bi se pristojbom na trgovinu iz Aleksandrije i Sirije, te bi za tako nastalu glavnicu od tri tisuće dukata trebalo kupiti dionice i uložiti ih u banku u Italiji uz odgovarajuću kamatu od 8 %.¹⁷

Ove zakonske odredbe dijelom su učvrstile već postojeće stanje, kao u pitanju stipendiranja studenata. Primjerice, iznosom od trideset dukata godišnje tijekom petogodišnjeg studiranja medicine u Bologni, počevši od 8. veljače 1544., država je stipendirala Luja Allegrettija Đuraševića, pri čemu nije bio jedini koji je uživao takvu potporu.¹⁸ Osim toga, pomoćni učitelji poimenično se navode još u prvoj polovici 15. stoljeća, a Filip de Diversis upozorio je pak da je Senat znao financijski pomoći dubrovačke franjevce ili dominikance koji su htjeli studirati slobodne vještine ili teologiju u Italiji.¹⁹ Slučaj samog Diversisa, jamačno najpoznatijeg državnog učitelja u službi drevne Republike, svjedoči o kontrastima kroz koje se prelamao odnos vlasti i stranog stručnjaka. Primamljen ponudom sigurnom plaćom i laskavim pismima dubrovačkih

¹⁶ *Cons. Rog.* sv. 54, f. 16r-18r.

¹⁷ I. Perić, »Dva reformna zahvata«: 222-224.

¹⁸ Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, sv. III. Beograd: Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, 1940: 53.

¹⁹ Filip de Diversis, *Opis slav'noga grada Dubrovnika hrvatskillatinski*, prir. Zdenka Janeković-Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004: 99.

činovnika, željnih suradnje s hvaljenim stručnjakom radi prestiža grada, ubrzo se osjetio sputanim i ugroženim nezadovoljstvom u ovoj maloj sredini, sumnjičavoju spram prohtjeva talijanskog humanista koji je sve češće izbivao sa svog radnog mjesta. Suočen uz to i s financijskom oskudicom, koju nije mogao ublažiti ni trgovinom za službovanja u Dubrovniku, autor čuvenog "Opisa Dubrovnika" napustio je grad pod Srđem poslije nepunih sedam godina rada, od 1434. do konca 1440.²⁰

Dva značajna sačuvana dokumenta, jedno pismo i jedna knjiga, te usputne arhivske zabilješke uobičajeno lapidarno sadržaja upoznavaju nas s učenjakom iz Ferrare po imenu Nascimbene Nascimbeni, Diversisovim nasljednikom iz šezdesetih godina 16. stoljeća. Vrijeme koje je proveo u Dubrovniku budilo je znatiželju istraživača gradske prošlosti već u 18. stoljeću, iako, sudeći po škrtnim podacima, među svojim suvremenicima nije privukao veće zanimanje. Međutim, stanovita zbivanja baš iz tog vremena, u nemirnim godinama post-tridentinske Crkve, daju povoda sumnji da se njegov rad u Republici namjerno prikrijavao.

3. Uoči dolaska Nascimbenea

O humanističkim vezama između Ferrare i Dubrovnika može se govoriti od kraja 15. stoljeća, kada je Tebaldo Tebaldi, tajnik vojvode Ercolea I. d'Este, pisao pisma u Dubrovnik koja su izazivala divljenje zbog ljepote latinskog izraza. To mu je u odgovoru isticao Bartolomeo Lugari iz Dubrovnika, sedamdesetih godina 15. stoljeća. Štoviše, Lugarijev sin Borso poslan je u Ferraru kako bi se obrazovao pod naukom Marca Galeotta, knjižničara privatne vojvodine knjižnice. Kada je 1479. godine preminula supruga vojvode Federica I. Gonzage, među onima koji su poslali prigodne epitafe našao se i Dubrovčanin Ilija Cerva.²¹ Humanisti iz Ferrare, dakle, nisu bili nepoznati dubrovačkim vlastima i ovi rani kontakti bili su formalna podloga za kasniji angažman jednoga od njih, kojemu je povjerena važna i ugledna funkcija: čelno mjesto u dubrovačkoj javnoj školi.

Usprkos zakonskom propisu iz 1557. godine koji je regulirao stanje u školi i davao široke ovlasti organima vlasti da izravno nadgledaju što se predaje i

²⁰ Za temeljne podatke o Filipu de Diversisu suvremeni prikaz nudi Zdenka Janeković-Römer u uvodnoj raspravi u citirano djelo *Opis slavnoga grada Dubrovnika*: 9-11.

²¹ Giulio Bertoni, »Relazioni letterarie fra umanisti a Ferrara e a Ragusa«, u: *Rešetarov zbornik iz dubrovačke prošlosti*, knjiga II. Dubrovnik: knjižara »Jadran«, 1931: 227-228.

kako učenici napreduju, ipak je položaj glavnog učitelja bio neprikosnoven, a predstavljalo je stvar prestiža dovesti iz Italije što uglednijeg učenjaka. Prema njima su još od vremena Filipa de Diversisa, sredinom 15. stoljeća, vlasti Republike istupale vrlo popustljivo, nudeći primamljive uvjete pred potpisivanje ugovora. Tako su u kolovozu 1490. nudili pet stotina perpera godišnje Grku Demetriju Halkokondilu, koji je u bijegu iz Bizanta pred Osmanlijama pronašao utočište u Firenci, ako bi došao u Dubrovnik predavati grčki i latinski jezik. Zabilježen je zaključak sa senatske sjednice održane 4. kolovoza 1490. da se spomenuti "čuveni učitelj" dovede na dvije godine, s tim da bi mu plaća počela teći od trenutka "kad se ukrca u brod za plovidbu u Dubrovnik".²² Ovaj slučaj opisao je povjesničar Serafin Cerva sljedećim riječima: "Iste ove godine [1490.] doveden je iz Firence vrlo učeni Demetrije Halkokondil, dobro poznat našim ocima, budući da je poslije pada Carigrada bio primljen u Dubrovniku, zajedno s mnogim drugim znamenitim i učenim ljudima, te je doveden za veliku plaću da mlade podučava latinsku i grčku književnost."²³ Cerva potom navodi sadržaj poznatog senatskog zaključka sa sjednice održane 4. kolovoza 1490. Važno je isticanje dvogodišnjeg roka službe, jer je to bilo pravilo kojeg su se pridržavali i u ugovorima s budućim nastavnicima.

Lijep primjer kako su dubrovačke vlasti gledale blagonaklono na djelatnost svojih javnih učitelja naveden je u pismu koje je državni tajnik Giovanni Battista Amalteo napisao 26. listopada 1560. u Veneciji učenom književniku iz Ferrare Nascimbeneu Nascimbeniju, tada na boravku u Reggio Emiliji, moleći ga po nalogu dubrovačkih vlasti da preuzme položaj javnog učitelja Republike. Pismo nam u cijelosti prenosi Serafin Cerva, ocijenivši ga pravim spomenikom onoga "što je vrijedno znati o tom vremenu, običajima, ponašanju i dužnostima Dubrovčana".²⁴ Upotrebom ovog izvora Cerva ne dokazuje samo sklonost marljivom istraživačkom radu uz objektivan pristup, jer čitatelj može izravno iz teksta pisma provjeriti iznesene zaključke, već i duboko razumijevanje historiografskih pitanja, budući da prepoznaje ulogu povijesti svakodnevice.

²² *Cons. Rog.* sv. 26, f. 113r.

²³ *Florentia hoc pariter anno advocatus est Ragusium Demetrius Chalcondila vir doctissimus, Patribus satis notus, cum capta Constantinopoli una cum aliis multis illustribus ac doctis viris Ragusium se recepisset magnaue mercede conductus ut Latinas atque Graecas litteras iuventutem doceret* (Seraphinus Maria Cerva, *Sacra metropolis Ragusina*, sv. IV: 159, *Miscellanea rezidenčijalnog poglavarstva*, DAD).

²⁴ *Integram Amalthaei epistolam ...quod multa eius aetatis scitu non indigna ususque Ragusinos, mores, officia contineat hic escribere placet.*

Pronašao ga je, kako sam citira, u djelu *L'idea del segretario* književnika i pravника Bartolomea Zucchija (1560-1631) iz Monze, objavljenom 1600. godine u Veneciji. Pismo se nalazi u četvrtom svesku naslovljenom *Esortazione*.²⁵ O popularnosti Zucchijeva djela svjedoči činjenica da je doživjelo još nekoliko izdanja s dodacima, a radilo se o zbirci pisama raznih autora kojoj prethodi rasprava o stilu pisanja pisama.²⁶

Cerva donosi spomenuto pismo čak dvaput. Prvo ga je objavio u djelu *Bibliotheca Ragusina* u biografiji Savina Bobalija (1530-1585),²⁷ plemića i pjesnika aktivnog u tadašnjoj dubrovačkoj Akademiji složnih, čiji je član bio i Giovanni Amalteo. Navedena *Concordium academia* okupila je, po Cervinim riječima, još i plemiće Luka Ghetaldija, Natala Tudisija i Miha Monaldija. Članovi su se sastajali u istoj dvorani palače Sponza gdje je bila smještena i gimnazija, odnosno gdje je od kraja 17. stoljeća bilo sjedište Akademije ispraznih.²⁸ O Bobalijevu prijateljstvu s Amalteom svjedoči i prigodna pjesnikova tužaljka napisana povodom Amalteove smrti, budući da je ovaj preminuo 13. veljače 1572. u Rimu. Tom prilikom Cerva je istaknuo da pismo prikazuje koliko je Bobalijev prijatelj Amalteo poznavao naš puk. Zanimljivo je da spominje kako je Bobali održavao prijateljske veze i sa samim Nascimbeneom tijekom njegova boravka u Dubrovniku, te je "s njim običavao razgovarati o onome čime se bavio".²⁹

Drugi put Cerva donosi potpuni tekst Amalteova pisma Nascimbeneu u životopisu dubrovačkog nadbiskupa Ludovica Beccadellija,³⁰ koji je stolovao ovom metropolijom od 1555. do 1564. godine. Pismo je citirao, također se

²⁵ Tekst ovoga pisma donosi i Francesco Maria Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, sv. I. Dubrovnik: dalle stampe di Antonio Martecchini, 1802: 206-208. Appendini pritom citira samo Zucchija (part. 4, str. 21), ne spominjući da je ranije Serafin Cerva upozorio na isto pismo.

²⁶ O Zucchiju i njegovu djelu više donosi Weiss, *Biografia universale antica e moderna*, vol. LXV. Venezia: presso Giovanni Batista Missiaglia, MDCCCXXXI: 396-397.

²⁷ Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur. Dubrovačka biblioteka u kojoj se prikazuju dubrovački pisci, njihova djela i spisi*, ur. Stjepan Krasić, sv. IV. Zagreb: JAZU, 1980. Bobalijev životopis je na stranicama 61-71, a Amalteovo pismo na stranicama 69-71.

²⁸ S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. IV: 67.

²⁹ *Huic amicitia iunctus fuit Bobalius, quo cum de studiis suis communicare solebat*. S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. IV: 71.

³⁰ Seraphinus Maria Cerva, *Sacra metropolis Ragusina*, sv. III: 2376-2446. Tekst pisma nalazi se na stranicama 2405-2411. Citirani prijepis Cervina djela čuva se u knjižnici samostana Male braće u Dubrovniku, rukopis br. 215.

pozivajući na Zucchija, i isusovac Ivan Marija Matijašević (1714-1791),³¹ koji je u mladim danima surađivao s Cervom. Naime, Filippo Riceputi, talijanski isusovac i začetnik monumentalnog djela *Illyricum sacrum*, preko Matijaševića je slao Cervi biografske podatke o dominikancima iz mletačke Dalmacije.³² Poznat po marljivom prikupljanju raznovrsnih izvora o dubrovačkoj prošlosti, Matijašević se zaustavio na ovom dokumentu da bi upotpunio svoj prikaz aktivnosti učitelja u dubrovačkoj školi, pri čemu je najviše podataka iznio o njihovim primanjima. S druge strane, ne ulazeći u više detalja, Cerva je lakonski zabilježio da je “primivši ovo pismo, Nascimbeni došao u Dubrovnik, gdje je nekoliko godina podučavao govorništvo.”³³

Nascimbeneovu buduću pedagošku aktivnost Giovanni Amalteo opisuje ovako: “Od vas će se tražiti da čitate pisce koji vam se više svide i da predložite neku temu učenicima. Bit će vam dovoljna dva sata ujutro i dva sata poslije ručka, a, uz malo sreće, i manje. Tako ćete imati mnogo vremena da se bavite studijima koji će bolje odgovarati vašem duhu. Neće vam zapasti da lekcije predajete na silu, što morate raditi uz sumnju da vaše neznanje ne bude pokuđeno, već ćete moći ići iz postelje u školu bez straha da ćete pasti pod kaznu što ste katkad nemarno predavali.”³⁴ Kao da izgledi za takvu dokolicu nisu dovoljni, Amalteo je još smatrao uputnim istaknuti i druge materijalne pogodnosti koje stranom učitelju nudi život u Dubrovniku: “Zrak je izvrstan, meso, vino, riba i voće vrlo ukusni i izvrsne kvalitete, a hrane je obilato, pa sam uvjeren da biste vi s jednim slugom i pratiocem živjeli od pedeset ili šezdeset škuda godišnje. Eto vam još i lijepe prilike da se bavite trgovinom i kupovinom te da ulažete nešto novca prema Levantu, Siriji, Španjolskoj ili Engleskoj, a vi biste to mogli sjajno raditi posredstvom otaca vaših učenika,

³¹ Ivan Matijašević u zborniku *Zibaldone*, sv. II: 355-358. Knjižnica Male braće, rukopis br. 434.

³² O suradnji Ivana Marije Matijaševića i Serafina Cerve više S. Krasić u predgovoru uz djelo Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur. Dubrovačka biblioteka u kojoj se prikazuju dubrovački pisci, njihova djela i spisi*, ur. Stjepan Krasić, sv. I. Zagreb: JAZU, 1975: XXIII.

³³ *Acceptis hisce litteris Ragusium venit Nascimbenius, ubi per aliquot annos rhetoricam docuit* (S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. IV: 71).

³⁴ *Voi sarete tenuto di legger gli autori che più vi piaceranno, et di proporre qualche tema agli scolari, et due ore la mattina et due dopo pranzo vi basteranno, et per avventura meno; onde haverete grand'ozio d'attendere agli studii che più saranno di vostro genio. Nè vi converrà studiare sforzatamente le lezioni, ch'havete a fare con dubio, che la vostra negligenza non sia rippresa, ma potrete dal letto andar alla schola senza sospicione di cadere in censura per legger talvolta negligentemente.*

da vam to ne zadaje muke niti brige koja bi uznemirivala vaše studije. Osim toga, iako se nastava vrši dvije godine, a potom se iz godine u godinu služba potvrđuje, bili biste ipak sigurni da ćete je uvijek držati, jer učenim i dobrim ljudima ne daje se nikad otkaz, niti je pak zabranjeno da napuste službu kad požele. Služba je časna, budući da je predavač prvi učitelj, a kad ima dvije godine pred sobom svi ga vole, cijene i uvažavaju. Živi se u slobodnoj, slavnoj i sigurnoj Republici, punoj mira i odmora, gdje su sve vrline priznate i veoma se cijene. Tako se moli i traži od vas da preuzmete ovu dužnost, štoviše ovu čast, koju traže mnogi i neprekidno je nastoje steći.”³⁵ Naposljetku, Amalteo je svoje pismo ukrasio i sjećanjem na ljepote dubrovačkog ladanja: “Imat ćete brojne svetkovine, kojih u Italiji nema, te brojne blagdane i više od jednog mjeseca odmora u vrijeme berbe. Koliko ćete zatim uživati ljeti u nekim ljetnikovcima i nekim lijepim mjestima za hvatanje ptica, lov i ribolov, dođe li vam kad volja da se prepusite takvim zadovoljstvima.”³⁶

Amalteov nadahnuti opis dubrovačkih ljepota izazvao je jak dojam i u inozemstvu, sudeći po objavi Bartolomea Zucchija, ali i u samom gradu. Odjek ovih riječi osjeća se i kroz retke ispisane perom povjesničara Jakova Luccarija pedesetak godina kasnije: “Po planinama ne nedostaje običnih ni vrlo rijetkih biljaka, kojih je malo gdje po svijetu. U dolinama i uvalama prikupljaju se vino, zob i med. Vide se livade za ispašu stoke, koju oni seljaci drže u velikom mnoštvu. Ima i lovišta za patke, jarebice, prepelice, zečeve i bezbroj drugih sličnih zabava. Mnogo je obrađenih vrtova i voćnjaka zasađenih svakom vrstom najrjeđeg i najfinijeg voća. Luke su prepogate ribom i morskim

---

³⁵ *L'aria è buonissima, le carni, i vini, et i pesci, et i frutti delicatissimi, et in somma perfezione, et il vivere in modo abbondante, che mi persuado, che voi con un servidore, e con fante campareste con 50, o 60 scudi l'anno. Evvi ancor bella occasione di far trafficare, et mercare, et di tenere vivo qualche denaro per via di Levante, o di Soria, o di Spagna, o di Inghilterra, et voi lo potreste far benissimo col mezzo de Padri de vostri Scolari, et senza darvi affanno, o pensiero che turbasse i vostri studii. Et benchè la lettura sia dia per due anni, poi d'anno in anno si raffermi, nondimeno sareste sicuro di tenerla per sempre, perchè alle persone letterate et da bene non si dà mai licenza, nè è tuttavia interdetto di pigliarsela, quando vogliono. L'officio è honorabile, essendo il Lettore il primo Maestro, et havendone due anni sotto se, et amato e prezio et accarezzato da tutti, e vivendo in una Republica libera et illustre et sicura e piena di riposo et tranquillità, ove le virtù sono riconosciute, et s'hanno in gran pregio, et voi siete richiesto et pregato a torre questo carico, anzi questo honore, il quale molti ricercano et procurano instantemente.*

³⁶ *Haverete di molte feste, che in Italia non si trovano, et di molte ferie, et più d'un mese di vacanze al tempo delle vendemie. Quanto poi goderete di state alcune vilette, et alcuni bei luoghi da uccellare, da cacciare e da pescare, se mai vi venisse voglia di prendervi da si fatti piaceri.*

školjkama, a s druge strane otoka Sv. Andrije, Mljeta i Lastova vadi se i koralj u podmorju.”³⁷

Što se zapravo krije pod plaštem ove idile? Tko su junaci naše priče? Uz primjedbu da obojica, i Nascimbene i Giovanni Amalteo, pripadaju uglednim talijanskim krugovima svog vremena, razjasnimo prvo tko je bio čovjek koji je pozvao Nascimbenea u grad.

4. Braća Amalteo u dubrovačkoj službi

Giovanni Battista Amalteo, rođen 1529. godine u mjestu Oderzo kod Udi- na i student padovanskog sveučilišta, poznao je grčki jezik, filozofiju i teo- logiju. Pošto je proveo nekoliko godina u Veneciji, prvo u svojstvu privatnog učitelja, a potom kao pratitelj mletačkog izaslanika Giovannija Michelea 1554. u Englesku na vjenčanje kraljice Marije Tudor i španjolskog kralja Filipa II., ima navoda da se već 1556. zatekao u Dubrovniku na položaju tajnika Repub- like.³⁸ Ipak, prvi pouzdani podatak o Amalteovoj plaći potječe iz ožujka 1558., kada je precizirano da je dobio “svoju prvu plaću”.³⁹ Početkom siječnja 1559. primio je 93 perpera za četveromjesečnu plaću, istovremeno kad i njegov brat Aurelio kao kancelar, a jednako je plaćeno i tajniku Guglielmu Dondinu.⁴⁰ Kao notar i kancelar pomagao je rad komisije koja je od 1558. do 1560. pri- premala reformu dubrovačkog zakonodavstva.⁴¹ U Dubrovniku je Giovanni Amalteo ostao do sredine šezdesetih godina 16. stoljeća, kad je zbog lošeg

³⁷ *Nè vi mancano per le montagne i semplici e radicati molto rari, e che in pochi altri luoghi del mondo si trovano. Nelli piani e vallate si raccoglie il vino, le biade e il mele. Si veggono campagne da pascer il bestiame che quei rustici tengono in gran quantità. Sonovi ancora le cac- ciagioni d’anitre, di pernici, di quaglie, di lepri e di simili altri mille diporti. Di orti e di giar- dini v’è un gran numero coltivati e piantati d’ogni sorte de’ frutti più rari ed esquisiti. I porti sono fecondissimi di pesci e delle conchiglie marine; ma di là da S. Andrea di Pelago, di Meleda e di Lagosta si pesca ancora il corallo sotto l’acqua* (G. Luccari, *Il copioso ristretto*: 255-256).

³⁸ Josip Torbarina, *Italian influence on the poets of the Ragusan Republic*. London: Williams and Nordgate Ltd., 1931: 56.

³⁹ *Zibaldone*: 352. Podaci o plaćama učitelja u zborniku *Zibaldone* prepisani su pod naslovom *Alcune partite estratte dai Libri delle Polizze dell’officio delle cinque ragioni*. U izvorniku u *Libri delle polizze*, serija 78 u DAD, nema zapisa prije 1554. godine, što znači da je u Matijaševićevo vrijeme fond bio cjelovitiji. U drugoj knjizi izvornika nalazi se tek dio zapisa za 1564.-1566., a treća knjiga pripada godini 1567.

⁴⁰ *Zibaldone*: 353.

⁴¹ Bernard Stulli, »*Ordines artis nauticae secundum consuetudinem civitatis Ragusii*. Jedna zbirka pomorskog zakonodavstva Dubrovačke Republike iz god. 1557.« *Anali Historijskog insti- tuta JAZU u Dubrovniku* 1 (1952): 111.

zdravlja otišao u Rim. Krajem kolovoza 1564. godine Senat je angažirao i njega, zajedno s kardinalom Sfondratijem, da proslijedi papi molbu da zname-niti dubrovački franjevac, fra Bonifacije Drkolica, nekoć gvardijan Franjevač-kog samostana u Jeruzalemu, postane stonskim biskupom.⁴² Iz tog vremena, svega nekoliko mjeseci kasnije, potječe i molba Senata da uznastoji kod pape kako bi novi dubrovački nadbiskup dobio svoj palij, i to na vlastiti trošak, a Senat bi naknadno odlučio kako će nadbiskupu vratiti novac.⁴³ Punih pet go-dina kasnije, u svibnju 1569., Senat je zatražio od nadbiskupa da nadari Giovan-nija Amaltea “za njegove napore koje je izvršio radi položaja nadbiskupije, budući da ih je izvršio na zahtjev Senata.”⁴⁴ Dakle, Giovanni Amalteo napus-tio je Republiku prije Nascimbenea.

U kontekstu pisma Nascimbeneu za nas su zanimljive Amalteova diplo-matska služba i misije koje je vršio po naredbama Senata. Giovanni Battista Amalteo bio je čest izaslanik dubrovačke vlade u Italiju, i to osobito u onim prilikama kada je trebalo dovesti strane stručnjake u grad. Tako je 19. kolo-voza 1561. Senat odlučio da se u Italiju pošalje povjerljiv čovjek kako bi doveo jednog liječnika i jednog kirurga za potrebe državne službe. Pošto su od-baćeni prijedlozi da se taj zadatak povjeri nekom od dubrovačkih plemića ili državnih diplomatskih predstavnika koji su se tada već nalazili u Italiji, od-lučeno je da se sve prepusti “osobi drugoga staleža”. Za troškove putovanja i boravka u predviđenom trajanju od tri mjeseca izdvojeno je iz državne blagajne četrdeset dukata, pod pretpostavkom da je izabrani izaslanik među zaposle-nima u državnoj službi. Osim toga, zaključeno je da će mu se plaćati još i jedan dukat dnevno, kao i da će mu teći redovita plaća. Napokon je za izaslani-ka izabran Giovanni Battista Amalteo.⁴⁵ Četiri dana kasnije, 23. kolovoza, naloženo je čuvarima pravde (*Domini Provisores*) da za njega sastave naputak

---

⁴² Benvenutus Rode, *Necrologium fratrum Minorum de Observantia Provinciae S. Francisci Ragusii*. Ad Claras Aquas (Quaracchi): ex typographia Collegii S. Bonaventurae, 1914: 33.

⁴³ *Die 28 Decembri 1564 a prandio. Prima pars est de scribendo Romam domino Ioanni Baptistae Amaltheo, ut procurare debeat obtinere a Sanctissimo Domino nostro papa palium pro Reverendissimo domino archiepiscopo novo ad expensas dicti Reverendissimi et postea dicitur quomodo ab eo pecunias, quae pro dicto palio expendentur, recuperare debeamus. Per XXXVII, contra II (Cons. Rog. sv. 57, f. 120r).*

⁴⁴ *Die XX Maii 1569 Veneris. Prima pars est de requirendo atque rogando Reverendissimum Dominum Archiepiscopum nostrum ut remuneret Dominum Ioannem Baptistam Amaltheum pro eius laboribus quos habuit pro expeditione archiepiscopatus, attento quod ad nostram instantiam eos habuit. Per XXI, contra XVII (Cons. Rog. sv. 59, f. 120r).*

⁴⁵ *Cons. Rog. sv. 55, f. 274r-v.*

i da o svemu izvijeste Senat.⁴⁶ Taj naputak prihvaćen je 26. kolovoza 1561. u Senatu bez izmjena, s tim da je odbijen naknadni prijedlog da mu se odobre veća financijska sredstva.⁴⁷ Napokon, 11. rujna iste godine Senat je naložio čuvarima pravde da dodaju odredbu o dovođenju novoga kirurga, i to uz uobičajenu plaću i druge uobičajene uvjete.⁴⁸

Posebno povjerenje Giovanniju Battisti Amalteu iskazano je tajnim nalogom Senata od 23. studenog 1561.⁴⁹ Senat mu je tada povjerio da nađe još jednog liječnika, budući da postojeći, Cesare Buzzacarino, nije bio nikome po volji. Giovanni Amalteo ocijenjen je kao najpogodniji za tako delikatani zadatak, jer je poznao stručnjake iz sjeverne Italije.⁵⁰ Ipak, morao je voditi računa da Buzzacarino o svemu ništa ne dozna, pa ni iz razgovora s liječnikom po imenu Anton Maria Alberghin iz Bologne.⁵¹ Zanimljivo je da je Buzzacarinovo ime Giovanni Amalteo spomenuo u pismu Nascimbeneu, nabrajajući ugledne Talijane s kojima se učenjak može družiti u Dubrovniku.

U pogledu braće Amalteo postoji jedna nejasnoća, jer literatura navodi Giovannija Battistu, Girolama i Cornelija Amalteu,⁵² dok arhivski izvori umjesto Cornelija spominju samo Aurelija Amalteu.⁵³ Torbarina, primjerice, tvrdi sljedeće: "Biografske činjenice o Giovanniju Battisti i Corneliju Amalteu, čak i one koje donose talijanski povjesničari, često su kontradiktorne. Dubrovčanin Francesco Maria Appendini, citiran od strane mnogih domaćih pisaca, neosporno navodi na krivi trag u ovom pitanju. U svom djelu *Notizie* spominje

⁴⁶ *Cons. Rog.* sv. 55, f. 276v.

⁴⁷ *Cons. Rog.* sv. 55, f. 277v.

⁴⁸ *Cons. Rog.* sv. 55, f. 280v.

⁴⁹ *Secreta Rogatorum*, serija 4, sv. 2, f. 4r-5r s obrnute strane knjige, DAD.

⁵⁰ *S'habbiamo rissoluti di condurre il secondo medico phisico perchè vediamo l'opera di Messer Cesare [Buzzacarino] non essere ad alcuno grata, e considerato come Voi avete nella mente tutti quelli personaggi quali potranno essere al proposito nostro, habbiamo voluto darvi questo carico...*

⁵¹ *Vogliamo ancora ricordare che la condotta di questo secondo phisico vogliate tenere occulta, e dove accadesse ragionarvi con l'Eccellente signor Anton Maria Alberghin, lo pregarete a tener tale cosa occulta, acciò Messer Cesare davanti il tempo non habbi in questo caso prendere dispiacere, perchè raglionandosi di questo caso in Venetia, per avvertura, ne potrebbe essere avvisato, il che non voriamo succedesse.*

⁵² Kronološkim redoslijedom najstariji je S. Cerva u *Bibliotheca Ragusina*, sv. IV: 68, potom *Biographie universelle, ancienne et moderne*, vol. II. Paris: Michaud frères, 1811: 9-11, pa J. Torbarina, *Italian influence*.

⁵³ Aurelija umjesto Cornelija navode i Sebastijan Slade, *Fasti Litterario-Ragusini. Dubrovačka književna kronika*, ur. i prev. Pavao Knezović. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001: 147, potom F. Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, sv. II. Dubrovnik: dalle stampe di Antonio Martecchini, 1803: 319, te I. Matijašević, *Zibaldone*.

Aurelija Amaltea koji je, po njemu, bio tajnik Republike od 1546. do 1554. Nijedan Amalteo po imenu Aurelio nikada nije vidio Dubrovnik, a nijedan Amalteo uopće prije 1555. godine.”⁵⁴ Ovakav zaključak zapravo pokazuje da Torbarina nije u punoj mjeri proučio arhivska vrela, dok je Appendini nepravедno osuđen.

Krivim tragom krenuo je ovdje i Serafin Cerva. Pojašnjavajući Giovannijevu ponudu Nascimbeneu da će se moći osloniti i na “sluge Republike, jednog mog brata i mene”,⁵⁵ Cerva dodaje u bilješki “To je bio Girolamo Amalteo, brat Giovanniija Battiste, i sam javni pisar Republike.”⁵⁶ Međutim, u pitanju je bio Aurelio, a ne njegov stariji brat Girolamo, liječnik koji je sredinom pedesetih godina 16. stoljeća također pozivan da dođe u Dubrovnik. Naime, uglednog notara Francesca Parisija naslijedio je na tom položaju Aurelio Amalteo 12. kolovoza 1564. godine,⁵⁷ a istog je dana Senat povjerio knezu i Malom vijeću da dovedu iz Italije još jednog notara, pod uobičajenim uvjetima i plaćom.⁵⁸ Dok nije postao notarom, Aurelio Amalteo godinama je radio kao pomoćni učitelj u dubrovačkoj školi. On je još u ožujku 1546. primio stotinu perpera za svoju četveromjesečnu plaću kao *Maestro della scola del comun*,⁵⁹ što znači da je tada već neko vrijeme bio u službi, jer je plaća za pomoćne učitelje postupno rasla s početnih 80 do 100 perpera za četveromjesečno razdoblje, o čemu govori i primjer njegova nasljednika u školi, Paola Bosija. Još u rujnu 1553. Aurelio Amalteo primio je redovitih stotinu perpera po isteku još jednog četveromjesečnog razdoblja, a u proljeće iduće, 1554. godine, naslijedio ga je Bosio. U ožujku iste 1554. godine Aurelio Amalteo i Anica, kći tada već pokojnog Dominika Radina Tristanija, sklopili su bračni ugovor. Miraz od petsto dukata plaćaju Aničina braća, Josip i Tristan Dominikovi Tristani.⁶⁰

⁵⁴ J. Torbarina, *Italian influence*: 55, bilješka br. 3.

⁵⁵ *Ancora haverete un mio fratello et me servidori di quella Republica, et sebene le qualità nostre sono poche, pur sappiamo stimar, et honorare i virtuosi, et reputiamo favore, et grazia il far loro servizio* (S. Cerva, *Sacra metropolis Ragusina*, sv. III: 2409-2410).

⁵⁶ *Is erat Hieronymus Amaltheus Ioannis Baptistae frater, et ipse publicus Ragusii tabellio.*

⁵⁷ *Die XII Augusti 1564. Prima pars est de assignando ser Aurelio Amaltheo notario nostro locum cum provisione in nostra notaria quem habebat quondam ser Franciscus Parisius tunc quando ei locus datus fuit quondam Vicinii Coffi olim notarii nostri* (Cons. Rog. sv. 57, f. 78r).

⁵⁸ *Die XII Augusti 1564. Prima pars est de dando libertatem Magnifico Domino Rectori et Consilio ut pro conducendo uno notario ex partibus Italiae cum salario solito et consueto possint scribere et ordinem dare ac caetera in huiusmodi materia necessaria et opportuna peragere, prout eis melius videbitur. Per omnes* (Cons. Rog. sv. 57, f. 78r).

⁵⁹ *Zibaldone*: 346.

⁶⁰ *Pacta matrimonialia*, serija 33, sv. 8, f. 155v-156r, DAD.

U svibnju 1569. Senat je Aureliju ustupio vrt na Pilama sa svim okolnim građevinama, i to za trajanja njegova života, ili dok ne napusti službu u Dubrovniku. Radilo se o bojadisarskom obrtu, jer je dodano u istoj odredbi da "ne može biti izbačen, osim u slučaju da se iz Italije dovede jedan bojadisar, u skladu sa zakonskom odredbom iz Žute knjige."⁶¹ Nesumnjivo je ostao u državnoj službi sve do smrti, jer je Senat 28. travnja 1571. odlučio zaštititi njegovu udovicu Anicu. Uz svega pet glasova protiv, odobrili su joj isplatu miraza od 500 dukata iz državne riznice ako se preuda, te godišnju potporu od stotinu perpera dok bude živjela sama. Bude li se preudala, a ostala bez djece u tom drugom braku, opisanih 500 dukata moraju se vratiti državi. Naglašeno je da su ti koraci poduzeti zbog zasluga njezina supruga, državnog tajnika Aurelija Amaltea.⁶² Ovako se postupilo na temelju molbe koju je Anica uputila Senatu 13. veljače 1571. godine.⁶³ Aurelio je napisao oporuku 7. siječnja 1571., a otvorena je 5. veljače iste godine. Glavni baštinik je supruga Anica, koju ne smiju ometati njegova braća ni nećaci, čija se imena ne navode. Po svemu sudeći, nisu imali djece. Svoju revnosnu državnu službu Aurelio je dokazao i ovom prilikom, ostavivši deset perpera općini, a sjetio se i svog duhovnog oca, franjevca fra Ambrozija, koji mu je trebao služiti mise zadušnice.⁶⁴ Oporuka Aurelijeve udovice Anice napisana je pak 15. rujna 1585., a otvorena 19. veljače 1586. godine u Dubrovniku. Budući da nema djece, ona ostavlja imovinu sestrama, te nećakinjama (Mara, kći Aničina brata Josipa Tristani). Oporuka donosi detaljni popis pokućstva, ali nema knjiga ni umjetnina.⁶⁵

Dakle, predan rad, odanost i osobne veze u sjevernoj Italiji ponukale su vlasti Republike da dobro nagrade Giovannija i Aurelija Amaltea. Iako su oni nemalo pridonijeli stabilnosti Republike svojim radom, pritom su ipak slijedili davno ucrtan obrazac.

⁶¹ *Cons. Rog.* sv. 59, f. 106v.

⁶² *Die XXVIII Aprilis 1571. Prima pars est de subveniendo Dominae Anizzae uxori quondam Domini Aurelii Amalthei segretarii nostri in auxilium eius dotis, casu quo nuberet, cum ducatis auri quingentis; et quoad in viduitate permanebit de ei dando quolibet anno ipperperos centum in auxilium eius nutrimenti et pro solvendo afflictu domus; et casu quo nuberet et non haberet filios, ut dicti ducati 500 reverti debeant comuni nostro; et hoc pro benemeritis dicti quondam Domini Aurelii eius viri. Per omnes, contra V (Cons. Rog. sv. 60, f. 144v).*

⁶³ *Cons. Rog.* sv. 60, f. 113r.

⁶⁴ *Testamenta Notariae* (dalje: *Test. Not.*), serija 10.1, sv. 43, f. 90v, DAD.

⁶⁵ *Test. Not.* sv. 47, f. 24v-27v.

5. Formalni uvjeti za državnu službu u Republici

Kad je Senat 1564. godine usvojio prijedlog o dovođenju novoga kirurga, naglašen je izraz "uz uobičajenu plaću i druge uobičajene uvjete". Opis "uobičajenih uvjeta", spomenutih u toj odredbi, sadrži uputa kneza i Malog vijeća plemićima Marinu Zamagni i Nikoli Tominom Sorgu, diplomatskim predstavnicima na carskom habsburškom dvoru, napisana rukom notara i kancelara Francesca Parisija još 7. studenog 1533.⁶⁶ Zamagni i Sorgu nalaže se da dovedu u Dubrovnik "jednog poznatog i stručnog liječnika kirurga, jednog kancelara za našu državu i upravitelja naše javne škole, na dvije godine".⁶⁷ Pritom se izričito zahtijeva da "spomenuti došljaci budu obvezni, svaki zasebno, prisegnuti vjernost te izraziti dužno poštovanje i pokornost Presvijetlom gospođinu knezu ovoga grada, koji tada bude bio, te njegovome Vijeću i upravi ovoga grada, ponašajući se neprekidno marljivo i vjerno u svemu, ukupnom i pojedinačnom, što će pripadati i odnositi se na umijeće i službu onih koje valja dovesti."⁶⁸ Plaća im teče od trenutka ukrcaja u brod za Dubrovnik, a dvojici spomenutih plemića daju se pune ovlasti za pregovore i ponudu materijalnih uvjeta. Poseban uvjet naveden je uz službu budućeg liječnika: bit će obvezan posjećivati i liječiti bolesnike, davati im vjerno lijekove i savjete kako u samom gradu, tako i u okolici, te liječiti besplatno i bez ikakve naknade građane i podanike, te crkvena lica, ne tražeći za to ništa od njih.⁶⁹

Punih dvadeset godina kasnije, pismo Luju Đuraševiću u Bolognu 19. srpnja 1553. sadrži gotovo jednake odredbe. Tom prilikom knez i vijećnici traže novog liječnika, a nude im se Cesare Buzzacarino i jedan od braće Amalteo. Iako se njegovo ime ne spominje, u pitanju je bio Girolamo Amalteo, filozof, liječnik i pjesnik. Za njega je s pravom upozorio Francesco Appendini da nema podataka da je boravio u Dubrovniku, unatoč nagađanjima Sebastijana

---

⁶⁶ *Acta Sanctae Mariae Maioris*, serija 76, stoljeće 16., sv. 1, dokument br. 73, DAD.

⁶⁷ *...unum phamosum et sufficientem medicum chyrurgicum et unum cancellarium pro civitate nostra et rectorem scholae publicae nostrae pro annis duobus...*

⁶⁸ *...cum pacto expresso quod dicti conducenti et quilibet ipsorum sint obligati prestare iuramentum fidelitatis et debitam reverentiam et obedientiam exhibere Magnifico Domino Rectori dictae civitatis, qui pro tempore erit, et eius Consilio ac regimini dictae civitatis, se habendo continue ac diligenter et fideliter ad omnia et singula quae spectabunt et pertinebunt arti et officio dictorum conducendorum...*

⁶⁹ *...quod dictus medicus chyrurgicus teneatur visitare et curare infirmos et illis fideliter adhibere consilia et remedia opportuna, tam in civitate, quam eius districtu, et tam cives et subditos dictae civitatis quam salariatos omnesque beneficio civitatis gaudentes et religiosos gratis et libere, sine aliquo premio habendo, vel a quocumque ex praedictis petendo.*

Slade Dolcija, iz druge polovice 18. stoljeća, da je bio u službi Republike zajedno s mladom braćom, Aureliom i Giovannijem Battistom.⁷⁰ Đuraševiću knez i vijećnici pišu: "Vama su poznate vrline koje želimo od takvog liječnika: neka bude katolik, učen u književnosti i znalac grčkog, a iznad svega neka bude milosrdna osoba koja rado vrši svoj posao, jer čak i kad bi bio najučćeniji na svijetu, a ne bi htio vršiti svoju dužnost, posjećujući jednako bogate i siromašne..." ne bi bio dobar liječnik.⁷¹ Još u prosincu 1553. stariji brat Giovannija Amaltea bio je spriječen doći u Dubrovnik kao liječnik, o čemu svjedoči još jedno pismo Luju Đuraševiću u Bolognu. Razlozi nisu precizirani.⁷²

Poput razmotrenih uputa kakav treba biti dubrovački liječnik, slično je bilo precizirano i o državnom učitelju. Podaci potječu iz pisma kancelaru Ivanu Jakovljevom Sderiju početkom srpnja 1550. u Veneciju.⁷³ Tražena osoba "ne smije biti mlada, već srednjih godina. Mora imati dobre običaje i poznavati jedan i drugi [grčki i latinski] jezik. Kad se takva osoba pronade, zadovoljni smo da joj se ponudi do 200 dukata godišnje, a ova plaća mora početi teći onoga dana kad se ukrca u brod za Dubrovnik. Uz navedenih 200 dukata dodaje se i trideset perpera za godišnji najam kuće, kao što smo običavali dati." Konačna je uputa: "Nećemo propustiti da Vas još jednom podsjetimo kako trebate osobito paziti da osoba koju ćete dovesti ne bude ukaljana nikakvim krivovjermem, jer takvih ljudi ne želimo u našem gradu ni pod koju cijenu." Pismo završava uobičajenom ponudom dvogodišnjeg ugovora, s tim da ostalo podliježe dogovoru dviju strana. Ipak, zbog ponuđene skromne plaće nije bilo lako pronaći odgovarajućeg kandidata. Pismo Marinu Sfondratiju u Rim 19. veljače 1551. ističe ove teškoće: "Poslije sedam ili osam mjeseci onaj učitelj kojega smo kanili dovesti ostaje odlučan da želi 300 dukata, a pošto mi ne želimo izvršiti ovaj trošak nalažemo vam da morate pronaći osobu dobrih običaja, katolika, koji poznaje grčki i latinski."⁷⁴ Duga potraga napokon je urodila plodom, jer je 16. travnja 1551. javljeno Sfondratiju da je *Messer Giovanni Musonio Cremonese* prihvaćen kao najozbiljniji kandidat za

⁷⁰ F. Appendini, *Notizie storico-critiche*, sv. II: 319.

⁷¹ *Voi sappiate le qualità quali desideriamo in tale medico, primo che sia catholico leterato e possendole che tale habbi lettere grece sia pratico e sopra tutto sia persona caritativa quale voluntieri faci l'officio suo perchè quando fusse la più sufficiente persona del mondo e non vlessi con carità essercitar l'ufficio suo in visitar tanto il povero quanto il ricco...* (*Lettere di Levante*, serija 27.1, sv. 25, f. 136r, DAD).

⁷² *Lettere di Levante*, sv. 25, f. 170r.

⁷³ *Lettere di Levante*, sv. 24, f. 163r-v.

⁷⁴ *Lettere di Levante*, sv. 24, f. 237r.

učitelja.⁷⁵ Musonio je postao rektorom dubrovačke škole krenuvši na put iz Venecije 1. rujna 1551., a formalno je preuzeo službu u Dubrovniku u listopadu iste godine, prihvativši plaću od 66 dukata, 26 perpera i 20 novčića, koliko je primao svaka četiri mjeseca, ili nešto više od 200 dukata godišnje.⁷⁶ Na ljeto 1560. godine, poslije punih devet godina službe, Giovanni Musonio napustio je Dubrovnik. Njegovi sunarodnjaci koji su se u isto vrijeme zatekli u službi Dubrovačke Republike uspjeli su se izboriti za još bolji položaj.

5.1. Činovnički krug Talijana u Dubrovniku sredinom 16. stoljeća

Među pogodnostima kojima je nastojao pridobiti Nascimbenea da dođe u Dubrovnik, Giovanni Amalteo smatrao je uputnim spomenuti i društvo uglednih i učenih Talijana koji su tada djelovali u gradu pod Srđem. Pritom je istaknuo "gospodu Bernarda Paterna i Cesara Buzzacarina, liječnike i ugledne ljude. Poznavat ćete gospodu Francesca Parisija, Marina Sfondratija, rođaka pokojnog kardinala, te Guglielma Dondina, sve tajnike i Talijane, koji će vam predočiti ponašanje, običaje i prave ljubaznosti Italije."⁷⁷ Svi oni bili su okupljeni u malom humanističkom krugu oko nadbiskupa Ludovica Beccadellija, no njega Nascimbene više nije zatekao u Dubrovniku, jer se vratio u Italiju 1560., dok mu je pontifikat formalno završen tek 1564. godine. Bernardo Paterno i Cesare Buzzacarino bili su liječnici, tada zaposleni u Dubrovniku. Paterno je poslije bio profesor medicine u Paviji, Pisi i Padovi, dok je Cesare Buzzacarino *de Pisauro* spomenut kao *medicus phisicus* prvo 1552., pa potom 1558. godine, kada u srpnju Senat predlaže Velikom vijeću da ga potvrdi u službi još godinu dana. Sjetimo li se da je Senat tajno pisao Giovanniju Amalteu u studenom 1561. da pokuša pronaći u sjevernoj Italiji drugog liječnika umjesto Buzzacarina, očito su se gradski oci poslije ipak predomislili i odlučili ga zadržati. Zabilježena je njegova djelatnost u Dubrovniku još i 1566. godine,⁷⁸

⁷⁵ *Lettere di Levante*, sv. 24, f. 258r-v.

⁷⁶ Po uobičajenom odnosu da 1 dukat u Dubrovniku vrijedi 40 groša, a 1 perper 12 groša, pa 1 dukat vrijedi 3.33 perpera. Iscrpn pregled odnosa među dubrovačkim novčanim jedinicama navodi Seraphinus Maria Cerva, *Prolegomena in sacram metropolim Ragusinam*: 97-98, Knjižnica Dominikanskog samostana u Dubrovniku, rukopis br. 35-IV-13 (ranije 36-IV-13).

⁷⁷ *Conoscerete Messer Bernardin Paterno, et Messer Cesare Buzzacarino, medici et huomini di portata. Conoscerete Messer Francesco Parisio, Messer Marino Sfondrati cugino del Cardinale di felice memoria, et Messer Guglielmo Dondini tutti Secretarii, e tutti Italiani, i quali vi rappresenteranno maniere, costumi et cortesie vere d'Italia.*

⁷⁸ Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, sv. II. Beograd: Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, 1939: 52, 54.

ali preminuo je do sredine srpnja 1569., jer je približno mjesec dana kasnije nastao zapis sa sjednice Malog vijeća u kojemu se ističe da je već preminuo i da se upraviteljima njegove ostavštine plaća trideset perpera za najam njegove kuće.⁷⁹ Iznos od trideset perpera za plaćanje najamnine državnim činovnicima bio je uobičajen i u odnosu s državnim učiteljima, voditeljima škole. Giovanniju Musoniju, Nascimbeneu i kasnije Francescu Serdonatiju plaćano je svake godine po trideset perpera za stanovanje,⁸⁰ dok za njihove pomoćnike u školi nije precizirano plaćanje najamnine.

O dobrom položaju talijanskih činovnika u Dubrovniku govori i činjenica da je Senat ponekad odobravao financiranje troškova studija za njihove sinove u Italiji. Tako je poslije smrti notara Francesca Parisija njegova udovica Lisa redovito dobivala novac za studij starijeg sina Jeronima u Perugi, kao i mlađeg, Florija,⁸¹ na pavijjskom sveučilištu.⁸² Među spisima sa sjednica Maloga vijeća iz 1566. i 1567. zabilježeni su podaci o isplatama za njihove potrebe,⁸³ pri čemu se pozivalo na odluku Senata donesenu 28. travnja 1564. godine. Naime, tada je Senat jednoglasno usvojio prijedlog da se redovitom godišnjom isplatom od trideset dukata svakom zasebno pomaže studij braći Jeronimu i Floriju Parisiju, koji kane studirati u Italiji, a ta će državna potpora trajati pet godina.⁸⁴ Ujedno je većinom od 29 glasova za prema 13 glasova protiv odlučeno da će im se darovati po četrdeset dukata za odjeću i knjige kad se zapute u Italiju.⁸⁵ Međutim, pedantni državnici nisu propustili navesti da je plemić Benedikt

⁷⁹ Sjednica je održana 21. kolovoza 1569. godine (*Cons. Min.* sv. 49, f. 120v.)

⁸⁰ *Zibaldone*, sv. II: 351, 353-354, 360-363.

⁸¹ *...qui Paviae reperitur studendi causa ...pro sibi faciendis vestimentis et libris emendis* (*Cons. Min.* sv. 48, f. 31v). Zapis potječe od 14. ožujka 1566. godine. Slično se ponavlja i početkom 1567. godine (*Cons. Min.* sv. 48, f. 141v).

⁸² Na stipendiranje braće Parisija i na istu povlasticu koju je dubrovačka vlada nešto kasnije dodijelila Bartolomeu Sfondratiju osvrnuo se Bariša Krekić, »*Miscellanea from the Cultural Life of Renaissance Dubrovnik*«, u: Bariša Krekić, *Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society, 1300-1600*. Aldershot (Great Britain) - Brookfield (USA): Variorum, 1997: n. IX, 138-139 (pretiskano iz *Byzantinische Forschungen* 20, Amsterdam 1994).

⁸³ *Cons. Min.* sv. 48, f. 17r, f. 129v.

⁸⁴ *Die XXVIII Aprilis 1564 Veneris. Prima pars est de succurrendo duobus filiis ser Petri Francisci Parisii notarii nostri videlicet Florio et Hieronymo, qui profecturi sunt ad studium in Italiam, et si prima capietur postea dicetur de quantitate. Per omnes. Prima pars est de succurrendo eisdem duobus filiis cum ducatis auri triginta dandis eis in donum quotannis per quinquentium pro quolibet. Per XXXII, contra –* (*Cons. Rog.* sv. 57, f. 44v-45r).

⁸⁵ *Prima pars est de dando in donum uni cuilibet dictorum filiorum pro vestimentis et libris quando proficiscentur in Italiam ad studium ducatos auri quadraginta. Per XXIX, contra XIII* (*Cons. Rog.* sv. 57, f. 45r).

Gondola u Anconi posudio osamdeset dukata Jeronimu Parisiju, koji je preuzeo taj dug i u ime svoga brata.⁸⁶

Na sličnu odluku Senata Malo vijeće se pozvalo i prilikom isplate sedamdeset pet perpera kćerima istog notara u siječnju 1567. godine.⁸⁷ Početkom srpnja 1564. Senat je, sa svega četiri glasa protiv, dao milost četirima kćerima zaslužnog notara Francesca Parisija da smiju po vlastitoj volji ući u neki od ženskih samostana bez klauzure, i to po jedna ili dvije od njih u samostan po svom izboru. Pritom će biti opremljene posve na državni trošak, a svaka od njih primat će četrdeset perpera godišnje za održavanje sve dok se ne otvori slobodno mjesto da bi se zaredile. Osim toga, imat će prvenstvo pri zaredivanju. Napokon, knez i Malo vijeće trebaju zatražiti od upravitelja državne riznice da godišnje izdvajaju šezdeset perpera za sve opisane troškove.⁸⁸

Dakako, i drugi visoki državni službenici znali su se izboriti za povlastice i uživali su čak i na ladanju. Početkom lipnja 1566. kancelar Marin Sfondrati sporazumio se s Matom Petrovićem iz sela Lisac, težakom plemića Pavla Junijeva Gradija, da će čuvati i obrađivati njegov vinograd na otoku Šipanu, "do idućeg dana sv. Srđa u mjesecu listopadu", *ad diem Sancti Sergii proximum de mense Octobris*. Sfondrati je Petroviću obećao plaću od osam perpera.⁸⁹ Kancelara Marina Sfondratija naslijedio je u službi sin Nikola, koji je karijeru započeo kao kancelarijski pristav 23. kolovoza 1569.,⁹⁰ da bi poslije očeve smrti omjerom glasova od 29 prema 5 na senatskoj sjednici održanoj 18. kolovoza 1572. bila prihvaćena njegova molba za položaj kancelara.⁹¹ Pritom je Nikola

---

⁸⁶ *Nota quod ducati 80 fuerunt soluti Anconae per ser Benedictum de Gondola Hieronymo Parisio, pro quibus idem Hieronymus factus fuit debitor ad librum capsae de 1565 et virtute contrascriptarum duarum partium factus fuit creditor (Cons. Rog. sv. 57, f. 45r).*

⁸⁷ *Cons. Min. sv. 48, f. 130v.*

⁸⁸ *Die III Iulii 1564 Lunae. Prima pars est de faciendo gratiam quatuor filiabus quondam ser Francisci Parisii benemeriti notarii nostri, quod possint ad omnem earum voluntatem ingredi monasteria non clausa monialium civitatis nostrae, una, seu duae earum pro monasterio in earum electione, indutae omnibus vestimentis et aliis rebus opportunis ad expensas communis nostri, et de pluri quod ex nunc uni cuilibet dictarum quatuor filiarum assignari debeant ipperperi quadraginta pro quolibet anno, pro earum alimentis et nutrimentis, donec et quousque cuique earum vacabit locus pro se monacando in dictis monasteriis, quae quatuor filiae habere debeant prima loca vacationum, quae de earum gradu vacabunt, et cum declaratione quod Magnificus Dominus Rector et eius Consilium requirere debeant a Dominis Thesaurariis, ut pro promissis expensis contribuere debeant ipperperos sexaginta annuatim. Per omnes, contra IIII (Cons. Rog. sv. 57, f. 67v).*

⁸⁹ *Diversa Cancellariae (dalje: Div. Canc.), serija 25, sv. 152, f. 22r, DAD.*

⁹⁰ *Cons. Rog. sv. 59, f. 153r.*

⁹¹ *Cons. Rog. sv. 61, f. 127v-128r.*

naglasio da je porodica Sfondrati dugo služila Republiku na položaju notara i kancelara, a upozorio je i na pokojne Bartolomea, Jeronima te napokon na svog oca Marina, koji je zaslugom svojih prethodnika postao kancelar u dobi od 24 godine i služio je Republiku pune 44 godine. Uglednim članovima ove obitelji više pozornosti poklonio je i povjesničar Serafin Cerva, pišući biografiju Bartolomeja Sfondratija, koji je, doselivši iz Cremona u Dubrovnik, iz dva braka imao čak osamnaest sinova i deset kćeri.⁹²

Marin Sfondrati, piše dalje Nikola u svojoj molbi, putovao je pet puta u Rim Njegovoj Svetosti papi Pavlu Farneseu, francuskom kralju i potkralju Napulja i Sicilije, a Republiku je pomagao i Marinov rođak, kardinal Sfondrati. Nikola moli da ga se izabere za kancelara zbog brojne obitelji, na mjesto oca. Nikolinu bratu Bartolomeju, studentu pavijskog sveučilišta, još 25. lipnja 1566. uplaćeno je trideset zlatnih škuda uz jamstvo plemića Jeronima Marina Ghetaldija.⁹³ Tom se prilikom Malo vijeće pozvalo na odluku Senata izglasanu 22. lipnja 1566., kada se spomenutom studentu prava na sveučilištu u Paviji počeo plaćati navedeni iznos, i to u razdoblju od dvije godine.⁹⁴ Druga obećana rata od trideset dukata uplaćena mu je 11. ožujka 1567., odlukom Malog vijeća.⁹⁵

Tada je novčana potpora od trideset dukata godišnje predstavljala najčešći iznos koliko su državne vlasti izdvajale za potrebe studenata u Italiji, posve u skladu sa zakonom iz 1557. Više nas primjera s domaćim studentima u to uvjerava. Kanoniku Josipu Marinovu de Bucchia odobreno je 31. listopada 1565. godine trideset dukata kao godišnja potpora tijekom petogodišnjeg studija u Italiji,⁹⁶ potom 7. veljače 1566. kanoniku Franu de Zamagna isto,⁹⁷ pa

---

⁹² *Uxorem duxit Ragusii Marussiam, Ioannis Cotrulii filiam, qua morte sublata iterum nuptias contraxit cum Magdalena, Paschalis a Pace filia, ex qua liberos suscepit mares X, faeminas VIII, cum ex priore suscepisset mares VIII et faeminas duas, ad summam XXVIII liberos, faeminas videlicet X, mares XVIII* (S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 148).

⁹³ *Cons. Min.* sv. 48, f. 68r.

⁹⁴ *Die XXII Iunii 1566 Sabbati. Prima pars est de succurrendo Bartholomaeo filio ser Marini de Sfondratis cancellarii nostri, qui Papias studet legibus, cum uno munere scutorum auri triginta singulo anno per biennium, cum fide iussione ser Hieronymi Marini de Ghetaldis, qui acceptavit. Per omnes, contra V* (*Cons. Rog.* sv. 58, f. 51v).

⁹⁵ *Cons. Min.* sv. 48, f. 146r.

⁹⁶ *Cons. Rog.* sv. 57, f. 224r. Kad mu 22. studenog 1567. Malo vijeće formalno obnavlja potporu, precizira se da studira u Bologni i da za njega jamči plemić Toma Markov de Basilio (*Cons. Min.* sv. 48, f. 212r).

⁹⁷ *Cons. Rog.* sv. 57, f. 262v.

Leonardu Barberiju 22. siječnja 1568. godine.⁹⁸ Senatskom odlukom od 11. kolovoza 1568. osigurava se ista potpora Ivanu Lukinu de Bucchia, precizirajući pritom da će studirati u Bologni.⁹⁹ Identičnu potporu za petogodišnji studij Senat je odobrio 5. rujna 1569. i kanoniku Marinu Šimunovu Menze, koji ide u Italiju,¹⁰⁰ te svećeniku Jakovu Stjepanovom, za koga se precizira da ide u Padovu.¹⁰¹ Kanoniku Marku Ragnini Senat je na sjednici 29. studenog 1568. prihvatio molbu da mu se odgodi povrat duga zbog studiranja do 1570., pri čemu je kanonik tvrdio da su mnogi koristili tu pomoć od trideset dukata godišnje.¹⁰² Stanoviti otklon od uobičajene prakse stipendiranja nalazimo u slučaju od 1. kolovoza 1570., kada je pozajmljeno pedeset zlatnih škuda plemiću Petru Stijepovom Benessa da bi platio šestu godinu studija svome sinu Stijepu u Padovi, a mora vratiti dug u iduće dvije godine, po dvadeset pet škuda godišnje.¹⁰³ Prethodno je, dakako, i on koristio istu državnu potporu, o čemu svjedoči senatska odluka od 5. lipnja 1564. godine.¹⁰⁴ Sve ove odluke Senat je donio na temelju poznatog zakona o školi iz 1557. godine, a vrlo važnu ulogu pri izboru stipendista imali su svojom preporukom rektori gimnazije. Nisu li i zato Nascimbeneova djela bila zanimljiva mladim Dubrovčanima?

6. Nascimbeneov rad u dubrovačkoj školi

Nascimbene je do 1557. predavao u rodnoj Ferrari, a potom u Reggio Emiliji, do dolaska u Dubrovnik.¹⁰⁵ Dvojio je oko prihvaćanja ponude Republike samo zbog visine plaće, što je iznio još Giovanni Amalteo u svome pismu. Naime, Amalteo se pravdao pred očito nezadovoljnim učenjakom što mu ne može izravno ponuditi više, a to saznajemo iz sljedećih redova: "Sad je stiglo vaše pismo u kojem se ne pokazujete u svemu odlučni da prihvatite, niti da

⁹⁸ *Cons. Rog.* sv. 58, f. 222r. Prva molba Leonarda Vickova Barberija za financijsku pomoć radi studija u Italiji usvojena je 31. siječnja 1565., kada mu je Senat odlučio pomagati s trideset dukata godišnje tijekom petogodišnjeg studija (*Cons. Rog.* sv. 57, f. 134v).

⁹⁹ *Cons. Rog.* sv. 59, f. 33r.

¹⁰⁰ *Cons. Rog.* sv. 59, f. 158v.

¹⁰¹ *...venerabili praesbytero Iacobo Stephani profecturo gratia studendi Patavium* (*Cons. Rog.* sv. 59, f. 159r).

¹⁰² *Cons. Rog.* sv. 59, f. 58v.

¹⁰³ *Cons. Rog.* sv. 60, f. 35r.

¹⁰⁴ *Cons. Rog.* sv. 57, f. 58v.

¹⁰⁵ Carlo Ginzburg, »Due note sul profetismo cinquecentesco«, *Rivista storica Italiana* 78 (1966): 186-7.

odbijete ovu ponudu, već se čini da iznosite poteškoće zbog premale plaće. ... Pišem da vas uvjerim kako nemam ovlasti ponuditi više od onoga što je u moje ime obećao gospodin Lamberti, niti su moja gospoda ikad običavala bilo kome dati. Plaća iznosi dvije stotine velikih zlatnih dukata i deset škuda za najam kuće, što u svemu čini (ne griješim li u računu) iznos od dvije stotine trideset škuda.”¹⁰⁶ Uz ovaj dio teksta korisno je pojašnjenje Ivana Marije Matijaševića, koji napominje da je tada ‘mletački cekin u Dubrovniku vrijedio približno 43 grošića.’¹⁰⁷

Nedugo poslije Amalteova pisma, vlada se izravno obratila kolebljivu učenjaku, pozivajući se na Amalteov izvještaj. Uputivši Nascimbeneu službeni poziv 7. prosinca 1560. godine,¹⁰⁸ knez i vijećnici Malog vijeća naveli su da se Amalteo vratio u Dubrovnik s njegovom porukom da može prihvatiti poziv i preuzeti ponudenu službu u ožujku 1561. Potvrdili su Amalteovo obećanje o godišnjoj plaći u visini od dvije stotine devet dukata, što čini 232 škode i osam groša,¹⁰⁹ ali ujedno su ga potaknuli da se požuri doći u Dubrovnik. Uputili su ga neka se u Veneciji javi plemiću Paskvalu Menze, koji je tada zastupao dubrovačke interese u gradu Sv. Marka, a on bi potom organizirao Nascimbeneovu plovidbu do Dubrovnika, preporučujući ga kapetanu brigantina, i isplatio bi mu pedeset dukata za putne troškove u ime dubrovačke vlade.¹¹⁰ Na kraju pisma potvrdili su i Amalteovo jamstvo da će mu obećana plaća početi teći čim krene iz Reggia, da bi preko Venecije stigao u Dubrovnik.¹¹¹

¹⁰⁶ *Hor che si sono ricevute vostre lettere, nelle quali del tutto non vi dimostrate risoluto d'accettare, nè di ricusare questa lettura, ma pare che ci mettiate difficoltà in sub salario... scrivo per rendervi capace, che più di quello, che ne feci promettere dal signor Lamberti, io non ho commissione di proferire, nè i miei Signori hebbber mai costume di dar ad alcuno. Il salario è di dugento ducati d'oro larghi, e di dieci scudi per pigione d'una casa ch'in tutto fanno (se io non erro nel conto) la somma di 230 scudi.*

¹⁰⁷ *In questo tempo il zecchino veneziano si valutava in Ragusa grossetti 43 in circa. Zibaldone: 360.*

¹⁰⁸ *Lettere di Levante*, sv. 28, f. 105r-v.

¹⁰⁹ *...confirmandoli il partito, offertoli in nome nostro dal ditto Dottore Messer Giovanni Battista Amaltheo di ducati d'oro ducento nove al anno, che fanno vero scudi 232 grossi 8...*

¹¹⁰ *...venendo in Venetia ricorrerà da Messer Pasquale di Menze, quale non mancherà ponere la Signoria Vostra a camino, con ricomandarla al padrone del brighentino, l'haverà condurre, e quando li fusse necessaria qualche decena di scudi tene ordine da noi, di numerarla sin a 50 ducati dato ad ogni sua richiesta.*

¹¹¹ *Non vogliamo anchora trallassare de dirli, come confirmamo la promessa fatta dal ditto Amaltheo a Vostra Signoria, che lo stipendio suo commenci correrli dal giorno partivo da Rhegio, per venire a Venetia, et inde a Ragugia.*

Čime je konkretno Nascimbene polagao pravo na bolju plaću? Njegove aktivnosti možemo formalno podijeliti na teorijske književne i praktične pedagoške. Nascimbeneova književna djelatnost posvjedočena je još 1544. godine, kada je objavio djelo pod naslovom "Scipion Mladi ili o mladosti", posvećeno mantovanskom vojvodi Giovan Francescu II. Gonzagi (1466-1549), kao i "Ode" koje je posvetio Ercoleu, kardinalu rodом iz Mantove. Djelo su u Bologni izdali Bartolomeo Bonardo i Marco Antonio Groschi. Također u Bologni, tiskar Anselmo Giaccarello godine 1555. izdao je u dva sveska Nascimbeneovu raspravu o slovima elemenata, zvanu "Gramatilogija", odnosno *Nascimbeni Nascimbene erudita et oppido quam elegans super litteris elementorum dissertatio, quae grammatilogia inscribitur, in duos libros divisa, ... Autore Nascimbaeno Nascimbaenio Ferrariensi.*

Uz novo izdanje Ciceronove rasprave *De Inventione*,¹¹² priređeno tijekom boravka u Dubrovniku i objavljeno 1564. u Veneciji, Nascimbene je još prije smrti stigao napisati komentare o prvih šest pjevanja Vergilijeve "Eneide", što je tiskano u ožujku 1577. u Baselu.¹¹³ Dakle, u rasponu od trideset tri godine nastala su temeljna Nascimbeneova djela, što upućuje na pomisao da je u Dubrovnik doputovao kao već posve zreo, iskusan učenjak, čija je pojava nesumnjivo svojim ugledom plijenila domaćine, o čemu i samo Amalteovo pismo predstavlja vjerodostojno svjedočanstvo.¹¹⁴ Čini se da je Nascimbene razmišljao i o pisanju povijesti Dubrovnika, ili barem jednog opisa grada poput svog prethodnika iz 15. stoljeća, Filipa de Diversisa. Na to ukazuje završni dio njegove posvete senatorima u djelu *De Inventione*, pošto je nabrojio dubrovačke plemićke rodove: "I u ovo vrijeme djeluju mnogi značajni po slavi vrline i časti, a bilo bi dugo i možda i dosadno sada navoditi njihova pojedinačna imena. No, njihova preslavna vrlina će se u svoje vrijeme predočiti spisima. Zasad, primit ćete od mene majušni dar, ponajveći Oci, za koji onom privrženošću duha želim da ga odobrite, a tako se i nadam, jer vam ga sam

---

¹¹² *Nascimbaeni Nascimbaenii Ferrariensis in M. Tullii Ciceronis De Inventione Libros Commentarius, Ad Senatam Rhaccusinum.* Djelo je u posjedu knjižnice Državnog arhiva u Dubrovniku, pod signaturom R-378. Jedan primjerak nalazi se i u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku pod brojem R-2826.

¹¹³ Podaci o Nascimbenijevim djelima s Internet sitea http://www.u-grenoble3.fr/rare/rtf/CR_Rare_98-04.rtf. Također http://edit16.iccu.sbn.it/scripts/iccu_ext.dll?fn=40&i=10601&fz=1.

¹¹⁴ Ipak, valja se složiti sa Serafinom Cervom kad odbacuje pomisao da je pjesnik Ilija Cerva još 1520. pjevao Nascimbeneu, jer je to prerano (... *aetas enim vix constare videtur*). S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 23.

pobožnošću i pokornošću vječno posvećujem. Budite pozdravljeni.”¹¹⁵ Nije poznato je li Nascimbene ostvario svoju nakanu i nekim drugim spisom prikazao Dubrovnik svoga vremena, a u knjizi koja je pred nama, izdanju djela *De Inventione*, o tom pitanju nećemo pronaći ništa više.

U pogledu praktičnih pedagoških aktivnosti, zbog kojih je i stigao u Dubrovnik, čini se da nije lako uspostavio kontakt s učenicima. Iako mu je u pismu poziva bilo naglašeno da su “dovoljna dva sata ujutro i dva sata poslije ručka” kako bi ispunio sve svoje obveze, ipak se nepovoljno izrazio o učenicima već u predgovoru djela *De Inventione*. Svoja pedagoška iskustva u radu s mladim Dubrovčanima talijanski učenjak iznosi ovako: “...kad sam prošle godine u ovom vašem preslavnom i presvijetlom gradu javno predavao o svescima Ciceronova djela *De Inventione*, a izabrao sam ih prije svega zaveden željom učenika koji su htjeli od mene naučiti retoriku, primijetio sam da su u tim svescima mnoga pitanja teško shvatljiva, što su neki od njih (barem kako se meni učinilo) bili slabo razumjeli, ili su nemarno tumačeći objašnjavali, a isto tako su, kao možda previše nejasna, namjerno zaobilazili. Zato sam htio osobno pokušati, ne bih li uspio unijeti im više svjetla i razumljivosti nego što su drugi dosad učinili. Stoga sam, premda sam se bavio raznim poslovima koji su me zadržavali od ove nakane, ipak u krajnjoj vremenskoj stisci, što god sam mogao slobodnog vremena ugrabiti od svojih najtežih poslova, sve to najradije uložio u ove komentare, radi jačanja učeničkih duhova. Ne znam što sam postigao; sudit ćete vi sami, u čije ime želim da se ova knjiga pojavi.”¹¹⁶

Tvrđnja da se zatekao “u krajnjoj vremenskoj stisci” u izravnoj je suprotnosti s obećanjima Giovannija Amaltea da će mu biti “dovoljna dva sata ujutro i

¹¹⁵ *...et hoc tempore florent multi gloria virtutis, et honoris insignes: quorum singula nomina in praesentia recensere longum, et fortasse etiam odiosum esset. Sed eorum praeclara virtus suo tempore scriptis illustrabitur. Interea hoc exiguum a me munus Amplissimi Patres, accipietis. Quod eo animi affectu a vobis probari tum opto, tum etiam spero, qua ipse observantia, et pietate illud vobis perpetuo dedico. Valete.*

¹¹⁶ *...superiore anno cum in hac vestra nobilissima ac praeclarissima urbe M. Tullii Ciceronis de Inventione libros publice profiterer, quos praecipue delegeram adductus scholasticorum studio qui ex me rhetoricam cognoscere cupiebant multaque in illis loca cognitu difficilia animadvertissem, quae alii tum male (ut mihi quidem visum est) intellexerant, vel parum diligenter interpretando explanarant, tum etiam, ut nimis fortasse obscura, consulto praeterierant; ipse experiri volui, numquid maiorem illis, quam alii hactenus fecerint, lucem, et splendorem afferre possem. Itaque etsi variis negociis distinebar, quae me ab hoc consilio revocarent, tamen in maxima temporis angustia quidquid ex molestissimis occupationibus meis ocii eripere potui, illud totum in hos commentarios, gratia iuvandi studiosorum ingenia, quam libentissime contuli. Quid profecerim, ignoro: ipsi iudicabitis, in quorum nomine velim hic liber appareat.*

dva sata poslije ručka” kako bi ispunio sve svoje obveze, tim više što su mu naporni rad u školi olakšavali pomoćni učitelji.

6.1. Pomoćni učitelji u Nascimbeneovo vrijeme

U drugoj polovici šezdesetih godina Nascimbeneov rad u dubrovačkoj gimnaziji bio je olakšan dolaskom novog repetitora, i to Antonija de Peregrinis iz Luce, kolege Paola Bosija. O njegovu dolasku, dakako, raspravljalo se u dubrovačkom Senatu mjesecima unaprijed. Okupljeni vijećnici su 9. studenog 1566. uz jedan glas protiv odlučili dovesti “jednog repetitora¹¹⁷ koji mora biti kolega učitelja Paola Bosija i podučavati učenike gramatiku i književnost,” i to “uz plaću koju ima spomenuti učitelj Paolo.”¹¹⁸ Po odredbi Zakona o školstvu iz 1557., Vijeće umoljenih može postaviti i drugog pomoćnog učitelja, ili repetitora, uz godišnju plaću od šezdeset škuda,¹¹⁹ pa su tako Bosio i Peregrinis tada bili viši pomoćni učitelji, a Ivan Simoni niži, ili koadjutor.

Navedeni Paolo Bosio proveo je dulje vrijeme u Dubrovniku, od 1554. do 1571. godine.¹²⁰ Spomenut je već 19. travnja 1554. kao *maestro della scola del comun*, naslijedivši na tom položaju Aurelija Amaltea, a tada je primio plaću od osamdeset perpera. Bila mu je obećana plaća u iznosu od 240 perpera godišnje, koja teče od trenutka njegova ukrcaja u Veneciji na brod koji plovi u Dubrovnik. Dakle, Bosio je počeo raditi u Dubrovniku kao pomoćni učitelj još u vrijeme Nascimbeneova prethodnika, Giovannija Musonija iz Cremona. Početkom travnja 1558. Bosijeva plaća povišena je na devedeset perpera za četveromjesečno razdoblje, a u kolovozu 1559. za još deset perpera, pa je svakih četiri mjeseca primao ukupno stotinu perpera. To se nije mijenjalo ni poslije Nascimbeneova odlaska iz Dubrovnika. Posljednja je isplata Bosiju navedena 6. travnja 1571. Dodirna točka između Bosija i Nascimbenea bilo je Bosijevo podrijetlo iz grada Reggio Emilia, gdje se upravo Nascimbene bio

¹¹⁷ U kazalu iste arhivske knjige, koje je napisao sam notar, stoji *repetitore seu hipodidascalo*. Dakle, “repetitor” je bio učitelj nižeg ranga, zadužen za rad s početnicima i ponavljanje gradiva.

¹¹⁸ *Die IX Novembris 1566 Sabbati. Prima pars est de providendo unum repetitorem qui esse debeat collega Magistri Pauli Bosii, qui docere debeat pueros civitatis grammaticam et literas humanas, deinde dicetur cum qua provisione. Per omnes, contra I.*

Prima pars est de assignando praedicto Repetitori pro eius provisione idem salarium quod habet dictus Magister Paulus. Per omnes (Cons. Rog. sv. 58, f. 91r).

¹¹⁹ I. Perić, »Dva reformna zahvata«: 223.

¹²⁰ Podatke koji slijede navodi Ivan Matijašević u zborniku *Zibaldone*, sv. II: 351-365.

zatekao kad ga je Giovanni Amalteo pozvao da preuzme službu u Dubrovniku. Vjerojatno su tako lakše uspostavili međusobni kontakt.

U proljeće 1567. novi pomoćni učitelj Antonio de Peregrinis već je preuzeo svoju dužnost. Među zapisnicima sa sjednica Malog vijeća našla se 8. travnja 1567. i odluka o isplati stotinu perpera spomenutom *magistru* Antoniju de Peregrinis iz Lucce, i to na račun njegove četveromjesečne plaće, koja je počela teći 15. veljače iste godine. Istaknuto je da je toga dana krenuo na put iz Lucce u Dubrovnik, pa se tako postupilo u skladu s ugovorom sklopljenim u Lucci 8. veljače iste godine.¹²¹ U lipnju 1567. bilo je predloženo da se Antoniju de Peregrinis ustupi škola kod Franjevačke crkve, gdje bi podučavao djecu, ali prijedlog nije prihvaćen i zamijenjen je zaključkom da će se ta škola povjeriti svećeniku Ivanu.¹²² Naime, još 7. lipnja iste godine zaključeno je da se svećeniku Ivanu Simoniju "dodijeli škola ili zgrada u svrhu škole, u kojoj su boravili siromasi blizu crkve sv. Frana, gdje mora podučavati djecu osnove i baviti se službom repetitora, kao što je dosad radio u Carinarnici".¹²³ Čini se da je spomenuta škola kod crkve Male braće postojala već sredinom 15. stoljeća.¹²⁴

Još u lipnju 1569. Antonio de Peregrinis primao je plaću od stotinu perpera za četiri mjeseca u svojstvu repetitora škole,¹²⁵ a početkom veljače 1571. izabran je za državnog notara umjesto Ascanija Ciuffarinija, koji je pak postao kancelarom poslije smrti Aurelija Amaltea.¹²⁶ Svećeniku Ivanu Simoniju, kao

¹²¹ *Die VIII Aprilis 1567. Captum fuit de faciendo apolitiam ipperperorum centum Magistro Antonio de Peregrinis Lucensi, conducto repetitori nostri publici Gymnasii, pro eius provisione mensium quatuor, qui inceperunt die XV Februarii proxime praeteriti, quo die ipse discessit Luca pro veniendo Rhagusium, iuxta formam contractus Lucae celebrati sub die octavo eiusdem mensis Februarii ad quem relatio habeatur* (Cons. Min. sv. 48, f. 151v).

¹²² *Die XII Iunii 1567 a prandio. Prima pars est de concedendo Magistro Antonio de Peregrinis Lucensi scholam penes ecclesiam Sancti Francisci, in qua edocere debeat iuvenes et pueros grammaticam et humanas literas. Secunda pars est de concedendo dictum locum presbytero Ioanni repetitori pro fungendo in eo eius officio. Per XXIII, contra XII* (Cons. Rog. sv. 58, f. 165v).

¹²³ *Die VII Iunii 1567. Captum fuit de concedendo praesbytero Ioanni Simoni repetitori scholam, seu domum pro usu scholae in qua pauperes penes Ecclesiam sancti Francisci commorabantur, ubi edocere debeat pueros prima elementa et fungi officio repetitoris, prout hactenus super Dohana communis functus est* (Cons. Min. sv. 48, f. 170v).

¹²⁴ I. Perić, »Dva reformna zahvata«: 223.

¹²⁵ Zibaldone: 363.

¹²⁶ *Die VIII Februarii 1571. Prima pars est de providendo unum notarium nostrum loco Ascanii Ciuffarini creati in locum quondam ser Aurelii Amalthei. Per omnes, contra VI. Prima pars est de providendo dictum notarium hic in civitate ex civibus nostris vel ex foresteriis. Per omnes, contra V. Electio dicti notarii: Dominus Antonius Peregrinus Lucensis. Per XXIII, contra XVI* (Cons. Rog. sv. 60, f. 111v-112r).

pomoćnom učitelju, Senat je 28. srpnja 1571. povećao plaću za četrdeset perpera, odbacivši prethodno prijedlog da se poveća za pedeset perpera.¹²⁷ Još početkom listopada 1574. Ivan Simoni je kao koadjutor primio trideset dukata kao dodatak na plaću.¹²⁸ Na zahtjev Maloga vijeća, kancelar Valerio Giganti sastavio je 14. veljače 1569. godine popis svih državnih službenika, a među njima su navedena i tri učitelja (*Maestri della scuola*), bez imena.¹²⁹ Po našoj kronologiji, to su trebali biti Paolo Bosio, Antonio de Peregrinis i Ivan Simoni. Sam Nascimbene imao je titulu upravitelja ili rektora škole.

Dakle, u svjetlu ovih primjera opravdano je zaključiti da su u radu javne škole u Dubrovniku sudjelovali nastavnici podijeljeni u tri kategorije. Najvažniji je bio rektor škole, ujedno i najbolje plaćen, glavni učitelj. Asistirao mu je repetitor ili *maestro della scuola*, dok je koadjutor imao najniži rang. Iako su učitelji na nižem položaju znali razmjerno dugo raditi, po deset i više godina, ipak su navedene dvije niže kategorije učitelja bile često obeštećene ponudom prelaska u kancelarijsku ili notarsku službu. Nije bilo samo u pitanju uglednije zanimanje, već i bolja zarada.

6.2. Pitanje prihoda

Da bismo bolje razumjeli Nascimbeneovo nezadovoljstvo visinom ponuđenih primanja, povucimo usporedbu sa slučajem Filipa de Diversisa, koji je upravljao javnom gradskom školom jedno stoljeće ranije. Privučen u Dubrovnik obećanjima o ugodnom životu i lijepoj zaradi, Diversis je u početku uživao solidnu plaću koja se kretala od 450 do 540 perpera, uz plaćeni stan. Međutim, njegova česta izbjavanja iz Dubrovnika, osobito tijekom boravaka u Veneciji, izazvala su nezadovoljstvo vlade, pa mu je plaća smanjena 1440. godine, a on je godinu dana kasnije dao ostavku Malom vijeću, pravdajući se prevelikim obvezama u svojoj zemlji.¹³⁰ Zabilježeno je, nadalje, da je Demetriju Halkokondilu 1490. bilo ponuđeno 500 perpera godišnje, što odgovara prosjeku Diversisove zarade, a pedesetak godina kasnije Korčulanin Nikola Petrović, na

¹²⁷ *Die XXVIII Iulii 1571. Prima pars est de addendo aliquid salario praesbyteri Ioannis magistri scholae publicae et deinde dicitur quantum sit addendum. Per omnes, contra I.*

Prima pars est de addendo dicto salario ipperperos quinquaginta.

Secunda pars est de ei addendo ipperperos quadraginta tantum. Per omnes, contra XV (Cons. Rog. sv. 60, f. 175v).

¹²⁸ *Zibaldone: 367.*

¹²⁹ *Cons. Min. sv. 49, f. 65v.*

¹³⁰ Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika: 10.*

glasu kao grecist, primao je svaka četiri mjeseca 66 dukata, 26 groša i 20 novčića.¹³¹ Poznato je da je Nikola Petrović bio korčulanski humanist koji je dugo živio u Italiji i održavao veze s francuskim humanistima, dobivljajući im grčke rukopise s Istoka, a 1538. godine postao je rektorom dubrovačke gimnazije.¹³² Posve jednak iznos kasnije je pripao Petrovićevim nasljednicima, Giovanniju Musoniju, Nascimbeneu Nascimbeniju i Francescu Serdonatiju. Dakle, plaća se povećala u odnosu na 15. stoljeće, ali su jamačno povećani i životni troškovi, čime tumačimo nezadovoljstvo učenjaka.¹³³

Ipak, dubrovačka vlada pristala je napraviti iznimku u Nascimbeneovu slučaju, premda je Amalteo u pismu tvrdio da to neće biti moguće. Malo je vijeće na sjednici održanoj 29. ožujka 1561. većinom glasova usvojilo prijedlog da se "upravitelju naše državne škole, gospodinu Nascimbeneu Nascimbeniju dodijeli naknada od 74 zlatna dukata, 2 groša i 20 perpera za četveromjesečnu plaću koja je počela teći od dana 19. veljače. Ova se naknada isplaćuje pored kuće koja mu je obećana."¹³⁴ Iz ovog podatka saznajemo i kada je Nascimbene preuzeo službu: sredinom veljače 1561. godine, nepuna tri mjeseca pošto mu je Giovanni Amalteo pisao iz Venecije.

Za financijske prilike vezuje se i detalj sa sjednice Senata održane 22. siječnja 1562., kada je odlučeno da se godišnja plaća pomoćnog učitelja javne škole, svećenika Ivana Simonija (*Repetitoris Scholani communis Don Ioannis Simonis*) poveća za deset perpera.¹³⁵ Premda Simonija izvori navode i kao "repetitora" i kao "koadjutora", razvoj situacije i kasniji dolazak Antonija de Peregrinisa upućuju da je Simoni bio po rangu najniži učitelj, a vlasti su mu zbog dugotrajnog i postojanog rada povremeno davale povišicu. Doista, i to je dokaz da su se učitelji cijenili.

Sam Nascimbene ubrzo je odbacio sumnjičavost i izrazio svoje zadovoljstvo kako dočekom u Dubrovniku, tako i materijalnim prilikama u kojima se zatekao. Primjerice, Malo vijeće odlučuje 13. ožujka 1566. isplatiti mu unaprijed

¹³¹ *Zibaldone*: 346. Isplata je zabilježena 6. svibnja 1546., a redovito je slijedila svaka četiri mjeseca do 1551., kada je u listopadu rektorom škole postao Giovanni Musonio.

¹³² Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, knjiga II. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980: 308.

¹³³ Halkokondilu je obećano godišnje 500 perpera ili 6.000 groša, po računu da 1 perper vrijedi 12 groša. S druge strane, učitelji iz 16. stoljeća redovito su zarađivali po 66 dukata i 26 groša svaka četiri mjeseca, što je približno 8.000 groša godišnje, znamo li da 1 dukat vrijedi 40 groša.

¹³⁴ *Cons. Min.* sv. 46, f. 90r.

¹³⁵ *Cons. Rog.* sv. 56, f. 49r.

uobičajenu četveromjesečnu naknadu, pri čemu ga se titulira upraviteljem javne gimnazije. Jamac za isplatu je plemić Ivan Marinov Gondola, kojega je Malo vijeće prihvatilo u takvom svojstvu.¹³⁶ Budući da je Nascimbeneu početkom lipnja 1565. odobreno tromjesečno odsustvo radi putovanja u Italiju, vidi se da su mu državne vlasti htjele što više izaći ususret. Naglasili su, štoviše, da će primati plaću i tijekom polovice razdoblja svog odsustva, za vrijeme školskih praznika koji traju od sredine kolovoza do konca rujna, a da mu samo preostala polovica boravka neće biti plaćena. Nascimbene je koristio svoje odsustvo od 30. srpnja 1565.¹³⁷ Tromjesečno odsustvo radi putovanja u Italiju Senat je dodijelio Nascimbeneu i 20. svibnja 1568. godine, kad se već bližio kraj njegove službe u Dubrovniku. Obrazloženje je bilo vrlo jezgrovito i radilo se o privatnim razlozima, a predviđeno je da tijekom svoga odsustva neće primati plaću.¹³⁸ Tko zna da li Nascimbeneovom zaslugom, ali tada se dodatno intenziviraju veze Dubrovnika s Ferrarom, pa su 25. svibnja 1568. dodijeljene četiri zlatne škode neimenovanu "bratu ljevača topova", *fratri fusoris bombardarum*, za jednomjesečnu plaću, a treba doći iz Ferrare u Dubrovnik.¹³⁹

O Nascimbeneovu zadovoljstvu radom u Dubrovniku svjedoče misli zapisane u predgovoru komentarima Ciceronova djela *De Inventione*, posvećene Senatu. Nascimbene piše ovako: "Vrlo mi je drago sjećanje na vas i na vaše sklonosti prema meni, ponajveći Oci, te ništa ne mislim, a da mi ne dođe na um nevjerovatna čovječnost i vaša jedinstvena ljubav prema meni. Zaista se sjećam onoga vremena kad ste me doveli u Dubrovnik uz najčasniju plaću, te mi vaša naklonost nikad nije nedostajala i vama sam uvijek bio jednako drag i od vas prihvaćen,

¹³⁶ *Die XIII Martii 1566. Captum fuit de faciendo apolitiam ordinariam ante tempus, pro mensibus quatuor finituris die ... Domino Nascimbenio Rectori Gymnasii publici ex fideiussione ser Ioannis Marini de Gondola qui secundum ordinem fuit pro pleggio acceptus in Magnifico Minori Consilio (Cons. Min. sv. 48, f. 31r). Radi izbjegavanja zabune, istaknimo da je jamac bio plemić Ivan Marinov Gondola (oko 1507-1585), a ne njegov mlađi istoimeni rođak, analist Ivan Marinov Gondola (oko 1590-1650).*

¹³⁷ *Die VII Iunii 1565 Iovis. Prima pars est de demittendo Dominum Nascimbenum de Nascimbenis Rethorem et Praeceptorem Gymnasii publici, ut se conferre possit in Italiam pro mensibus tribus, ita quod ei currere salarium non debeat, nisi pro mense uno cum dimidio tempore vacantiarum, videlicet dimidio Augusti et toto mense Septembri, quo mense uno cum dimidio durante si fuerit absens a civitate et Dominio nostro utique salarium suum sibi currere debeat, non obstante quis alia parte in contrarium disponente. Per XXXVI.*

Die 30 Iulii 1565 Dominus Nascimbenus recessit (Cons. Rog. sv. 57, f. 187v).

¹³⁸ *Cons. Rog. sv. 59, f. 13v.*

¹³⁹ *Cons. Rog. sv. 59, f. 15v.*

kao da sam se rodio među vama.”¹⁴⁰ Gradski oci su konkretno nagradili njegov znanstveni napor, odlučivši mu darovati dvadeset dukata za izdanje djela *De Inventione*, sukladno odluci Senata izglasanoj 21. veljače 1564.¹⁴¹

Nascimbeneovu nasljedniku u Dubrovniku, Francescu Serdonatiju iz Firenze, plaćeno je za četveromjesečnu plaću u razdoblju od 30. kolovoza do 30. prosinca 1569. uobičajenih 66 dukata, 26 groša i 20 novčića.¹⁴² Potvrda te isplate zavedena je u Knjizi troškova 10. listopada iste godine.¹⁴³ Jednako toliko nekoć je primao Giovanni Musoni, ali usporedba s plaćom od 74 dukata, 2 groša i 20 perpera, koliko je Malo vijeće za četveromjesečno razdoblje bilo odobrilo Nascimbeneu 29. ožujka 1561., govori da je učenjak iz Ferrare barem u tom trenutku nadmašio Firentinca za desetak dukata.

Liječnici su pak uživali viši status i bolju plaću. Giovanni Battista Rosi, nasljednik Cesara Buzzacarina, spomenutog u Amalteovu pismu Nascimbeneu, dobio je čak 133 dukata i 13 groša za četveromjesečno razdoblje, koje je počelo teći dana 30. srpnja 1569., kada je napustio Padovu da dođe u Dubrovnik, a istjecalo je 29. studenog iste godine.¹⁴⁴ Njegov kolega Giostrino de Giostrinis zaradio je pedeset dukata za dva mjeseca, od 29. srpnja do 28. rujna 1569.,¹⁴⁵ pa mu je ugovor 1. listopada pod istim uvjetima produžen za još tri mjeseca.¹⁴⁶ U svjetlu ovih okolnosti razumljiv je zahtjev dubrovačke vlade da liječnici moraju svoje pacijente liječiti besplatno. Međutim, rektorima gimnazije stajale su na raspolaganju i dodatne prilike za zaradu.

¹⁴⁰ *Pergrata mihi est memoria vestri studiorumque vestrorum erga me, patres amplissimi, nec quidquam cogito, quin mihi in mentem veniat incredibilis humanitas amorque vester erga me singularis. Equidem ex eo tempore, quo me Rhaccusium honestissimo stipendio conductum adhibuistis, memoria teneo studia vestra nullo unquam tempore mihi defuisse meque vobis aequae semper carum acceptumque fuisse, ac si singulis vestrum essem e visceribus natus.*

¹⁴¹ *Die XXI Februarii 1564 Lunae. Prima pars est de donando Dominum Nascimbenum de Nascimbenis publicum lectorem nostrum qui nobis dedicavit librum ab eo compositum super libro Ciceronis de Inventione. Per omnes, contra III.*

Prima pars est de sibi dando in donum ... ducatos auri viginti. Omnes, contra IX (Cons. Rog. sv. 57, f. 23r).

¹⁴² *Die VIII Octobris 1569. Captum fuit de faciendo apolitiam ducatorum auri sexaginta sex grossorum 26 et paolis 20 domino Francisco Serdonati Florentino Rectori scholarum Rhagusii pro eius provisione mensium quatuor inceptorum die XXX Augusti proxime praeteriti et finituro- rum die 30 Decembris proxime futuri (Cons. Min. sv. 49, f. 138v).*

¹⁴³ *Libri delle polizze, sv. 4, f. 167.*

¹⁴⁴ *Cons. Min. sv. 49, f. 120v.* Ima podataka da je Rosi radio u Dubrovniku još i 1575. godine. O tome R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, sv. III: 152.

¹⁴⁵ *Cons. Min. sv. 49, f. 112r.*

¹⁴⁶ *Cons. Min. sv. 49, f. 135v.*

6.3. Različita shvaćanja vrijednosti javnih govora

Važan detalj u slici prihoda dubrovačkih javnih učitelja predstavljao je običaj da u osobitim prilikama drže govore, a za to su primali posebnu naknadu. Na to je Amalteo također upozorio Nascimbenea u pismu: "Istina je da izvanredna zarada koju donosi dnevnicu može biti velika i s redovitom se plaćom popeti do tri stotine škuda, a možda i više, jer je gradski običaj da se, kad umre plemić ili pučanin, najčešće od učitelja zatraži posmrtni govor, za koji mu se daje barem dukat i nekoliko svijeća, te katkad četiri, pet ili deset škuda, katkad i više, ovisno o položaju i imutku ljudi. Ne spominjem privatne darove, povlastice i javne nagrade koji također vrijede, bilo od vas ili od drugih, tako da će onaj tko prihvati ovo mjesto zapravo dobiti više nego što sam ja bio obećao."¹⁴⁷ Bilo je, dakle, prilike da se učitelj po приходima izjednači s državnim kancelarom. Ova retorička praksa osobito nas zanima, te se nesumnjivo može povezati s govorima koje je držao Filip de Diversis u slavu ugarsko-hrvatskih kraljeva, vrhovnih vladara Dubrovnika u njegovo vrijeme.¹⁴⁸

Govori te vrste nailazili su redovito na odobravanje u širim gradskim krugovima, pa su govornici bili i bogato darivani, kako piše Giovanni Amalteo, naglašavajući praksu posmrtnih pohvala. Čini se da je to bilo u raskoraku s retoričkom teorijom koja je još od antičkih vremena posmrtnu pohvalu smatrala manje vrijednom govorničkom vrstom. Stara rimska pogrebna pohvala prezirala se u rimskoj retorici. Jedva da se u njoj spominje *laudatio* ili *vituperatio*, odnosno pohvala ili osuda. Sam Ciceron, čiji je Nascimbene bio nadahnuti tumač, govori o njoj s prezirom i to zato što ju nije pronašao u grčkim izvorima. U staroj Ateni nije bilo velikih pogrebnih govora u slavu umrlih, da se ne bi ugrozila demokracija. Bilo je jedino govora u slavu junacima palima na bojnome polju, a i to s mjerom, da se njihove porodice ne uzohole i ne požele prigrabiti vlast.¹⁴⁹ Ipak, upravo se u djelu *De Inventione* razmatraju i

¹⁴⁷ *Vero è che il guadagno straordinario, che porta la giornata può essere molto, et ascender coll'ordinario a 300 scudi, et forse più oltre, perocchè è usanza della città, qual hor more persona nobile, o del popolo di ricercar per lo più dal lettore qualche sermone funebre, per lo quale gli si dà almeno un ducatto, et alquante candele, ma hor quatro, hor cinque, hor dieci scudi, et hora più secondo la condizione, e l'havere delle persone. Taccio i presenti de privati, et certi privilegii, et doni publici che pur vagliono ancor essi, acciochè o da voi, o da altri, che haverà questo luogo più si trovi in effetto, ch'io non havevo promesso.*

¹⁴⁸ Usporediti Filip de Diversis, *Dubrovački govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta*, ur. Zdenka Janeković-Römer. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2001.

¹⁴⁹ Usporediti Darinka Nevenić-Grabovac, »Ovenčani pesnik Ilija Crijević drži posmrtno slovo Dubrovkinji Pauli Džamanjić.« *Živa antika* 30/1-2 (1980): 205-216.

ovi oblici, kako bi retorički prikaz bio cjelovit,¹⁵⁰ pa je Nascimbene tako stekao i teorijski uvid u njih. Osim toga, u vrijeme carskog Rima pohvala vladara oduzela je prvenstvo sudskom i političkom govoru, pa se uvriježio i običaj da prilikom patricijskih pogreba značajni Rimljani okupljeni na Forumu slušaju javni govor u pohvalu pokojnika. Zato je i humanizam prihvatio tu formu, drugorazrednu s gledišta klasične retorike.¹⁵¹

Međutim, minula stoljeća iznjedrila su strogog kritičara takve prakse kod nas. Proučavajući svjetovne okvire dubrovačke povijesti, kako bi stekao što cjelovitije polazište za pisanje crkvene povijesti grada, u djelu *Prolegomena in sacram metropolim Ragusinam* Serafin Cerva se sredinom 18. stoljeća osvrnuo i na običaj angažiranja stranih učitelja u svojstvu javnih govornika i nije štedio riječi pokude tih govora, kako zbog njihovih stilističkih osobitosti, tako i zbog često posve promašena sadržaja, po njegovu sudu. U podužem odlomku posvećenom tom pitanju Cerva ponajprije opisuje običaj da knez Republike s gotovo cijelim Senatom prati pogreb svakog plemenitog čovjeka i patricija u katedralu, gdje bi nadbiskup za umrlog izvršio propisani vjerski obred. Za to bi vrijeme javni učitelj održao na latinskom jeziku govor u pokojnikovu čast i slavio njegova djela. Neki od tih govora su sačuvani, naš ih je autor proučio i naglasio da ih je pročitao s dosta muke, čak se čudeći kako su nevjesto bili složeni. Premda svoja zapažanja nije potkrijepio nekim konkretnim primjerom, očito smatrajući takav postupak neprikladnim i ne želeći nikoga uvrijediti, ustanovio je općenito da ti govori doslovce vrve od grubih izraza, da su prožeti s toliko neskladnih riječi, toliko tuđih i neprirodnih, da su iskvareni s toliko stranih i čudovišnih rečenica, da se u njima ne može naći ništa što nije beznačajno, isprazno i smiješno. Upozorio je da time potiču osjećaje posve neprimjerene prilici, i to srdžbu ili čak i smijeh. Tek malo se ogradio od ovih ocjena primjedbom kako ne misli da su baš svi govori održani na pogrebima bili takvi, ali odmah je dodao da je to prevladavalo kod većine, ustvrdivši da se pritom ne vara.

Cerva je istaknuo dva razloga zašto se to događalo. Na prvome mjestu prešutno je okrivio same Dubrovčane i običaj da se pokojnika hvali po svaku cijenu. To je često stvaralo situacije kad nije bilo boljeg načina da se hvali čovjeka, doduše plemenita roda, ali koji se nije proslavio nikakvim djelima.

¹⁵⁰ *De Inventione* II: 117-118, a navode se i u pseudo-Ciceronovoj raspravi *Rhetorica ad Herennium* III: 10-15.

¹⁵¹ Zdenka Janeković Römer, »Dubrovački govori Filipa de Diversis: kratka pouka o humanizmu.«, u Filip de Diversis, *Dubrovački govori*: 25.

Tada je govornik morao toliko promijeniti govor, umrloga nezasluženo iskiniti, pa cijeli govor na kraju ne bi imao ništa zajedničko s onim u čiju je čast održan do li njegova vlastita imena. To su morali primijetiti svi objektivni, osobito oni koji su pokojnika poznavali, pa Cerva s pravom zaključuje da od takva govora nema ništa nepriličnije i da on zapravo predstavlja pokudu, a ne pohvalu. Kao drugi uzrok za promašene govore Cerva je naveo neukost stranaca koji su dolazili predavati u grad: “učitelji bijahu najnespretniji od ljudi, koji ni u onim blatnjavim stoljećima nisu zasluživali niti mogli postići ikakvu slavu učenosti.”¹⁵²

Međutim, pritom ovaj dominikanski povjesničar Dubrovnika nije mislio na Nascimbenea, kojega je vrlo cijenio upravo zbog učenosti, niti u “blatnjava stoljeća” ubraja 16. stoljeće. Naime, upozorio je da mladim Dubrovčanima koji nisu otišli na školovanje u inozemstvo, u važna središta poput Pariza, Leuvena, Rima, Bologne ili Padove, nisu kod kuće nedostajali ugledni ljudi priznate, čuvene i izuzetne izobrazbe, državnom brigom dovedeni u grad iz Italije i drugih udaljenih krajeva za veliku plaću. Među njima je izrijekom naveo i Nascimbenea,¹⁵³ iako ga nije uvrstio među zaslužne likove čije biografije piše. Cerva je poznavao Nascimbeneovo izdanje djela *De Inventione* i citirao je iz njega dio predgovora posvećen dubrovačkom Senatu, kako bi dokazao da “nema nikakva razloga sumnjati da je studij književnosti u Dubrovniku nekoć i u pojedinim razdobljima cvao.”¹⁵⁴ Te riječi su u prijeporu s ranije navedenim zaključkom o “blatnjavim stoljećima”, makar Nascimbene ni po Cervi ne pripada učiteljima koji “nisu zasluživali niti mogli postići ikakvu slavu učenosti.” Naprotiv, svi izneseni podaci o njemu govore posve drugo. Cerva ga ukratko opisuje kao “čovjeka osobito učena i ugladena u svim dobrim umijećima i znanjima, što vrlo obilno svjedoče rasprave koje je objavio.”¹⁵⁵ Cervin nešto mlađi suvremenik, franjevac Sebastijan Slade Dolci (1699-1777), u biografskom djelu *Fasti litterario-Ragusini*, navodi Nascimbenea među učenim strancima koji “zbog slavne učenosti i nadarenosti vrlo visoko uzdižu

¹⁵² ...*ludi magistri erant hominum ineptissimi qui nec luteis illis seculis aliquam doctrinae laudem assequi aut mererentur, aut possent.* S. Cerva, *Prolegomena in sacram metropolim Ragusinam*: 336-337.

¹⁵³ S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 4.

¹⁵⁴ *Nulla igitur ...de studio litterarum Ragusii olim ac per aetates singulas florente dubitandi est ratio* (S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 5).

¹⁵⁵ *Ferrariensis fuit patria, vir apprime doctus omnibusque bonis artibus ac studiis expolitus, quod lucubrationes ab eo in lucem editae satis abunde declarant* (S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. IV: 71).

Dubrovčane”,¹⁵⁶ a na kraju djela izriče žaljenje što njegovu biografiju nije uvrstio u svoje djelo: “...ni Nascimbenea Nascimbenija iz Ferrare, koji je našem Senatu posvetio svoje bilješke uz djelo *De Inventione* Marka Tulija Cicerona.”¹⁵⁷ Zajedno uz Nascimbeneovo ime Slade je dopisao i trojicu braće Amalteo, Girolama, Giovannija i Aurelija, ocijenivši ih također uglednim imenima na polju književnog stvaralaštva.¹⁵⁸ Nazvavši Nascimbeneovo djelo tek skromnim “bilješkama”, Slade mu je počinio nepravdu, iako je tome možda razlog malobrojnost podataka koje je mogao pronaći o njemu.

Ni Cerva ni Slade, dakle, nisu posvetili veću pozornost Nascimbeneovim teorijskim razmatranjima retorike niti njegovu pristupu Ciceronovu djelu. Obojici je značajan tek kao jedan od uglednih stranaca koji su uspješno radili u Dubrovniku, na slavu grada, dok u njegovu izdanju djela *De Inventione* zažaju samo predgovor s posvetom Senatu, i to isključivo kao povijesno vrelo. Da bismo potpunije sagledali dubinu Nascimbeneovih pogleda, posegnut ćemo za radom jednog od retoričkih stručnjaka koji su naznačili nov pravac razvitka retoričke misli u 17. stoljeću.

6.4. Nascimbeneovi pogledi na retoriku kroz djelo *De Inventione*

Knjigu je tiskao Bolognino Zalterio u Veneciji 1564. godine, a Nascimbene izrijekom piše da je prethodne godine u Dubrovniku predavao Ciceronova djela. Predstavlja poseban izazov odrediti kojoj kategoriji pripada Nascimbeneovo djelo i može li se o njemu govoriti kao o udžbeniku, kako ga je autor prvotno zamislio. Knjiga ima sto dvadeset osam numeriranih listova. Autor donosi jedno po jedno Ciceronovo poglavlje, pa onda iza svakog piše svoj komentar, uz citate iz teksta označene uglatim zagradama. Ciceronov tekst pisan je običnim slovima, a tekst komentara je u kurzivu. Iako djelo nije klasičan retorički udžbenik koji se koristio u tadašnjim školama, poput drevne Donatove *Ars minor*,¹⁵⁹ već je zamišljeno kao kritičko izdanje poznate Ciceronove rasprave, ipak nije opravdano ga tretirati jednoobrazno. Naime, sam autor naglašava u predgovoru da mu je glavni povod potreba da poduči svoje

¹⁵⁶ S. Slade, *Fasti*: 79.

¹⁵⁷ S. Slade, *Fasti*: 147.

¹⁵⁸ S. Slade, *Fasti*: 147. Prevoditelj i priređivač djela potkrala se omaška pišući da se radi o imenima “trojice Amalfijaca iz dvanaestog stoljeća.”

¹⁵⁹ Još u razdoblju ranog humanizma, stoljeće prije Nascimbenea, ustanovljeno je da Donatovih “Osam dijelova govora” više nisu mogli odgovoriti potrebama (Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*: 188).

učenike i razjasni im teža mjesta iz Ciceronova djela. Doduše, time i sam koristi priliku da ukaže na neke pretpostavljene Ciceronove pogreške i osnaži svoje zaključke citirajući Aristotela, čija mu je "Retorika" neprekidno pri ruci. Radi se jednostavno o izdanju latinskog teksta, doduše lišenom danas uobičajenog kritičkog aparata, nezamjenjiva kod svih kritičkih izdanja teksta, ali zato popraćenom iscrpnim priređivačevim komentarima.

Na poleđini naslovnoga lista otisnut je sljedeći autorov epigram:

Auctoris in Momum.

Est facile, inquis, commentaria scribere, Mome.

Esto. Sed, docte scribere, non facile est.

Hoc si forte neges; illud fateare necesse est:

Ni tibi iudicium livide livor edat.

Iz ovih prigodnih riječi (Autor protiv Moma: /Kažeš, Mome, da je lako pisati komentare. /Neka bude. Ali, nije lako pisati ih učeno. /Ako slučajno poričeš prvo, valja priznati drugo: /Da ti žučni sud ne izjede žuč.) ne može se naslutiti da ga je netko konkretan napadao kao pukog kompilatora i pisca komentara, a ne i izvorna rada. U drugom predgovoru, namijenjenom čitatelju, Nascimbene govori o postupku primijenjenom u radu. Služio se komentarima Marija Viktorina, antičkog komentatora Cicerona, i nastojao razriješiti sve nejasnoće i teže razumljiva mjesta.¹⁶⁰ Često je posezao za Aristotelovom "Retorikom" kako bi dodatnim primjerima obogatio Ciceronove riječi, tvrdeći da, po njegovu sudu, Aristotelova zapažanja bacaju mnogo svjetla na Ciceronovo djelo. Ističe da se trudio pomiriti Aristotela i Cicerona koliko je to bilo moguće, gdje god su odstupali jedan od drugoga. Pritom skromno dodaje da se usudio na nekim mjestima kritizirati Cicerona, ondje gdje mu se učinilo da je pisao pogrešno.¹⁶¹ Primjerice, on pobija Ciceronovo mišljenje da nitko ne voli mudrost

¹⁶⁰ *Scito igitur primum nos diligenter curasse, ut omnia loca in iis de Inventione libris cognitū difficilia, quae a Victorino, docto alioqui homine, et antiquo interprete, vel nimis difficultate non intellecta, vel oscitanter praetermissa fuerant, ipsi perspicua interpretatione illustraremus.*

¹⁶¹ *Multa quoque Aristotelis loca cum Ciceronis locis contulimus: quae iis libris (ut mihi quidem videtur) non parum lucis attulerunt. Ad haec operam dedimus, ut in quibus ab Aristotele Cicero dissentire videbatur, hos duos gravissimos auctores una, quoad eius fieri posset, conciliaremus.*

više od novca. Na istome mjestu spominje Sokrata i Kratesa kao filozofe koji su odbacivali zlato da bi bolje filozofirali, pa dodaje: "Ali, pored filozofa, gotovo je bezbroj drugih kojima je mudrost draža od novca."¹⁶² Ove riječi djeluju pomalo neiskreno, znamo li da je iznosio ozbiljne prigovore na financijske uvjete koje su mu nudili Dubrovčani da postane javni učitelj u gradu.

Govoreći o percepciji Nascimbeneova djela u Dubrovniku, teško je suditi u kolikoj su se mjeri njegovi komentari podudarali s predavanjima koja je držao učenicima, no vjerojatno je forma bila znatno pojednostavljena, a sadržaj ostao načelno isti. Iako je bilo očekivano da će u školskim klupama tada sjediti mladi dokoni plemići sa zajamčenom budućnošću i većinom nezainteresirani za studijski rad, ipak je bila u to vrijeme barem jedna značajna iznimka: budući filozof i humanist Nikola Vitov Gozze (1549-1610). Njegova životna dob ukazuje da mu je u vrijeme Nascimbeneova boravka u Dubrovniku bilo petnaestak godina, pa je sigurno pratio njegova predavanja.¹⁶³ S tim u vezi je i pismo koje je mladom Gozzu još 1561. godine pisao humanist Paolo Manuzio, zadržan dječakovom učenošću i rječitošću, koje je pohvalio i Paolo Bosio, ranije spomenuti pomoćni učitelj na dubrovačkoj školi ("...trebaš se jako veseliti, moj Nikola, kako zbog svoje učenosti, tako i zbog svoje rječitosti, od čega sam ovo drugo još ranije bio upoznao iz pisama Paola Bosija, mog velikog prijatelja, čijem svjedočanstvu poklanjam mnogo vjere...").¹⁶⁴ Međutim, u kasnijoj interpretaciji posumnjalo se je li baš Nikola Vitov bio adresant, i to zbog nježne dobi kada mu je Paolo Manuzio (1512-1574) navodno pisao, već je kao pravi adresant istaknut njegov stariji rođak, Nikola Marinov Gozze.¹⁶⁵ Pritom je zabilježeno da je upravo njemu posvećeno djelo *Governo della famiglia*

¹⁶² *Nemo est qui non pecuniam, quam sapientiam malit. Hoc perspicue falsum est, vel si unus dumtaxat reperiat, qui sapientiam quam pecuniam malit. Sed Crates, Socrates alique philosophorum non pauci quo liberius philosopharentur aurum abiecerunt. Sed praeter philosophos infiniti prope sunt quibus carior est sapientia, quam pecunia (Nascimbaeni Nascimbaenii: 50r).*

¹⁶³ Usporediti Marinko Šišak, »Nikola Gučetić i njegova teorija države«, u: Nikola Vitov Gučetić, *O ustroju država*, prev. Snježana Husić i Natka Badurina, prir. Marinko Šišak. Zagreb: Golden marketing i Narodne novine, 2000: 22.

¹⁶⁴ *...valde te laetari necesse est, mi Nicolae, tum doctrina, tum etiam eloquentia tua, quarum alteram ex hominis mihi amicissimi, cuius testimonio plurimum tribuo, Pauli Bosii litteris iam pridem habeo cognitam... (Seraphinus Maria Cerva, Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur. Dubrovačka biblioteka u kojoj se prikazuju dubrovački pisci, njihova djela i spisi, ur. Stjepan Krasić, sv. II/III. Zagreb: JAZU, 1977: 535). Ovu pohvalu 12-godišnjeg dječaka prenosi i F. Appendini, *Notizie storico-critiche*, sv. II: 67.*

¹⁶⁵ Usporediti J. Torbarina, *Italian influence*: 55, te M. Šišak, »Nikola Gučetić i njegova teorija države.«: 20-21.

Nikole Vitova, no posrijedi je očita pogreška, jer je navedeno djelo Nikola Vitov Gozze posvetio Nikoli Alviseovu (Lujovu) Gozze,¹⁶⁶ višekratnom knezu Republike i članu Vijeća umoljenih i Maloga vijeća.

Tko je pak bio Nikola Marinov Gozze? Rodio se početkom tridesetih godina 16. stoljeća u Dubrovniku, a preminuo krajem 16. ili početkom 17. stoljeća u Londonu, sudeći po tekstu njegove oporuke, napisane 17. siječnja 1594., otvorene 28. veljače 1601.¹⁶⁷ Istaknuo se i u trgovini s Hamburgom, preko kojega je izvezio tkanine za Dubrovnik, a njegov boravak u Engleskoj posvjedočen je još 1558. godine.¹⁶⁸ Ovaj prijepor s adresantom Manuzijeva pisma preuzeo je i dubrovački biograf Sebastijan Slade Dolci, pišući da je riječ o Nikoli Vitovu Gozze.¹⁶⁹ Međutim, sam spomen imena učitelja Paola Bosija upućuje upravo na Nikolu Vitova kome piše Paolo Manuzio, a ne na njegova starijeg rođaka, koji se pritom istaknuo samo kao trgovac, a ne kao pisac. Nikola Vitov već je kao golobradi mladić nastupao u kazališnim trupama, pa i to svjedoči o njegovu znanju i književnom talentu,¹⁷⁰ čime je već rano mogao pridobiti Manuzijevu naklonost.

Nadalje, vidi se sličnost i u kasnijem Gozzeovu znanstvenom radu: kao oduševljeni neoplatonist pošao je Aristotelovim tragom kad se htio baviti retorikom. Istaknuo je da 'o govorništvu znalački pisahu Ciceron i Kvintilijan, ali ih daleko nadmaši Aristotel u trima svojim knjigama, osobito u davanju retoričkih pravila, premda ga oni možda nadmašišu u primjeni...'¹⁷¹ Gozzeovi komentari o prvoj knjizi Aristotelove "Retorike", odnosno djelo *Commentaria in primum librum Artis Rhetoricae Aristotelis*, vjerojatno nastalo oko 1600. godine, ima dodirnih točaka s Nascimbeneovim komentarima Ciceronova djela *De Inventione*. Ne samo da Nascimbene postojano uspoređuje Ciceronove zaključke s Aristotelovim mislima iz rasprave "Retorika", već je i težište Gozzeovih komentara na dijelovima *inventio* i *elocutio*, koji prikazuju pronalaženje misli i misaone figure.¹⁷² Budući da je Nascimbeneovu pažnju

¹⁶⁶ Usporediti Nikola Gučetić, *Upravljanje obitelji*, prev. Maja Zaninović, pripr. Marinko Šišak. Zagreb: Hrvatski studiji – Studia Croatica, 1998: 31-35.

¹⁶⁷ *Test. Not.* sv. 51, f. 106v-108r. Usporediti također Veselin Kostić, *Kulturne veze između jugoslovenskih zemalja i Engleske do 1700. godine*. Beograd: SANU, 1972: 49-50.

¹⁶⁸ V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*: 44-46.

¹⁶⁹ S. Slade, *Fasti*: 131.

¹⁷⁰ S. Stojan, »Autentični stanovnici Držićeva Njarnjas-grada.«: 11.

¹⁷¹ Nikola Vitov Gučetić, *O ustroju država*: 410.

¹⁷² Wilfried Potthoff, »Iz povijesti starije hrvatske retorike.«, u: *Dani hvarskog kazališta. Hrvatsko barokno pjesništvo. Dubrovnik i dalmatinske komune*, ur. Nikola Batušić i drugi. Split: Književni krug, 1994: 15.

privuklo upravo djelo *De Inventione* da ga razloži svojim učenicima, Nikola Vitov Gozze lako je mogao od svog učitelja naslijediti jednak interes, pa je, štoviše, "gotovo potpuno vjerojatno da je Gučetić slušao njegova predavanja i preko njih upoznao Cicerona, a osobito ovaj spis."¹⁷³ Pristupivši govorništvu prije svega s filozofskog stajališta i usporedivši retoriku s dijalektikom, svojim idejama "anticipira baroknu poetiku", pridajući govorništvu istovremeno "osobito značenje i ulogu u državnom životu."¹⁷⁴ Ovakvo mišljenje o angažiranosti retorike u svakodnevnom životu, s osobitim naglaskom na političku zajednicu i na sudske rasprave, odražava Nascimbeneova polazišta u komentarima Ciceronova djela *De Inventione*.

Tragajući za filozofskom školom čiji je Ciceron bio sljedbenik, Nascimbene ga prepoznaje prvo kao stoika, a zatim i kao peripatetika. Razmatrajući Ciceronovo pisanje o vrlini, zapaža aluziju na stoičko mišljenje po kojemu je za dobar i sretan život dovoljna sama vrlina,¹⁷⁵ ali potom ističe da Ciceron od stoika postaje peripatetikom, budući da su oni tvrdili da postoje tri vrste dobara: dobra duha, tijela i vanjska dobra, a poricali su da čovjek može biti sretan od same vrline.¹⁷⁶ Raspravu o vrlini Nascimbene dovršava vlastitim zaključkom da iako se pohvale rađaju i iz sreće, ipak je prava pohvala ona koja se rađa iz vrline, budući da sreća nastaje od sretne sudbine, a vrlina iz samog čovjeka.¹⁷⁷

Kritiku Aristotela ne spominje, pa je to dodatni razlog zašto mu je grčki filozof bio temeljni autoritet. Osim toga, služeći se izdanjem koje je priredio Gaj Marije Viktorin sredinom 4. stoljeća, vjerojatno mu se nije svidjela priređivačeva dominantno neoplatonska orijentacija. Taj učitelj govorništva u Rimu, protivnik kršćanstva do pred kraj života, kada se ipak odlučio obratiti, u književnosti je ostao poznat po svom izvornom radu *Ars grammatica*, osobito posvećenom problemima metrike i pravopisa. Međutim, mnogo bolje ga

¹⁷³ M. Šišak u: Nikola Vitov Gučetić, *O ustroju država*: 421.

¹⁷⁴ Ljerka Schiffler, »Nikola Vitov Gučetić/ Niccolò Vito di Gozze, život i djelo.«, u: Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti /Dialogo della bellezza. Dijalog o ljubavi /Dialogo d'amore*. Zagreb: Most/The Bridge, 1995: 345-346.

¹⁷⁵ Qui virtutem habeat: ad stoicorum opinionem alludit: qui ad bene beateque vivendum solam virtutem satis esse putabant (Nascimbaeni Nascimbaenii: 55v).

¹⁷⁶ Neget postea sine bona valetudine: quasi ex stoico factus peripateticus. Nam peripatetici tria bonorum genera posuerunt, animi, corporis et externa negaruntque sola virtute hominem beatum fieri posse (Nascimbaeni Nascimbaenii: 55v).

¹⁷⁷ Nam laudes ex felicitate quoque promuntur, tamen vera laus est quae ex virtute nascitur: nam felicitas ex fortuna, virtus ex homine ipso proficiscitur (Nascimbaeni Nascimbaenii: 56r).

se pamti kao tumača neoplatonskih ideja koje je još u 3. stoljeću zastupao Plotin,¹⁷⁸ pa aristotelovcu Nascimbeneu takav pristup nije izgledao primjeren.

Budući da je već tada imao bogato iskustvo u radu s klasičnim pjesnicima, osobito s Vergilijevim stihovima, više je puta upotrijebio pjesnička djela da bi dočarao i upotpunio Ciceronove zaključke izložene prozom. Zanimljivo je da je njegov prethodnik u Dubrovniku, Giovanni Musonio, još 1546. godine (Brescia) objavio izdanje Vergilijevih djela s vlastitim komentarom, po čemu se vidi da je dijelio srodne književne ukuse s Nascimbeneom.¹⁷⁹ To otvara problem zastupljenosti retorike u poeziji, što se vjerojatno češće susretalo u Ovidijevim "Metamorfozama", nego kod Vergilija. Primjer može biti čuveni sukob Ajaksa i Uliksa, odnosno Ajanta i Odiseja po grčkom izvorniku koji je nadahnuo Ovidija,¹⁸⁰ oko Ahilejeva oružja zaplijenjena nakon junakove pogibije. Ovidijeve "Heroide" i "Metamorfoze" ostvarile su znatan utjecaj u dubrovačkoj književnosti.¹⁸¹

Ustanova koja je Nascimbeneu pružila privremeno utočište i omogućila mu slobodan rad, dubrovačka škola, u posljednjoj četvrti 18. stoljeća ponovo prolazi kroz organizacijske promjene, ali retorika kao konstanta njezine nastave ostaje. Upravo je napola zaboravljen Nascimbene pritom odigrao važnu ulogu, a ugledni dubrovački retoričari isusovci koji su kasnije zablistali na *Collegium Romanum*, poput Ivana Lukarevića (1622-1709) i Benedikta Rogačića (1646-1719),¹⁸² su svoj uspjeh mogli dugovati i njegovu izdanju Ciceronove rasprave *De Inventione*. Dok su prijelaz s humanističkog na barokno govorništvo u praksi u Dubrovniku uspješno ostvarili Nikola Vitov Gozze, Ivan Lukarević i Benedikt Rogačić, vrijedi pozornosti razmotriti kako se taj prijelaz odvijao i u teoriji.

¹⁷⁸ Vladimir Vratović, »Rimska književnost.«, u: *Povijest svjetske književnosti*, sv. II, ur. Vladimir Vratović. Zagreb: Mladost, 1977: 305.

¹⁷⁹ J. Torbarina, *Italian influence*: 49.

¹⁸⁰ *Metamorphoseon liber XIII*: 5-381.

¹⁸¹ Željko Puratić, »Ovidije u dubrovačkoj i dalmatinskoj književnosti. Temeljni podaci i kratak prikaz.« *Živa antika* 20/1 (1970): 208.

¹⁸² Darko Novaković, »Hrvatski latinizam u XVII. stoljeću.«, u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, sv. III, *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće)*, ur. Ivan Golub. Zagreb: HAZU, Školska knjiga, 2003: 558.

7. *Nascimbene prema retoričarima baroka*

Prema majstorima barokne javne riječi, na prvome mjestu isusovcima, ocjenjivat ćemo Nascimbeneov rad dvojako: kroz njegovu objavljenu književno-teorijsku raspravu kojom je popratio izdanje djela *De Inventione* i kroz pristup praktičnim problemima, odnosno podučavanje i savjetovanje budućih govornika. Pretpostavka da su teorijsko znanje i praktična vještina javnog nastupa međusobno isprepleteni daje nam čvrsto polazište za ocjenu i Nascimbenea i kasnijih predavača retorike iz isusovačkih redova.

Potpuno odsustvo kritičkog aparata i tek usputna naznaka da se priređujući izdanje služio Viktorinovim antičkim komentarima djela *De Inventione* svrstavaju Nascimbeneov tekst ipak u kategoriju udžbenika, a ne kritičkih izdanja, što bi on formalno trebao biti. Međutim, usporedba s kasnijim udžbenicima retorike, koje su u 17. stoljeću pisali isusovci, ukazuje na bitne tematske razlike. Kao primjer nam dobro može poslužiti djelo punim naslovom "Izvor rječitosti koji se nudi učenoj mladosti ili tumačenje govorništva prilagođeno studentima govorništva, kojemu se pridodaje govornička raščlamba svih govora Marka Tulija Cicerona, čime se uzdiže njegova vještina i način govorenja, te se svakom, pa i učenom govorniku, predlaže na oponašanje", odnosno *Fons eloquentiae studiosae iuventuti patens sive Explanatio Rhetoricae accommodata candidatis Rhetoricae, cui adjicitur analysis rhetorica omnium orationum M. T. Ciceronis, qua ars eiusdem et methodus dicendi eruitur et cuius etiam docto oratori ad imitandum proponitur*.¹⁸³ Napisao ga je francuski isusovac Martin Du Cygne, rođen 1619., a preminuo u Ypresu 1669. godine. Kasniji leksikograf Pierre Bayle opisuje ga kao "najčuvanijeg retora 17. stoljeća" i ističe da je Du Cygne 1661. objavio analizu Ciceronovih govora, koja je ponovo tiskana više puta, uključujući pritom i pariško izdanje iz 1704. godine. Bavio se, pored retorikom, još i poetikom i poviješću.¹⁸⁴ Pred nama je novo i prošireno izdanje, koje je 1726. u Veneciji tiskao Ivan Gabrijel Hertz, isti tiskar koji je 1711. objavio srodno Du Cygneovo djelo naslovljeno "Ciceronovo umijeće, ili retorička raščlamba svih govora Marka Tulija Cicerona".

¹⁸³ Danas u zbirci Bizzarro Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, bez broja.

¹⁸⁴ Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique*, I. sv. Rotterdam: Michel Bohm, 1720³: 887.

Knjiga ima dva dijela. Prvi se bavi pronalaženjem ili prvim dijelom retorike (*Liber primus. De prima parte Rhetoricae, seu de Inventione*), a drugi razdiobom ili drugim dijelom retorike (*Liber secundus. De secunda parte Rhetoricae, seu de Dispositione*). Navodi standardnih pet dijelova govora: *inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio*, pronalaženje, razdioba, izražavanje, pamćenje i izgovaranje, ali ih ni približno jednako ne obrađuje. Dok su *inventio* i *dispositio* obrađene vrlo opširno, preostale tri, osobito *memoria* i *pronuntiatio*, opisane su dosta sažeto. Tu se krije stanovita autorova nedosljednost, jer sam tvrdi da je *elocutio*, izražavanje, temeljni element kojim se “i retor i rječiti čovjek i ponajviše govornik naziva istaknutijim od govornika. Bez izražavanja isprazni bi bili pronalaženje i razdioba, slični skrivenu maču koji visi u koricama.”¹⁸⁵ Ovim razmišljanjem podsjeća na važnost koju je istom dijelu govorničkoga umijeća pridavao Nikola Vitov Gozze. Među četiri vrline koje ima *elocutio* Du Cygne bilježi “latinstvo, jasnoću, ukras i ljupkost.”¹⁸⁶

Iako je obećao i potanku analizu Ciceronovih govora, ograničava se da ih tek povremeno citira kako bi potkrijepio iznesene zaključke. Čini se da je svoju misao ispunio na drugome mjestu, u djelu pod naslovom *Ars Ciceroniana sive analysis rhetorica omnium orationum M. T. Ciceronis autore P. Martino de Cygne. Venetiis apud Ioannem Gabrielem Hertz 1711*, odnosno “Ciceronovo umijeće, ili retorička raščlamba svih govora Marka Tulija Cicerona, autora Oca Martina du Cygnea. Tiskao u Veneciji Ivan Gabrijel Hertz 1711. godine.” Knjiga se našla i u katalogu privatne knjižnice dubrovačkog pučani-
na Rafaela Androvića iz 1805.¹⁸⁷ Temeljna autorova nakana navedena je ovdje već u opširnom naslovu. Obraća se “učenoj mladosti”, kojoj nudi tumačenje retorike prilagođeno kandidatima iz tog predmeta, a tome prilaže retoričku analizu svih govora Marka Tulija Cicerona, “kojom se uzdiže ista vještina i način govorenja te se predlaže na oponašanje svakome, čak i učenom govorniku”. Sigurno je da Du Cygne nije bio izvoran u svom pristupu. Slični

¹⁸⁵ *Haec [elocutio] est propria oratoris pars, a qua et rhetor et eloquens et maxime orator oratore praestantior dicitur. Sine elocutione supervacanea sunt inventio ac dispositio et similia gladio condito atque intra vaginam haerenti* (Du Cygne, *Fons eloquentiae*: 139).

¹⁸⁶ *Quot sunt virtutes elocutionis? Quatuor: latinitas, perspicuitas (de quibus vide grammaticae praecepta), ornatus et suavitas* (Du Cygne, *Fons eloquentiae*: 139).

¹⁸⁷ *Manuali pratici del Cancelliere. Memoriae*, serija 21.2, spis 25, DAD. Katalog je naveden kao *Catalogo de libri antichi e moderni esistenti nella libreria di Raffaele Androvich in Ragusa, con note ed osservazioni in margine concernenti l'opere e l'edizioni nella medesima contenute*. A. D. 1805.

udžbenici retorike postojali su na Zapadu još od vremena kad je Cipriano Suarez u Veneciji 1569. godine objavio svoje tri knjige o retoričkom umijeću, ili *De arte rhetorica libri tres*.¹⁸⁸ Način kako Du Cygne izlaže, metodom pitanja i odgovora, podsjeća na dijalektička razmatranja, pa je time, poput Nascimbenea, na Aristotelovu tragu, a ne oponaša samo Donatova načela iz najpopularnijeg srednjovjekovnog udžbenika govorništva, *Ars grammatica maior*.¹⁸⁹

Na početku oba autora, Nascimbene i Du Cygne, određuju razliku između pojmova retorika i elokvencija. Du Cygne je tu vrlo jezgrovit, navodeći da je retorika sama vještina koja sadrži upute za govorenje, dok je elokvencija vježba, odnosno upotreba uputa. Retor je osoba koja prenosi ili tumači upute o govorenju, a govornik onaj tko ih provodi u praksi, na trgu ili u sudu. Napokon, Du Cygne određuje da je retorika umijeće ili znanje dobrog govorenja, odnosno govorenja kičeno, ozbiljno i obilato, pri čemu citira Kvintilijana, *Institutio oratoria*, II, 16.¹⁹⁰ S druge strane, Nascimbene nudi mnogo širu definiciju, vezujući retoriku uz državno uređenje. Ovakvo razmišljanje sukladno je njegovu uzoru i najvećem autoritetu na polju znanstvene misli, Aristotelu, ali također je sukladno s općim humanističkim shvaćanjem da je retorika neodvojiva od slobodnog života idealnog grada-države.¹⁹¹ Podudarnosti između retorike kao teorijske discipline i praktičnog političkog djelovanja Nascimbene pronalazi u recima djela *De Inventione*, ističući da je retorička vještina ili sposobnost po Ciceronu nazvana dijelom misli, odnosno dijelom znanosti ili građanske mudrosti. Zato se Nascimbeneu čini primjerenim iskazati definiciju te vještine na sljedeći način: iako se čini da govornik može govorom obuhvatiti sve uvjerljivo, kao što pokazuje Aristotel u "Retorici", gdje retorikom naziva silu ili snagu govorenja koje u bilo čemu može biti uvjerljivo, ipak se ona najviše odnosi na građanske poslove, i to ne sve, već na one koji se sastoje u sukobima i parnicama. Zato je Aristotel u "Poetici", gdje

¹⁸⁸ Podaci s Internet sitea www.rhetoric.byu.edu (Silva Rhetoricae).

¹⁸⁹ Usporediti izdanje [http://www.frapanthers.com/Donatus' Ars Grammatica.htm](http://www.frapanthers.com/Donatus%20Ars%20Grammatica.htm).

¹⁹⁰ *Quomodo Rhetorica differt ab Eloquentia? Differt in eo, quod Rhetorica sit ars ipsa quae praecepta dicendi continet; Eloquentia sit exercitium, seu usus praeceptorum. Ita inter Rhetorem et Oratorem est discrimen: Rhetor enim vocatur qui Rhetoricae praecepta tradit vel explanat, Orator vero qui in foro et concionibus illa exercet. Quomodo definitur Rhetorica? Definitur ars vel scientia bene dicendi, hoc est ornate, graviter et copiose loquendi* (Du Cygne, *Fons eloquentiae*: 5-6).

¹⁹¹ Usp. Z. Janeković Römer, »Dubrovački govori Filipa de Diversis«: 22-23.

govori o pojmovima, zajedno iznio retoriku i politiku.¹⁹² Grčki je filozof pokazao da “pjesnik pazi da se misli slažu s činima, a govornik pomoću misli stvara čine u predodžbi. Budući da su govorniku potrebnije misli, rasprava o njima većma pripada u Retoriku. Ali raspravu o govoru, kao o sredstvu misli, metnuo je Aristotel u Poetiku § 28-32.”¹⁹³

Nascimbene se posve slaže s Ciceronom, ističući da je veza između mudrosti i rječitosti neizostavna za pravilno upravljanje državom. Pritom, dakako, upozorava na razlike između govorništva i upravljanja državom: “Gradanska, to jest politička znanost, obuhvaća baš sve poslove koji se zbivaju među građanima i koji su korisni za državu, dok nisu svi darovi retoričke vještine.”¹⁹⁴ Variranje pojmova *ars* i *facultas*, vještina i sposobnost, zapaža i Du Cygne i smatra potrebnim objasniti ih već na početku, posudivši definiciju koju je iznio Ciceron u raspravi “O slavnim govornicima” (*De claris oratoribus*): “Vještina je sposobnost koja se sastoji od nekih poznatih načela, koja ne varaju.”¹⁹⁵ Za isusovačkog teoretičara učenje i vježba temelj su govorničke izvrsnosti i predstavljaju važniji element od prirodne nadarenosti. Tvrdi da je čak i kod pitanja rječitosti vještina sigurniji vođa nego priroda i da vještina najviše usavršava rječitost. Zato su, po njemu, malobrojni oni koji su postali rječiti bez vještine.¹⁹⁶ Kako bi se vještina razvijala i govornik napredovao, poželjno je da što više piše i vježba sastavljanje govora: “Budući da je pisaljka najbolja za poboljšanje govorenja, vrlo je važno često pisati.”¹⁹⁷ Štoviše, on pisanje

---

¹⁹² *Quid sit ars sive facultas rhetorica, quam explosis fugatisque infinitis prope tam rhetorum definitionibus partem rationis id est scientiae, seu sapientiae civilis appellat. Et profecto valde mihi haec videtur huic arti quadrare definitio: nam etsi omnia dicendo persuabilia orator complecti posse videtur (quemadmodum Aristoteles in rhet. ostendit: qui δινομήν, id est vim sive potestatem dicendi quid in unaquaque re possit esse persuabile, rhetorice appellat) tamen negotia civilia praesertim complectitur, non omnia quidem, sed quae in quaestionibus liteque consistunt; ob idque Aristoteles in poet. ubi de sententia verba facit rhetorice et politice coniuncte protulit (Nascimbaeni Nascimbaenii: 4v-5r).*

¹⁹³ Martin Kuzmić u komentaru na djelo *Aristotelova Poetika*. Zagreb: Znanstvena knjižnica Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljske vlade, 1912: 190-191.

¹⁹⁴ *Scientia civilis id est politica omnia quidem negotia quae inter cives geruntur quaeve reipublicae necessaria sunt, complectitur; verumtamen non omnia sunt rhetoricae facultatis munerera (Nascimbaeni Nascimbaenii: 4v-5r).*

¹⁹⁵ *Ars autem est facultas constans quibusdam praeceptis cognitis, quae non fallunt (Du Cygne, Fons eloquentiae: 6).*

¹⁹⁶ *Ars enim certior est dux, quam natura, hancque [eloquentiam] maxime perficit: quare pauci, etsi magnis ingenii praediti, sine arte eloquentiam sunt consecuti (Du Cygne, Fons eloquentiae: 8).*

¹⁹⁷ *...cum stylus sit optimus dicendi effector, magni interest saepe scribere (Du Cygne, Fons eloquentiae: 8-9).*

ubraja u pomoćna sredstva govorništva (*subsidia Rhetoricae*), a istu je vrlinu ranije prepoznao i dubrovački Zakon o školstvu iz 1557. godine, zahtijevajući ‘neka budu brojni ispiti i pismeni sastavci, jednako u prozi kao i u stihu...’¹⁹⁸ Dakako, najveći autoritet za francuskog isusovca na polju teorijskog kao i praktičnog govorništva ostaje Ciceron, upozorivši da ne zna što bi bilo korisnije mladim studentima od analize njegovih govora.¹⁹⁹

Analogija je česta stilistička figura koju Nascimbene rabi da objasni Ciceronove zaključke. Pojašnjavajući vrste govora, Nascimbene tvrdi da postoje jednaki dijelovi govora, pjesme i ljudskoga tijela. Navodi da i jedni i drugi imaju dijelove kvalitete i kvantitete. Dok su u ljudskome tijelu kvalitativni dijelovi kosti, meso, živci, boja, duh i pokret, a kvantitativni dijelovi glava, ramena, ruke, stopala i koljena, tako se jednaki dijelovi mogu pronaći i u poeziji, osobito tragediji. Tu su kvalitativni dijelovi priča, običaji, izgovor, rečenica, popratni sadržaj i napjev, a kvantitativni su prolog, epizoda, kor i završetak. U govoru, odnosno kod govornika, nastavlja dalje Nascimbene, kvalitativni dijelovi su pronalaženje, razmjestaj, izgovor, pamćenje i nastup. Za kvantitativne dijelove govora odredio je uvod, pripovijedanje, razdiobu, odobravanje, potvrđivanje i zaključak. Budući da kani tu temu dodatno razraditi, na ovom se mjestu zadovoljava zaključkom da usporedba kvalitativnih dijelova govora s odgovarajućim dijelovima ljudskoga tijela ili pjesništva dovođi do sljedećih odnosa: pronalaženje je poput kostiju, razdioba oponaša živce, a izražavanje meso, kožu i boju; sjećanje se prikazuje mijenom duha. Svima njima pristupa izgovaranje kao neki životno važan pokret: Nascimbene na kraju tvrdi da nema sigurnijeg dokaza za život od pokreta.²⁰⁰ U skladu sa

¹⁹⁸ I. Perić, »Dva reformna zahvata«: 223.

¹⁹⁹ ...*M. Tulli Ciceronis orationum artem atque analysim in altero Tractatu dedimus. Quare haud scio quid studiosae iuventuti sit utilius* (Du Cygne, *Fons eloquentiae*: 138).

²⁰⁰ *Nam partes in oratione et in poemate perinde sunt atque in humano corpore. In corpore humano qualitatis quantitatisque partes existunt. Qualitatis sunt ossa, caro, nervi, color, spiritus, motus; quantitatis vero caput, humeri, brachia, pedes, crura. In poemate, praesertim in tragodia, qualitatis partes sunt: fabula, mores, dictio, sententia, apparatus et melodia. Quantitatis sunt: prologus, episodium, choricum et exodus. In oratione, sive in oratore, qualitatis partes sunt: inventio, collocatio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Quantitatis: exordium, narratio, partitio, probatio, confirmatio, conclusio... Igitur si partes qualitatis oratoris cum partibus humani corporis aut poematis comparentur, inventio instar est ossium, dispositio nervos imitatur, elocutio carnem, cutem et colorem; memoria spiritus vice fungitur; quibus omnibus accedit pronuntiatio veluti motus quidam vitalis: nullum enim est vitae certius argumentum, quam motus* (Nascimbaeni Nascimbaenii: 7r-v).

svojim sažetim stilom, Du Cygne pak nudi jednostavno pojašnjenje: “Kako se razlikuje retorika od gramatike, povijesti, pjesništva, filozofije? Razlikuje se po tome što je gramatika vještina pravilnog govorenja, povijest jednostavno pripovijedanja, pjesništvo oponašanja i pretvaranja, filozofija zgusnutog i isprekidanog raspravljanja. Zato se one uspoređuju s pesnicom, a retorika sa dlanom.”²⁰¹

Definirajući sjajan govor kao onaj koji je “ukrašen metaforama, pretpostavkama i uvećanicama”,²⁰² učenjak iz Ferrare zapazio je da se brojni primjeri ovakvog govora mogu naći kod Cicerona, ali pronalazi ih i kod pjesnika, osobito svog omiljenog Vergilija, citirajući njegov ep “Eneidu” više puta, dok je sličan primjer i ranije razmotrena epizoda iz Ovidijevih “Metamorfoza”. Novu paralelu između pjesništva i govornništva Nascimbene je povukao razmišljajući o općim mjestima, *loci communes*, kao značajki obaju rodova. Tvrdi da opća mjesta u govoru vrše istu ulogu kao epizode u pjesništvu, a o njima raspravlja Aristotel u “Poetici”. Nascimbene uvida da je Aristotel podijelio opće mjesto u dva dijela: na ono koje neku stvar povećava, čime se tužitelj služi u uvodnome govoru, te na ono koje sadrži pretjeranost kod dvojbene predmeta i preuzima dokazivanje iz suprotnog pravca. Taj dio izlaganja Nascimbene zaključuje primjedbom da što god se sklada i ljepote, ljupkosti i ugone može iscrpsti iz govorničkog umijeća, čime se običava zabaviti slušačev duh, sve to mora se odnositi na opća mjesta.²⁰³ Vraćajući se ponovo omiljenom motivu ljudskog tijela kao primjeru za obrazlaganje retoričkih načela, budući da ga primjenjuje djelo *De Inventione*, dok Ciceron govori o predmetu retorike, Nascimbene je upozorio da Ciceron spominjući “rane i bolesti” zapravo obuhvaća tri vrste liječništva koje su prvi navodili Kornelije Celzo i Galen. Prva

---

²⁰¹ *Quomodo differt Rhetorica a Grammatica, Historia, Poesi, Philosophia? Differt in eo, quod Grammatica sit Ars emendate loquendi, Historia simpliciter narrandi, Poesis imitandi & fingendi, Philosophia presse & interrupte disputandi: quare haec pugno, Rhetorica palmae comparatur* (Du Cygne, *Fons eloquentiae*: 6).

²⁰² *Splendida autem oratio est, quae ornata metaphoris, hypotesibus et amplificationibus* (Nascimbaeni Nascimbaenii: 18v).

²⁰³ *Loci communes eo in oratione munere funguntur, quo episodica in poemate, de quibus Aristoteles in poetica. Locum communem in duas partes distribuit: in eum qui rem certam amplificat, quo in peroratione accusator utitur, et in eum qui rei dubiae exaggerationem continet suscipitque argumentationem a contrario. ...Quidquid ex arte dicendi leporis elegantiaeque, quidquid iucunditatis suavitatisque (quibus auditoris animus delectari solet) hauriri potest, illud totum in communes locos conferri debet* (Nascimbaeni Nascimbaenii: 85r).

od njih liječi hranom, druga lijekovima i treća rukama. Zato se bolesti odnose na prva dva oblika liječenja, a rane pak na liječenje rukama.²⁰⁴

Kako se u njegovu tijeku izlaganja neprekidno prepleću filozofska dijalektika i retorika, s vremenom je Nascimbene uvidio potrebu da se izlože razlike među njima, pa je tumačeći Ciceronovu misao da dokazivanje pod jednim nazivom znači dvoje (*Nam argumentatio nomine uno res duas significat*), napisao sljedeće: "I dijalektički i retorički dokaz. Jednim se suzdržano i usko, a drugim široko i obilno običava raspravljati. Naime, dijalektičari, pošto su ukratko naveli prijedloge, zaključuju odmah, a govornici pak traže najšire polje razlaganja. Kadšto odobravaju prijedloge brojnim mislima i prije nego što dođu do zaključka ukrašavaju ga raznim uvećanjima. Kao što smo rekli, ovi ukrasi ili odobravanja doduše prilaze dokazivanju, ali nisu dijelovi dokazivanja niti se izvode iz njega."²⁰⁵ Kao da je Nascimbene sve vlastite misli najbolje sintetizirao u tumačenju zašto se suzdržava od iznošenja nepobitnih zaključaka: "(Ciceron) zaključuje da ništa neće potvrditi. Naime, budući da je svojstvo čovjeka da zapada u grešku, tako je svojstvo mudraca da ništa ne potvrđuje u najtežim stvarima, već da sve, po običaju Akademika, ostavi pod sumnjom, kako se slučajno ne bi kome učinilo da se drsko i nepromišljeno složio."²⁰⁶ Vlastiti nastavnički poziv ovako je prikazao, insistirajući na odgovornosti koju svaki nastavnik mora preuzeti za uspjeh učenika: "Mnogi su filozofi, osobito Plutarh, pisali kolika je moć obrazovanja u djetetu. Ovo se pak među pukom obično kaže: lošega staratelja loš je gojenac, a najgorega učitelja najgori je učenik."²⁰⁷

²⁰⁴ *Duobus verbis tria medicinae genera complectitur de quibus Corn. Celsus et Galenus in primis meminerunt. Altera διατητική, altera φαρμακατική, altera χειρουργική appellatur. Prima victu, altera pharmacia, tertia manibus curat. Ergo morbos ad διατητικὴν καὶ φαρμακατικὴν, vulnera vero ad χειρουργικὴν referuntur (Nascimbaeni Nascimbaenii: 6r).*

²⁰⁵ *...et dialecticum argumentum, et rhetoricam argumentationem: alterum presse et anguste, alterum late copioseque tractari solet. Nam dialectici adductis breviter propositionibus statim concludunt, oratores vero latissimum quaerunt expatiandi campum. Nam propositiones multas interdum rationibus approbant et antequam ad complexionem perveniant variis amplificationibus illam exornant. Quae, uti diximus, exornationes sive approbationes ad argumentationem quidem faciunt, sed argumentationis membra non sunt neque e visceribus eius educuntur (Nascimbaeni Nascimbaenii: 46v).*

²⁰⁶ *[Cicero] concludit se nihil esse affirmaturum. Nam cum hominis fere proprium sit errore labi, sapientis est in rebus difficillimis nihil affirmare, sed omnia more Academicorum sub dubitatione relinquere, ne cui forte arroganter ac temere assensisse videatur (Nascimbaeni Nascimbaenii: 70v).*

²⁰⁷ *Quanta sit vis educationis in puero, philosophi complures, sed in primis Plutarchus, literis tradiderunt. Id vero vulgo dici solet: improbi nutricis alumnus improbus. Pessimi magistri discipulus pessimus (Nascimbaeni Nascimbaenii: 27v).*

7.1. Naznaka praktičnih iskustava

Ovdje se sažeto provlače kroz tekst Nascimbeneova osobna pedagoška iskustva, ili barem načela kojima je težio, ali ne može se naći, nažalost, mnogo više ni o predmetu kojim se vjerojatno bavio u Dubrovniku u skladu s Amalteovim pozivom, odnosno javnim držanjem pohvalnih govora. *Genus demonstrativum*, vrsta kojoj pripadaju ti govori, obrađena je s Ciceronove strane tek površno u ovom djelu, a ni Nascimbene u komentaru ne smatra potrebnim posvetiti joj više prostora. No, tih nekoliko rečenica ipak nudi priliku promatranja njegovih ideja, koje su vjerojatno tada dijelili brojni suvremenici zaokupljeni istom djelatnošću. Pomalo se ograđujući od te teme kao neprimjerene ozbiljnu govorniku i kao tek pukog izvora zarade, pristupa ovom dijelu govorništva samo iz potrebe da njegov prikaz ne ostane manjkav. I ovdje slijedi posvuda prisutnu misao da svaki teorijski zaključak treba obrazložiti i ilustrirati nekim konkretnim primjerom i time ga približiti prosječnom studentu, čije je poznavanje klasičnih tekstova ograničeno na svega nekolicinu naslova, pa zato opsežna analiza ne bi imala svrhe. Zato napominje: "Na drugom sam mjestu rekao da ne mogu razmatrati ništa u govorničkom umijeću što nije trebalo preuzeti od osoba, posla i podavanja. Da bi se uistinu učinilo kako govornik nešto preciznije izlaže o pohvalnoj vrsti govora, sav se posao dijeli na troje. Tu se nalazi ono što je u duhu, ono što je u tijelu i ono što je izvan tijela, što se sad naziva vanjskim, a sad stranim. Iz tih se stvari mogu složiti najobilniji dokazi za pohvalu i za prijekor."²⁰⁸

Na ovaj način zapravo upućuje buduće govornike da se moraju pridržavati istine i biti što objektivniji prilikom sastavljanja nečije pohvale ili pokude, jer je tu najteže izbjeći predrasude. Insistiranje na objektivnosti prilikom držanja pohvalnih govora neposredno povezuje Nascimbenea s ranije razmotrenom Cervinom kritikom takvih govora u Dubrovniku: jasno je da u ovom pitanju dijele isto stajalište. No, shvaćajući koliko je to sklizak teren, Nascimbene se ne želi na njemu dulje zadržavati, već svoja opažanja ograničava na izbor autora koje preporučuje svima zainteresiranima: "Traži li netko red i način pisanja govora u pohvalnoj vrsti govorenja, neka pregleda Aristotelovu 'Retoriku' i Cicerona u 'Razdiobi' i 'Govorniku' i nepoznatog autora u trećoj knjizi

---

²⁰⁸ *Alibi dictum est a me nihil in arte dicendi tractare posse, quod non ex personis negotioque ac tributis sumendum sit. Verum, ut aliquod separatius de genere demonstrativo orator praecipere videatur, totum negotium partitur in tria, in ea quae sunt in animo, quae sunt in corpore, et quae sunt extra corpus, quae modo externa, quandoque extranea vocat. Ex iis rebus argumenta promi possunt ad laudem vituperationemque copiosissima (Nascimbaeni Nascimbaenii: 128r-v).*

‘Govorništva za Herenija’. Također će grčki pisac Menandar, koji je profinjeno i obilato ispisao dvije knjige o pohvalnoj vrsti govorenja, ovom predmetu pružiti mnoga pomagala. No, među ostalima, Bartolomeo Cavalcanti nije raspravljao manje profinjeno koliko opsežno o različitim načinima poticanja u pohvalnim razlozima.’²⁰⁹

Odanost Aristotelu pokazuje i navodeći anegdote koje se vezuju uz njega, poput one da je počeo predavati retoriku u popodnevnim satima iz zavisti prema čuvenom atenskom govorniku Isokratu. Želeći pružiti što potpuniju informaciju svojoj publici, i drugdje ih upoznaje s antičkim običajima kad ih smatra važnima za bolje praćenje svoga izlaganja. Upozorava da su u starom Rimu roditelji malodobnoj djeci pisali oporuke, a da su se malodobnima smatrali dječaci do četrnaeste, a djevojčice do dvanaeste godine života.²¹⁰ Dok govori o Ciceronovoj razdiobi prirodnoga prava na šest dijelova, i to na vjeru, pobožnost, milost, pravo prisvajanja, poštivanje i istinu,²¹¹ za razne sudske probleme potom iznosi primjere iz rimske povijesti, poput legende o sukobljenoj braći Horacijima i Kurijacijima, koju donosi povjesničar Tit Livije. Upozorava da se ni iz pitanja ne može uvijek spoznati istina i to zbog muka u kojima se provodi ispitivanje, što je bio uobičajeni postupak saslušanja za robove u vrijeme staroga Rima. Stručnije pravno zaleđe ima komentar na Ciceronovu misao da svjedocima treba vjerovati (*Testibus credi oportere*). Nascimbene navodi da ni o svjedocima svi ne misle isto, budući da neki smatraju kako više vjere zaslužuju materijalni dokazi nego svjedoci. To je zato što su dokazi odrazi stvari, odnosno po prirodi pokazuju čiji su, te prikazuju dokaze i odatle nose ime po prikazivanju. Svjedočanstva pak svojstvo su volje i zato svatko može izmišljati po vlastitoj želji.²¹²

²⁰⁹ *Si quis vero ordinem rationemque scribendae orationis in genere demonstrativo requirat, adeat Aristotelem in rhet. et Cic. in partit. et Orat. et auctorem ad Herenn. in 3. libro rhet. Menander quoque Graecus auctor, qui duos libros de genere demonstrativo eleganter et copiose perscripsit, multa ad hanc rem adiumenta subministrabit. Sed inter alios Bartholomeus Cavalcantius de varia exordiendi ratione in causis demonstrativis non minus eleganter, quam copiose tractavit (Nascimbaeni Nascimbaenii: 128v).*

²¹⁰ *Nascimbaeni Nascimbaenii: 94r.*

²¹¹ *Cicero ius naturale in sex partes distribuit, in religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Quarum singula suis declarationibus declarat (Nascimbaeni Nascimbaenii: 94v).*

²¹² *De testibus quoque non eadem est omnium opinio. Quidam enim existimant plus adhibendum fidei rationibus quam testibus, quoniam argumenta sunt rerum propria, id est natura monstrant ea quorum sunt et ostenduntur argumenta et inde nomen habent a demonstratione. Testimonia vero sunt voluntatum; ideoque pro sua quisque libidine confingere potest (Nascimbaeni Nascimbaenii: 86r).*

Upozoravajući da “dokazi...nose ime po pokazivanju”, *argumenta...nomen habent a demonstratione* približava se donekle etimologiji, tako često među retoričkim figurama. Širinu Nascimbeneove izobrazbe pokazuje i njegova uvjerenost da Ciceron nije pravi autor retoričke rasprave *Rhetorica ad Herennium*, već umjesto toga tumači da je autor ili Ciceronov sin ili njegov oslobođeni rob Laurea, koji je od gospodara preuzeo ime Ciceron. Po Nascimbeneu, kad je ta osoba primijetila da je Ciceron toliko napisao o predmetu pronalaženja govora (*De Inventione*), smatrala je da treba pisati o svim dijelovima retorike.²¹³ Bio je, dakako, svjestan da je ova tema razvila korijene mnogo prije Cicerona. U helenističkom razdoblju retorička se teorija posebno usredotočila na uvodni dio govora, *inventio*. Glavni dio tog bavljenja bilo je određivanje stava u govoru, poznatoga kao *stasis* ili *constitutio*.²¹⁴ Međutim, poput drugih humanista, i Nascimbene se htio osloniti na nasljeđe najslavnijeg govornika starog Rima.

Djelo *De Inventione* opravdano pripisuje Ciceronovoj mladosti, vremenu kada sud velikog govornika još nije bio posve zreo, pa su mu se zato znale potkrasti poneke nepreciznosti. Poklanjajući potrebnu pažnju dokazivanju kao jednom od glavnih elemenata uspješnoga govora, ističe da svako umjetno dokazivanje govornika ovisi o razumijevanju dijalektičkog silogizma. Potom pak tvrdi da ni Aristotel niti njegov nasljednik Teofrast ništa ne govore o vrsti dokazivanja, što Ciceron pogrešno navodi, zaveden greškom iz mladosti.²¹⁵

Među poznatim trima vrstama govora, sudskim, političkim i pohvalnim govorom (*genus iudiciale*, *genus deliberativum*, *genus demonstrativum*), Nascimbene je vrlo mnogo prostora posvetio prvim dvjema vrstama, dok je pohvalni govor tek dodirnut, iako se upravo u vlastitu radu s njim u Dubrovniku mogao susretati relativno često. Sve tri vrste za njega su zapravo *genera controversiarum*, odnosno vrste ili tipovi prijepora. Dakako, ponekad je teško strogo odijeliti jednu vrstu od druge. Tako daje uputu braniteljima kod sudskog govora da, ako je optuženikov život tako loš da se o njemu ne može ništa dobro reći sucima, onda treba govoriti o samom zločinu i prikazati ga u što povoljnijem svjetlu. Ovu Ciceronovu misao popratio je komentarom da je to

²¹³ *Nascimbaeni Nascimbaenii*: 113r.

²¹⁴ Miroslav Beker, *Kratka povijest antičke retorike. S odabranim ulomcima iz antičkih tekstova*. Zagreb: ArFresor naklada, 1997: 35-36.

²¹⁵ *Nulla huius rei extat apud Aristotelem aut Theophrastum praeceptio. ...Et Cicero adolescens cum ignoraverit probationes non esse argumentationis membra, quod tripertitum erat, quinquepertitum esse existimavit* (*Nascimbaeni Nascimbaenii*: 45r).

krajnja moguća obrana u ovoj vrsti te je neki nazivaju prenošenjem krivnje.²¹⁶ U istom pravcu, vezi između pohvalnog i sudskog govora, vodi i Ciceronov savjet da je prvi zadatak branitelja prikazati život svoga branjenika što časnijim. Logično je da Nascimbene brojne zaključke ilustrira dijelovima drugih poznatih Ciceronovih govora, poput govora za Milona, za Seksta Roscija Almerina, za Gaja Rabirija Postuma. U svakom slučaju, obilježje Nascimbeneova rada je opsežnost, dok je Du Cygne težio jezgrovitosti.

7.2. Izravna usporedba dvaju pristupa

Nascimbeneov prikaz ima jače izraženu filozofsku notu, dok Du Cygne želi pojednostavniti stvari, iako obojica pišu za istu publiku, studente retorike. Razmatrajući dokaz kao jedan od temeljnih dijelova retoričkog postupka, važniji tim više što oba autora retoriku vide kao sredstvo uvjeravanja, Nascimbene ga je definirao kao "hinjenu stvar koja se ipak mogla dogoditi",²¹⁷ a Du Cygne je jednostavno pisao da je to sredstvo izmišljeno za stvaranje vjere, odnosno za uvjeravanje.²¹⁸ Naša su dva autora različito gledala na pravu svrhu retorike kao i na njezin najznačajniji dio, iako se slažu da je njezina važnost izuzetna. Tako Du Cygne tvrdi da je uvećavanje najvažniji dio rječitosti, te da ono prolazi svim dijelovima dokazivanja poput krvotoka ljudskim tijelom i zato mora biti tečno. Sva se snaga govorništva krije u uvećavanju i zato je iznad svega važno da se mladima izloži jasna i otvorena misao uvećavanja.²¹⁹ Formalno se ovdje nalaze neke sličnosti s Nascimbeneovim izlaganjem: od Cicerona preuzeta analogija između govora i ljudskog tijela, te potreba da se radu s mladima posveti osobita pažnja kako bi pravovremeno usvojili načela govorništva. Osim toga, raspravljajući ranije o važnosti *loci communes*, općih mjesta, Nascimbene je primijetio da pri sudskom govoru i tužitelj i branitelj posežu za figurom općih mjesta kako bi predmete o kojima raspravljaju prikazali uvećanima u vlastitu korist. Tu se podudara s mišljenjem Du Cygnea o

²¹⁶ *Haec extrema in hoc genere defensio est. Quam nonnulli transpositionis translationem appellant (Nascimbaeni Nascimbaenii: 81r).*

²¹⁷ *Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit (Nascimbaeni Nascimbaenii: 19r).*

²¹⁸ *Quid est argumentum? Est inventum ad faciendam fidem, id est, ad persuadendum (Du Cygne, Fons eloquentiae: 13).*

²¹⁹ *Gravissima pars Eloquentiae est Amplificatio, quae per omnes Argumentationis partes velut sanguis per humanum corpus, fusa esse debet; nam omnis Rhetoricae vis in amplificando consistit: quare maxime interest claram et apertam Amplificationis ideam adolescentibus proponere (Du Cygne, Fons eloquentiae: 66).*

važnosti pojma *amplificatio*. Međutim, kad Nascimbene pak traga za pravom snagom govornika, zastaje kod pojmova riječi i misli. Komentirajući Ciceronov izvadak o pronalaženju riječi i misli, piše: "U ovim se dvjema nalazi sva snaga govornika, kao što kaže Ciceron u 'Diobama'. Riječi su ono čime se izriču misli duha, a mislima se pak naziva ono što duh osjeća. To jedni nazivaju idejom, drugi čak konceptom, a Grci razumom."²²⁰

Nadalje, Du Cygne potanko raspravlja o raznim osjećajima koje govornik u raznim prilikama treba pobuditi kod publike radi postizanja željenog učinka. Iznosi i primjere iz odabranih govora u vezi s tim, kao i obično, najviše iz Cicerona. Osjećaji su ljubav, mržnja, stid, strah, radost, zavist, srdžba, sućut.²²¹ I u ovome se razlikuje od Nascimbenea, pa se stoga čini posve opravdanim ustvrditi da Nascimbeneovo izdanje djela *De Inventione* svojim komentarima ostaje u granicama teorijske akademske rasprave, iako je dosta proširena autorovim uviđanjem povezanosti između retorike i civilne uprave, dok Du Cygneov priručnik ima na prvome mjestu praktičnu svrhu. Mogu se, dakako, i kod Nascimbenea pronaći neke praktične upute koje bi mladi govornik morao slijediti. Govoreći o značajkama dobrog govora, ističe da postoje tri vrline pripovijedanja kao svojstva dobrog govornika. Tako bi govor trebao biti kratak, otvoren i vjerojatan. Kratkoća je važna jer se takav govor radije sluša, otvorenost govora zbog razumljivosti, a vjerojatnost zato da bi se govor odobrio. Poznato mu je da je Aristotel u trećoj knjizi "Retorike" ismijao one koji žele da govor bude kratko pripovijedanje "kao da je to propisano zakonom".²²² Budući da Aristotel smatra, dakle, da govor ne treba nužno biti kratak, ovo je još jedan primjer za kritičko pobijanje Ciceronova stajališta pozivom na Aristotela. Zanimljiva su i razmišljanja koja govore o njegovim shvaćanjima različitih mentaliteta kod pripadnika različitih vjeroispovijedi, a s njima uspoređuje i antičke filozofe. Tako je primijetio: "Naime, različito se Rimljanima i barbarima čini da je pravedno i časno. Među kršćanima postoji jedan, među

²²⁰ [Cicero]...in inventione verborum et sententiarum. In iis duobus omnis vis oratoris, ut ait Ciceron in partitionibus, posita est. Verba sunt quibus animi sententiae explicantur; sententia vero id dicitur, quod animus sentit: quam alii notionem, quidam etiam conceptum, Graeci διόνοισιν appellant (Nascimbaeni Nascimbaenii: 85v).

²²¹ Du Cygne, *Fons eloquentiae*: 78-104.

²²² Tres hic ponit virtutes narrationis, quae propria oratoris est. Ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. Brevis quidem, ut libenter audiat; aperta, ut intelligatur; probabilis, ut probetur. Aristoteles in 3. de arte rhetorica eos irridet, qui quasi lege praescripta brevem esse narrationem volunt (Nascimbaeni Nascimbaenii: 19r).

Židovima drugi, a među Turcima postoji treći običaj i mišljenje življenja. ...On je filozof, dakle ne vjeruje u bogove.”²²³

Du Cygne ipak ne teži dubljem pronicanju u predmet kojim se bavi, ostaje na razini školskog teksta, pomagala u nastavi koje učenicima nudi pouzdani temelj. Hoće li se oni vinuti dalje ili će ostati zadovoljni skromnom propovjedničkom službom, autoru nije važno; dapače, stječe se dojam da kudikamo važnijim drži praktičan rad od teorijskih razmatranja, čak i ako su ona povezana uz pravilno razumijevanje državne organizacije. S ovog je gledišta Nascimbeneov tekst nesumnjivo korisniji, jer čitaocu (kako on pretpostavlja i za koga i piše, učeniku) nudi uvid u izravnu korist koju retorika donosi: mogućnost političkog rada. Ove razlike mogu se pripisati raznim uzrocima: različitim sredinama iz kojih potječu, jedan je renesansni znanstvenik široke naobrazbe, a drugi savjesni isusovac usredotočen na što vjernije služenje Crkvi; potom prilikama u kojima su djelovali, budući da je Nascimbene ipak u Dubrovniku više godina uživao mir i siguran materijalni položaj koji su mu dopuštali neovisan književni rad, dok je Du Cygne kao pripadnik Družbe Isusove morao voditi računa i o interesima subraće; te napokon, različitim porivima koje su imali pri pisanju svojih djela. Tek je Nascimbeneova humanistička zaigranost bila krivcem što je odstupio od uobičajenih kanona pri pisanju kritičkih izdanja tekstova, ne navodeći konzultirane rukopise i ne uspoređujući razlike među njima. Svoju obvezu te vrste smatrao je izvršenom, naglasivši da slijedi Viktorinovo izdanje, koje je bilo poznato još od antičkih vremena, a svakako se u međuvremenu pojavilo više novijih prijepisa. Filolozima je tako uskratio zadovoljstvo uspostave rukopisne tradicije koja bi dovela i do teksta kojim se sâm služio, a umjesto toga ponudio nam je zanimljivi sadržaj komentara, u kojemu se zrcali njegova bogata erudicija zajedno sa skromnim istupom prema čitateljima. Nerijetko upozorava da misli svog omiljenog autoriteta, Aristotela, ne iznosi na izvornom grčkome, već ih sam prevodi na latinski, kako bi bile što razumljivije.

Njemu nasuprot stoji Du Cygneov “Izvor rječitosti”, pisan dosljedno od početka do kraja, bez pretenzija da preuzme više uloga. Svojim skromnim, ali temeljitim pristupom ponudio je čvrsto polazište svakom budućem propovjedniku, no ostavio je prilike i zainteresiranima za dodatno usavršavanje. Koje je

---

²²³ *Aliud enim Romanis, aliud barbaris iustum honestumque videtur. Alius inter Christianos, alius inter Hebraeos, alius inter Turcas vivendi mos et opinio viget. ...Philosophus est, igitur deos esse non credit (Nascimbaeni Nascimbaenii: 19r).*

djelo bilo bolje prihvaćeno? Budući da je *Du Cygneov* priručnik bio ponovo tiskan šezdesetak godina nakon autorove smrti, čini se da popularnost ide njemu u prilog. Možemo je obrazložiti isusovačkim utjecajem, tim više što u 17. stoljeću dominiraju upravo isusovački govornici, ali i jednostavnom činjenicom da je bilo prihvatljivije za školski rad od Nascimbeneova izdanja. Iz današnje perspektive pak možemo biti sretni što su nam ostala sačuvana oba rada, jer istom problemu prilaze na dva različita načina, međusobno obogaćujući naše znanje i pristup retorici. Napokon, i dubrovački su isusovci, koji su postali priznati stručnjaci za retoriku na učilištu *Collegium Romanum*, mogli temeljiti svoj uspjeh i na Nascimbeneovu radu. Tako se uspostavlja izravna povezanost.

8. *Pod sjenom hereze*

Na polju retorike može se raspravljati o sličnostima i razlikama između Nascimbeneova pristupa ovom predmetu i pristupa njegovih nasljednika, predavača iz 17. stoljeća. No, na temelju raspoloživih podataka nameće se sud da je bilo i nekih mnogo ozbiljnijih, dogmatskih razlika, koje su tada išle na Nascimbeneovu štetu. Nascimbeneove riječi iz posvete djela *De Inventione* dubrovačkim senatorima nesumnjivo imaju mnogo humanističkog patosa, ali, s obzirom na njegovo poznato nezadovoljstvo ponuđenom plaćom, bude sumnju da se razmetao zahvalama zato što mu je u tom trenutku bilo potrebno privremeno se skloniti iz Italije, pa je dubrovačka ponuda bila dobrodošla. Doista, odmah po njegovu odlasku iz Dubrovnika pokazalo se da mu je bilo potrebno i dobro praktično vladanje retorikom, kako bi se pokušao opravdati za vrlo ozbiljne optužbe.

Unatoč njegovim nesumnjivim intelektualnim kvalitetama, nije prihvatljiva stara ocjena da je “nekoliko godina po odlasku iz Dubrovnika bio profesor padovanskog sveučilišta”,²²⁴ i to zbog neprilika s crkvenim vlastima koje su ga zadesile neposredno po odlasku iz grada Sv. Vlaha. U protivnom, nesumnjivo bi dosegao vrhunac svoje karijere kao predavač na tom glasovitom sveučilištu, koje mu je odgovaralo ne samo zbog geografske blizine rodnoj Ferrari, već i zbog intelektualne usmjerenosti. Poznato je, naime, da je Padova od renesansnih vremena predstavljala jako uporište aristotelovske

²²⁴ Po navodu J. Torbarine, “1570. godine pronalazimo Nascimbenea kako predaje na Sveučilištu u Padovi” (J. Torbarina, *Italian influence*: 61).

tradicije,²²⁵ a upravo je mislioca iz Stagire često citirao Nascimbene u komentarima na Ciceronovu raspravu *De Inventione*, te se redovito Ciceronove misli uspoređuju s njegovima. Međutim, jedan dug iz prošlosti omeo je Nascimbeneu slobodni razvitak znanstvene karijere: morao je preuzeti odgovornost i sučeliti se s Inkvizicijom.

Naime, još prije dolaska u Dubrovnik na njega se posumnjalo da je sljedbenik heretičkog nauka benediktinca Giorgia Sicula, pravim imenom Giorgia Rioliija (1517-1551), neuka, ali karizmatična svećenika rodom sa Sicilije, iz okolice grada Catanije.²²⁶ Rioliijeve ideje nisu bile izvorne i imale su više veza s učenjima koja je Rimska crkva ranije osudila. Tvrdio je da mu se Krist osobno ukazao kako bi mu povjerio da su svi sakramenti, uključujući i krštenje, posve beskorisni te da razrješenje od grijeha donosi samo vjera u Gospodina. Rioli je, osim toga, poricao papin autoritet, crkvenu hijerarhiju, kult Djevice i svetaca, milosrdnu vrijednost djela, mise, oprost grijeha (indulgencije) te stvarnu Kristovu prisutnost u euharistiji, a veličao je razum i dostojanstvo ljudske prirode. Rioliijevo vjersko promišljanje i aktivno djelovanje bili su obilježeni oprezom, pa je sam Jean Calvin prezrivo nazvao njegove napore "nikodemizmom", misleći pritom na načelo potajnog pristajanja uz nauk koji je službena Crkva stavila izvan zakona. Dakako, Calvin je ovim izrazom prezreo tajnovitost, a ne zastupani nauk.²²⁷ Budući da je istupao protiv protestanata jednako kao i protiv Rimske crkve, Rioliiju je neko vrijeme bilo dopušteno propovijedati, ali je uхваćen u rujnu 1550. godine u Ferrari, upravo tijekom propovijedi protiv luterana. Ferrarski vojvoda Ercole II. d'Este (1534-1559) nije ga htio izručiti Rimskoj inkviziciji. U zatočeništvu je Rioli izrazio spremnost da se odrekne svog heretičkog nauka, no kad je potom izveden pred vojvodu Ercolea II. i inkvizitora fra Michelea Ghislerija, budućeg papu Pija V. (1566-1572), odbio se odreći svega što je naučavao i zato je vraćen u zatvor, gdje je zadavljen dva mjeseca kasnije, 23. svibnja 1551.²²⁸

²²⁵ *Lo Studio di Padova... dalla metà del Quattrocento fino ai primi decenni del Seicento fu "roccaforte del aristotelismo"* (Marko Josipović, *Il pensiero filosofico di Giorgio Raguseo (+1622) nell'ambito del tardo aristotelismo padovano*. Studia Universitatis S. Thomae in Urbe, 26. Massimo – Milano, 1985: 56).

²²⁶ Podaci o Giorgu Rioliiju potječu s Internet sitea www.eresie.it/Rioli. Među pristašama njegova učenja navodi se i Nascimbene, uz ogradu kao potencijalni sljedbenik.

²²⁷ Dermot Fenlon, *Heresy and Obedience in Tridentine Italy. Cardinal Pole and the Counter Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1972: 20.

²²⁸ D. Fenlon, *Heresy and Obedience*: 265.

Činjenica da su se ti sudbonosni događaji odvijali upravo u Ferrari daje opravdana povoda sumnji kako se Nascimbene mogao naći pod utjecajem Riolijske nauke. U svakom slučaju, posve je sigurno da je s njegovim stradanjem bio dobro upoznat. Zabilježena je, štoviše, njegova izjava da je o Giorgiu Siculu slušao od samog Beccadellijeva nasljednika, dubrovačkog nadbiskupa Crisostoma Calvina, s kojim je prijateljevao, i to glasine o Siculovoj osudi i smrti.²²⁹ Nascimbene se svojom voljom početkom 1570. pojavio pred inkvizitorima, pošto je saznao da su u Ferrari obnovljeni sudski postupci protiv sljedbenika Giorgia Riolijske punih dvadeset godina poslije njegove smrti. Bivši dubrovački učitelj htio se ovako pokazati dobrim sinom Crkve, a svoju odanost potkrijepio je i spisom protiv heretika iz Brescie.²³⁰ Osobito je zanimljiva njegova izjava inkvizitorima od 11. veljače 1570., kada je upozorio na progon koji mu je prijetio u Dubrovniku: "Otputovao sam otamo, pošto sam obitelj poslao u Italiju i zbog straha od oružja. Istina je da sam na kraju otišao pomalo naglo, i to zbog jednog svog nećaka koji se vratio iz Italije u Dubrovnik, odakle je bio protjeran. Pošto je došao noću, njegovi su ga rođaci optužili u Dubrovniku, gdje je zatvoren pod optužbom da želi ubiti jednog dubrovačkog plemića. Po savjetu prijatelja, naglo sam otputovao u strahu da me ne ubiju, inače ne bih otputovao još petnaest dana."²³¹ Nascimbene je kao heretik utamničen 1570. i u zatvoru *San Giovanni in Bragora* proveo je punih osam godina, kada je pušten zbog lošeg zdravlja. Pošto se oporavio u kući liječnika Girolama Donzellina, koji je nekoć također bio zatvoren pod optužbom za herezu, Nascimbene je otišao u Padovu, gdje je iste 1578. najvjerojatnije i preminuo.²³²

Dosad su zabilježena mišljenja da je Nascimbene ostao u Dubrovniku sve do 1570. godine, no jasno je da je grad napustio ranije. Serafin Cerva se pobliže ne izjašnjava dokad je Nascimbene ovdje boravio, pišući lakonski da je "neko-liko godina držao javnu školu u Dubrovniku".²³³ O njegovu ranijem odlasku prije svega svjedoči zabilježeni sudski proces pred Inkvizicijom iz iste 1570., a vrijeme proteklo od osude Giorgia Riolijske moglo je pridonijeti da se izbrišu sjećanja na njegove pogreške, tim više što se u Nascimbeneovu slučaju radilo

²²⁹ C. Ginzburg, »Due note«: 191.

²³⁰ John Martin, *Venice's Hidden Enemies. Italian Heretics in a Renaissance City*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 1993: 204.

²³¹ C. Ginzburg, »Due note«: 190-191.

²³² C. Ginzburg, »Due note«: 203-4.

²³³ *Nascimbenius aliquot annos litterarum ludum habuit Ragusii* (S. Cerva, *Sacra metropolis Ragusina*, sv. III: 2443).

o vrlo uglednu pojedincu. Moguće je da je prihvatio ponudu iz Dubrovnika upravo zato što je smatrao prikladnim privremeno se ukloniti iz Ferrare, dok su još uspomene na Riolija bile vrlo žive. Nadalje, razmotrimo li riječi koje Nascimbene u predgovoru izdanja djela *De Inventione* upućuje dubrovačkom Senatu, kojemu je i posvetio svoj tekst, slijedi da se u gradu Sv. Vlaha zadržao razmjerno kratko. Čini se nepobitnim da je Nascimbene napustio službu u Dubrovniku uoči ljeta 1569., te ga je već u kolovozu naslijedio Firentinac Francesco Serdonati. Koncem lipnja te godine Marko Ragnina je javio iz Padove o svojim naporima da dovede u Dubrovnik “dvojicu liječnika, jednog kirurga i učitelja.” Sjećamo se da je isti Marko Ragnina u to vrijeme uživao stipendiju dubrovačke vlade, a po tome je jasno da njegov studentski status nije bio preprekom za vršenje ovog diplomatskog zadatka. Na njegovo pismo, datirano 28. lipnja 1569., uslijedio je 17. srpnja službeni odgovor kneza, Malog vijeća i Vijeća umoljenih, kojim je zatraženo od Ragnine da se vrati kući, a predloženi kandidati za položaj liječnika ocijenjeni su preskupima i nepouzdanima, dok se o učitelju trenutno nije govorilo.²³⁴ Međutim, Serdonati je angažiran već mjesec dana kasnije, sudeći po odluci Malog vijeća, na sjednici održanoj 8. listopada 1569.²³⁵

Zanimljiva su zapažanja Ivana Marije Matijaševića o razlozima Nascimbe-neova odlaska iz Dubrovnika, iako su nastala puna dva stoljeća poslije događaja koje razmatramo.²³⁶ Matijašević tvrdi da su Nascimbenea Dubrovčani primili vrlo srdačno i da je od samog početka boravka u gradu uživao naklonost vlastele. Zato je i sam razvio jaku privrženost prema Dubrovčanima i htio je svoju zahvalnost javno iskazati. Tu nakanu izvršio je posvetivši Senatu svoje izdanje Ciceronova djela *De Inventione*, 1564. godine. Senat mu je 1565. dopustio kratak boravak u Italiji, kako bi riješio neka privatna pitanja, a vratio se 11. rujna iste godine. Tijekom navedenog izbivanja iz Dubrovnika nije primao plaću. Po Matijaševiću, upravo je to razlog zašto su zahladili odnosi između njega i vlastele, pa je ubrzo stao tražiti novi posao. Matijašević tvrdi da je Nascimbene već u svibnju 1569. napustio službu u Dubrovniku, a četiri mjeseca kasnije zamijenio ga je Firentinac Francesco Serdonati. Ova se promjena kronološki poklapa s pismom kanonika Marka Ragnine iz Padove, iz lipnja

²³⁴ *Lettere di Ponente*, serija 27.6, sv. 1, f. 114r-v, DAD.

²³⁵ *Cons. Min.* sv. 49, f. 138v.

²³⁶ *Zibaldone*: 358-359.

1569. godine.²³⁷ Osim toga, istom kanoniku Senat je u ožujku 1569., uoči njegova putovanja u Italiju, povjerio zadatak da dovede dva liječnika i jednog kirurga za potrebe države, uz godišnju plaću od 150 dukata i dodatnih deset dukata za najam kuće, a istom prilikom naloženo mu je da pronade i “jednog učitelja književnosti, koji mora biti upravitelj naše državne škole”, uz plaću od 200 dukata godišnje i deset dukata za najam kuće.²³⁸ Malo vijeće odobrilo je 1. ožujka 1569. Ragnini posebna sredstva za putne troškove u visini od 150 dukata, i to, kako je precizirano, 90 dukata za tromjesečne troškove i 60 dukata za plaću, a to mu je plaćeno već sutradan.²³⁹

Posljednja isplata Nascimbeneu zabilježena je u knjizi javnih troškova 3. svibnja 1569., i to umanjena za kraće razdoblje koliko je proveo na poslu. Naime, navedeno je da mu je plaćeno 104 perpera i pet groša za jedan mjesec i 23 dana, računajući pritom i 6.3 perpera za najam kuće u trajanju od dva mjeseca i petnaest dana.²⁴⁰ Matijašević ističe da je Nascimbene napustio Dubrovnik iznenada i izvan uobičajene sezone, pri čemu je čak zaboravio vlastito obećanje iz predgovora izdanju *De Inventione* da će jednoga dana napisati povijest Republike i njenih slavnih žitelja. Nakanu sličnu Nascimbeneovoj izvršio je, po Matijaševiću, tek Didak Pir tridesetak godina kasnije, kada je 1596. godine napisao elegiju “O slavnim obiteljima koje su se 1595. godine nalazile u Dubrovniku”, a tiskao ju je godinu dana kasnije u Veneciji tiskar Felice Valgrisi.²⁴¹ No, ni Matijašević nije uspio proniknuti u prave razloge zbog kojih se Nascimbene odlučio na nenadani korak, već se zadovoljio tek spomenuvši “neugodne susrete koje je vjerojatno imao, a primorali su ga da iznenada i izvan sezone otputuje iz Dubrovnika.”²⁴² Potraga za pravim razlozima vodi do nekih osobnih Nascimbeneovih problema, kojima nije mogao izbjeći ni u gradu Sv. Vlaha.

²³⁷ Marko Ragnina bio je kasnije arhiđakon Dubrovačke crkve, a preminuo je 1595. godine (S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. II/III.: 370-373; S. Slade, *Fasti*: 121).

²³⁸ *Secreta Rogatorum*, sv. 2, f. 182r.

²³⁹ *A dì 2 Marzo 1569. A messer Marco di Ragnina che va in Italia per la condotta de due medici fisici ducati cento cinquanta cioè ducati 90 per le sue spese de mesi tre e ducati 60 per la sua provisione secondo la parte del Minor Consiglio a dì primo di Marzo 1569 (Libri delle polizze*, sv. 4, f. 33).

²⁴⁰ *Libri delle polizze*, sv. 4, f. 71.

²⁴¹ *De illustribus familiis, quae anno 1595 Ragusii extabant, e poi fece stampare dopo il suo Cato minor l'anno seguente 1596 in Venezia appresso Felice Valgrisi in 8° alla p. 234.*

²⁴² *I dispiacevoli incontri che probabilmente ebbe, come lo fecero quasi improvvisamente e fuor di stagione partire da Ragusa...* (Zibaldone: 359).

9. Petar Nascimbeni – učenjakov rođak

Više svjetla na osobni život učenjaka iz Ferrare tijekom boravka u Dubrovniku unosi uloga njegova rođaka Petra. Bračni ugovor između Petra Nascimbenija iz Ferrare i Marije de Tanis sklopljen je 22. studenog 1567. u Dubrovniku,²⁴³ a Nascimbene istupa kao Petrov punomoćnik.²⁴⁴ Marijin miraz činio je dio posjeda u Vrbici i u Ulcinju, što su jamčili njezini skrbnici, plemići Jakov Antunov Benessa i Stjepan Jeronimov Gradi, u skladu s odlukom Maloga vijeća izglasanom dva dana ranije. Te je posjede formalno preuzeo Nascimbene, u Petrovo ime.²⁴⁵ Ukoliko bi se brak zbog smrti supružnika razvrgao prije konzumacije, predviđeno je da ih Petar mora vratiti u roku od šest mjeseci ili platiti odgovarajuću novčanu protuvrijednost.

Nekoliko mjeseci kasnije, 20. ožujka 1568., poseban ugovor sklopili su plemić Junije Mihov Bona, u svojstvu nasljednika preminulog svećenika Augustina de Tanis, i Marija, kći svećenikova rođaka Jeronima, tada također preminulog, i supruga Petra Nascimbenija iz Ferrare.²⁴⁶ U pitanju je bilo nasljeđivanje zemljišta kod Ulcinja, uključujući oranice, maslinike i vinograde, koji su pripali Mariji nasljednim putem, a na njih je pravo polagao i Junije Bona kao nasljednik Jeronimova rođaka Augustina. Kao korisnik se javio i Vicko Jeronimov de Tanis, Marijin brat, za udio od jedne trećine. Kako bi lakše raspolagali imovinom, Junije Bona se suglasio da Marija i njen suprug i zakonski zastupnik Petar Nascimbeni imaju svako pravo koje se tiče njihove dvije trećine posjeda, pa ga smiju i založiti, prodati ili na neki drugi način

²⁴³ *Pacta matrimonialia*, sv. 9, f. 116r-v.

²⁴⁴ *Excelsens dominus Nascimbenus Ferrariensis tanquam procurator et procuratorio nomine domini Petri Nascimbeni itidem Ferrariensis habens ad infrascripta speciale mandatum, prout de eo constat, in Procurationibus Cancellariae 1567 fol. 13, ad quod habeatur relatio ex una parte, et domina Maria filia quondam Hieronymi de Tanis parte ex altera, sponte cum Dei nomine simul praedictis nominibus matrimonium contraxerunt per verba de praesenti...* Spomenuta knjiga iz serije *Procurationes Cancellariae*, serija 29 u DAD, danas se više ne može naći, jer u toj seriji nedostaju knjige za razdoblje od 1473. do 1580. godine.

²⁴⁵ *...pro cuius quidem dominae Mariae dote, vestibus et ornamentis ipsa Maria, et ser Iacobus Antonii de Benessa et ser Stephanus Hieronymi de Gradis tutores, seu maior pars tutorum eiusdem dominae Mariae, virtute libertatis sibi praestitae atque concessae in magnifico Minore Consilio sub die XX mensis currentis sponte promiserunt dare et consignare praedicto domino Nascimbeni procuratori praesenti et acceptanti... totam partem possessionis Verbizzae, eidem Mariae perventam... item omnia bona quae ipsa domina Maria habet Dulchinii.*

²⁴⁶ Ugovor je zapisan u *Div. Canc.*, sv. 153, f. 113r-v.

otuditi, čak i u Junijevu odsustvu.²⁴⁷ Dakle, imanje iz okolice Ulcinja, odakle su starinom potjecala braća de Tanis, pripalo je nasljednim pravom svećeniku Augustinu Matovu de Tanis i njegovu rodaku Jeronimu. Jeronimova kći Marija udala se za Petra Nascimbenija iz Ferrare i on je bio njezin zakonski zastupnik prilikom podjele nasljedstva s dubrovačkim plemićem Junijem Bonom, koji je pak stekao to pravo kao nasljednik svećenika Augustina de Tanis. Bona im je dopustio raspolaganje imanjem po njihovoj volji, neovisno o njegovu osobnom prisustvu, pod uvjetom da provedu podjelu dvije trećine imanja kojima je raspolagala Marija, dok je jedna trećina pripadala Marijinu bratu Vicku. Sama Marija bila je posve suglasna s podjelom, vjerojatno i na nagovor supruga koji iz Ferrare nije vidio drugu korist od posjeda u tako udaljenu kraju. Ne zna se je li Nascimbene posredovao između Junija Bone i svoga prezime-njaka Petra sa suprugom, ali ovaj slučaj predstavlja zanimljiv prilog dodatnim dužnostima koje je javni učitelj mogao imati.

Obitelj Tanis, iz koje je potjecala Petrova supruga Marija, imala je velikih neprilika s dubrovačkim vlastima sredinom dvadesetih godina 16. stoljeća. Tada je Ivan Chimi de Tanis preminuo na torturi pod optužbom da je htio predati Ston ljudima iz Krajine, područja od Pelješca prema makarskom primorju koje se tada nalazilo pod osmanskim nadzorom. Poslije Ivanove smrti Vijeće umoljenih je naredilo vječni izgon iz Stona i sa Pelješca Ruška Chimi de Tanis, Ivanova brata, i nezakonitog Ivanova sina Jeronima.²⁴⁸ Poslije tih nemilih događaja čini se logičnim da se obitelj de Tanis vratila svojoj djedovini

---

²⁴⁷ *...ideo ipse ser Iunius ut facilius dicta Domina Maria, seu pro ea dictus ser Petrus eius procurator consequi possit quod suum est, videlicet dictos duos tertios, medietatis omnium praedictorum bonorum, et alia facere expediri, quae sibi incumbunt sine aliqua oppositione, sponte, et omni meliori modo, voluit, et vult, ac contentatur ipse ser Iunius, quod sine praeiudicio suae medietatis dictorum bonorum, et iurium suorum, possit, et valeat dictus Dominus Petrus maritus, et procurator dictae Dominae Mariae dictam suam portionem seu portiones dictorum bonorum recuperare; et sibi dari, consignari, ac dividi facere, easque vendere, et alienare, ac alia omnia facere, quae in dicta procura praetendit ipsa Domina Maria, non obstante absentia ipsius ser Iunii, ad libitum voluntatis eiusdem Dominae Mariae, seu dicti sui procuratoris.*

²⁴⁸ Z. Šundrica, »Otrovi u Dubrovačkoj Republici.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 36 (1998): 62-64. O istom događaju pisali su i dubrovački analisti Anonim i Nikola Ragnina, te nepoznati nastavljač "Anala" Ivana Marinova Gondole. Usporediti *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*, digessit Speratus Nodilo. Zagrabiae: Academia Scientiarum et Artium Meridionalium, 1883: 99-102; 278-280, te *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451-1484)*, digessit Speratus Nodilo. Zagrabiae: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1893: 437-439.

u crnogorskom primorju,²⁴⁹ pa time postaju razumljivima Marijino nasljedstvo i prava plemića Junija Bone. Marija i Vicko Chimi de Tanis djeca su Jeronima Tanisa, time unučad Ivana Chimi de Tanis, stonskog urotnika.

Unatoč nedostatku čvrstih dokaza, čini se vjerojatnim da je zbog neprilika s ovom obitelji Nascimbene kasnije morao pobjeći iz grada, pod optužbom da je njegov rođak snovao ubojstvo jednog dubrovačkog plemića. Pred mletačkim inkvizitorima Nascimbene je izjavio da je pobjegao iz Dubrovnika zbog prijetnje umorstvom, i to zato što je njegov rođak prekršio kaznu progonstva, vrativši se u grad pod Srđem prije propisanog roka, pa su mu prijatelji savjetovali da bi i njemu samome bilo mudro otići iz grada. U izvorima je doista zapisano da je 31. srpnja 1567. Petar Nascimbeni osuđen na petogodišnju kaznu progonstva iz grada Dubrovnika i područja pod njegovom vlašću, pod prijetnjom zatvorske kazne u okovima, ako se vrati prije roka.²⁵⁰ Međutim, ne samo da je godinu dana kasnije Nascimbene posredovao pri sklapanju bračnog sporazuma između svog rođaka Petra i Marije Jeronimove Tanis, već je uređivao i pitanje miraza Petrove zaručnice. Tako je 24. travnja 1568. postigao da je nadbiskup Crisostomo Calvino u Marijinu korist dosudio 120 perpera, neraspoređenih iz oporuke Ruška Chimi de Tanis napisane još 1527. godine.²⁵¹ Pošto je obavijest o podjeli dvadeset perpera Ruškovoju služavki Cvijeti i stotinu perpera Anici, "koja je boravila u njegovoj kući", petnaest dana bila javno izvješena na katedrali, a nitko se nije javio da zatraži novac, sredstva su dodijeljena Mariji kao pomoć u mirazu.²⁵²

Od ranije u zavadi s bratom Vickom zbog razdiobe naslijeđenih dobara,²⁵³ Marija je očito i udaju motivirala potrebom da dobije trajnog zaštitnika svojih interesa. U svakom slučaju, vrtlog obiteljskih sukoba i davno neriješenih odnosa, pri čemu su osobitu težinu imali i jednom ugroženi državni interesi, zahvatio je i Nascimbenea i primorao ga da naglo napusti Dubrovnik. No,

²⁴⁹ Po neobjavljenim rezultatima istraživanja dr Nenada Vekarića, plemić Mako (Mato) Tanov iz Ulcinja doselio je u Dubrovnik 1395. godine. Iako mu nije priznato plemstvo koje je imao, stoljeće i pol su pripadnici ovog roda sklapali ženidbene veze s dubrovačkom vlastelom. Već je rodočelnik obitelji u Dubrovniku bio članom bratovštine antunina.

²⁵⁰ *Criminalia*, serija 16, sv. 2, f. 43v, DAD.

²⁵¹ *Test. Not.* sv. 34, f. 73r-v. Oporuka je sastavljena 6. ožujka 1527., a objavljena 17. ožujka iste godine. Čini se da je Ruško bio među žrtvama epidemije kuge koja je tada harala u Dubrovniku.

²⁵² *Div. Canc.* sv. 153, f. 59v-60r, s obrnute strane knjige. Tu se donosi cjeloviti sadržaj isprave koju je nadbiskup Calvino potpisao 12. travnja iste 1568. godine.

²⁵³ U veljači 1566. Marija je zatražila pravnu pomoć od Senata pred nastojanjima brata Vicka da joj preotme cijelo nasljedstvo (*Cons. Rog.* sv. 57, f. 265r-266r).

umjesto utočišta na rodnom sjeveru Italije, dočekala ga je nevolja pred kojom je nekoć bježao u grad Sv. Vlaha. Očito je da ovaj vještak književnoga pera i misli nije bio dorastao diplomatskim izazovima.

10. Osvrt na važnost retorike nakon velikog potresa

Dok su učenjaci baroka u svom književnom radu iznosili zaključke bliske Nascimbeneovima, kritičar Serafin Cerva, mjerodavan kako zbog temeljita proučavanja povijesti, a tako i zbog činjenice da je sam bio javni govornik, uspješno propovijedajući više puta, iznio je nesmiljenu osudu humanističke retoričke prakse u starom Dubrovniku. Kad je riječ o kasnijoj retoričkoj praksi, u cijelom su 17. stoljeću na visokoj cijeni *orationes funebres*, a ranije spomenute tri knjige o retorici isusovca Ciprijana Suareza osobito su oblikovale retorički ukus naraštaja učenika. Ipak, posmrtni govori predstavljaju nasljedstvo iz vremena humanizma,²⁵⁴ pa možemo reći da im je barok dao samo još kićeniji oblik. Je li to bio povod za nervoznu Cervinu reakciju?

Odbaci li se pomisao da je zamjerao govornicima zbog obilnih naknada koje su primali od ožalošćene rodbine i prijatelja pokojnika, preostaje sama forma, pretjerani ornat koji se skromnom dominikancu nikako nije sviđao, zahtijevajući umjesto njega primjerenu skromnost, jednostavnost i skrušenost, ma kako bili neugledni. Ovim stajalištem dubrovački se povjesničar nesumnjivo približio Du Cygneu, čiji mu je priručnik mogao biti poznat i iz vremena kad je studirao u Veneciji, iako ga ne spominje, a hvali humanista Nascimbenea. Budući da je sam Nascimbene smatrao uputnim naglasiti kako je među tri vrline dobrog govora uz kratkoću i jasnoću uvrštena i vjerojatnost, vidi se da je u ovom pitanju Nascimbene dijelio Cervino stajalište o neprimjerenosti govora koji bi bili posve udaljeni od stvarnog stanja stvari, od svima poznatih činjenica, ili bi pak bili neprimjereni okolnostima u kojima se govori. Učenjak iz Ferrare ovako je definirao što zapravo podrazumijeva pod pojmom "vjerojatnosti": "Vjerojatno je pak ono pripovijedanje u kojem se nalaze neke okolnosti o kojima gotovo svi govornici zato govore, jer o tome ovise sve javne rasprave i gotovo cijela prilika govorenja."²⁵⁵ Jesu li na Cervina gledišta utjecale i stanovite promjene u radu javne škole?

²⁵⁴ D. Novaković, »Hrvatski latinizam u XVII. stoljeću.«: 558.

²⁵⁵ *Probabilis autem fit narratio, in qua circumstantiae quaedam reperiuntur de quibus omnes fere rhetores ideo mentionem faciunt, quia inde omnis controversia forensis ac tota fere dicendi facultas pendet (Nascimbaeni Nascimbaenii: 22v).*

Istina je da čak i u dramatičnim prilikama svega desetak godina nakon katastrofalnog potresa iz 1667., koji je uvelike prorijedio vlasteoske redove, a uz to se Republika našla izložena osmanskim zahtjevima za isplatom golema danka, škola nije izgubila na značaju. Baš naprotiv, dodatno je učvršćeno načelo da samo školovani plemići mogu preuzeti državničke obveze. O tome govori zaključak usvojen na sjednici Senata održanoj u utorak, 3. ožujka 1676.²⁵⁶ Tada su jednoglasno prihvaćene obje točke prijedloga o pohađanju škola od strane plemićke mladeži, koji je Senatu podnijelo Malo vijeće. U prvoj točki prijedloga navodi se da plemići, koji su u tom trenutku mlađi od dvanaest godina, ne mogu u dobi od osamnaest godina biti primljeni u Veliko vijeće, niti se njihova imena mogu upisati u *Specchio*, popis plemića, ako petnaest dana prije upisa ne predaju Malome vijeću uvjerenje osnaženo prisegom jednog ili više učitelja da su redovito pohađali školu u dobi od dvanaest do sedamnaest godina, u skladu s običajem. To uvjerenje mora pak potvrditi Malo vijeće na redovitoj sjednici većinom od osam glasova.²⁵⁷ Po drugome članku iste odredbe, plemići stariji od dvanaest, a mlađi od sedamnaest godina u vrijeme izglasavanja ovog zaključka isto tako ne mogu biti primljeni u Veliko vijeće niti upisani u *Specchio* ako ne podnesu uvjerenje, pod jednakim uvjetima kako je navedeno u prvoj točki, da su pohađali školu od 1. travnja tekuće godine pa sve do svoje sedamnaeste godine. Njihovo uvjerenje mora biti prihvaćeno na isti način kao u prvoj točki.

U kasnom 18. stoljeću zapaža se važna promjena u radu dubrovačke škole, budući da se povjerenje želi ukazati domaćim ljudima, a ne strancima. Možda je razlog tome financijske prirode, ili zazor zbog privremenog ukidanja Isusovačkog reda 1773. godine, kako se grad ne bi suočio s novim razočaranjima. Na sjednici Senata održanoj u petak, 11. kolovoza 1775., nije prihvaćen prijedlog da se naloži Malome vijeću neka pošalje pismo opatu Benediktu Stayu, tadašnjem dubrovačkom diplomatskom predstavniku u Rimu, da pronađe i pošalje u grad dva strana svećenika laika, i to što uglednija, kako bi se tijekom tri iduće godine organizirale dvije škole, jedna retorike i druga humanizma. Prijedlog je podrazumijevao, dakako, da to Stay izvede na najpovoljniji mogući način za vladu te da obećana plaća bude što niža. No, budući da je na istoj sjednici velikom većinom glasova od trinaest prema četiri odbačen i

²⁵⁶ *Cons. Rog.* sv. 122, f. 48r-v.

²⁵⁷ Budući da je Malo vijeće tada brojilo dvanaest članova, radi se o dvotrećinskoj većini glasova.

drugi prijedlog da se kao dotad nastavi s praksom da domaći svećenici vrše nastavničku službu u spomenutim dvjema školama s istom plaćom, napokon je odlučeno da se ipak piše Stayu u Rim. U tom pismu vlada mu je naložila da predloži nova crkvena lica koja bi vodila javno školstvo u Dubrovniku u prostorima ukinutog isusovačkog Kolegija, kao i u ladanjskoj kući koja je također pripadala isusovcima, a financijske će uvjete vlada dogovoriti neposredno s izabranim crkvenim licima. Potom se raspravljalo o prijedlogu da se pozove svećenik Natale Bettera, bivši isusovac, da dvije godine predaje retoriku, ali većina je glasala protiv. Posljednji pokušaj da se očuva *status quo* u školi, po kojemu bi dotadašnja četvorica profesora iz javnih škola nastavila s radom još godinu dana, ili manje, ako tako naknadno odluči Senat, uz jednaku plaću, također je odbačen.²⁵⁸

Nekoliko dana kasnije precizirana su financijska pitanja. Na sjednici održanoj u petak, 17. kolovoza 1775., velikom većinom glasova od dvadeset i jednog za i svega dva protiv usvojen je prijedlog da se doznači pedeset pet cekina i trideset dukata za plaću trojici nastavnika u školama, a također i dodatnih četrdeset dukata za jednogodišnju plaću ravnatelju škola. Predviđeno je da ta godina teče od tekućeg mjeseca kolovoza, a da se sredstva dodijele iz blagajne koja se nalazi u državnoj riznici.²⁵⁹ Ovi podaci pokazuju da je i pred smiraj Republike prevladao isti pristup školovanju mladih kao u vremenima punog procvata. Poput nekoć Jakova Luccarija, sad je bilo vrijeme da pijarist Francesco Maria Appendini prepozna praktičnu ovisnost odvjjetničke vještine o govorničkom umijeću. U svom pregledu dubrovačke povijesti početkom 19. stoljeća, pišući s iskustvom ravnatelja dubrovačke gimnazije, ustvrdio je da "dubrovačka mladost, kad želi, ima sva sredstva i pogodnosti da uspije u pravu. Od prvih gramatičkih škola do retoričke škole može učiti latinski i talijanski jezik, a govorništvo pod ocima pijaristima, koji svemu ovome dodaju još i studij filozofije i više matematike."²⁶⁰ Promijenjene političke prilike nisu razvile shvaćanje da je potrebno mijenjati i školu, već je retorika ostala temeljnom disciplinom.

²⁵⁸ *Cons. Rog.* sv. 184, f. 192r-193r.

²⁵⁹ *Cons. Rog.* sv. 184, f. 197r.

²⁶⁰ F. Appendini, *Notizie storico-critiche*, sv. I: 185.

Zaključak: tipičnost Nascimbeneova slučaja

Na čelu dubrovačke javne škole gotovo od njezina osnutka stajali su stranci. Razlozi su višestruki: bila je stvar prestiža dovesti što uglednijeg učitelja u malu sredinu, skromna razina obrazovanja među Dubrovčanima možda je s pravom izazivala sumnjičavost kod učenih došljaka do duboko u 16. stoljeće, položaj rektora javne gimnazije mogao je iskoristiti neki od patricijskih rodova da se nametne nad ostalima. Zato je bilo bolje pokloniti povjerenje dokazanom učitelju koji će iz Italije doploviti u grad Sv. Vlaha. Dakako, uz mjeru opreza: ugovor se sklapa samo na dvije godine, a kasnije se može sporazumno produžiti.

Koji su pak njihovi motivi, zašto dolaze u ovaj kraj, tradicionalno zamišljen kao rub Zapadnoga svijeta? Ponekad su u pitanju novci, ali razmjerno rijetko, jer štedljivi Dubrovčani nude malo i čuvaju bolje plaće za liječnike i visoke činovnike. No, primamljiv je gradski mir, sredeno stanje, prividno daleko od intriga koje potresaju talijanske gradove. Stranac se u ovoj sredini može osjećati sigurno, a pritom se još osloniti na pomoć brojnih sunarodnjaka u službi Republike. To su bili presudni razlozi zašto je tajnik Giovanni Amalteo pridobio Nascimbenea Nascimbenija, učenjaka iz Ferrare, da doputuje s talijanskog sjevera i postane upraviteljem dubrovačke gimnazije. Mir iz prvih nekoliko godina remeti neobična epizoda s rođakom Petrom Nascimbeneom iz Ferrare, prognanim iz grada pod nejasnom optužbom. Mogao je Nascimbene patiti kao Filip de Diversis nepunih stoljeće i pol ranije, ogorčen pogoršanjem materijalnih uvjeta i progonjen osjećajem izoliranosti u maloj sredini, što vodi do čestih putovanja u Italiju koja su opravdano budila nezadovoljstvo dubrovačke vlastele. Međutim, Nascimbene je morao žurno napustiti grad baš u trenutku kad je postao njegovim dijelom, kad su stekli zajedničke korijene, jer je izabranica njegova rođaka Petra potjecala iz obitelji čiji su odnosi s Republikom bili davno narušeni. Postavši, dakle, dijelom grada, stekavši srodne korijene, Nascimbene je izgubio sigurnost, sredina više nije bila blagonaklono neutralna, osjetivši da se i on ogriješio o njezine zakone.

Nevolja, dakako, ne dolazi sama, pa se po povratku u zavičaj Nascimbene suočava s mletačkom Inkvizicijom, optužen za davno zamrlu, ali nezaboravljenu herezu. Godine provedene u tamnici, odakle ga je izbavilo milosrdje inkvizitora svega nekoliko mjeseci prije smrti 1578., sigurno su ga prisjetile i na lijepi boravak u Dubrovniku, za obje strane naglo i nenadano prekinut. Ipak, Nascimbene ovdje nije bio tek prolaznik o čijem su nam radu na čelu

škole ostali samo dokazi u obliku potvrda o sredstvima isplaćenima iz državne riznice. Zaslužuje više pozornosti barem zbog tri razloga. Ponajprije, iz pismenog poziva sastavljenog vještom rukom državnog tajnika Republike Giovannija Amaltea saznajemo mnogo o prilikama u gradu sredinom 16. stoljeća, što posve opravdano zamjećuje povjesničar Serafin Cerva nepunih dvjesto godina kasnije, te nas Nascimbene ovako izravno upoznaje s jezgrom talijanske zajednice u renesansnom Dubrovniku. Pored Cerve, vrijedna zapažanja o istom problemu nude i kolekcionar dubrovačke starine Ivan Marija Matijašević i biograf Sebastijan Slade Dolci. O književnoj vrijednosti Amalteova pisma dovoljno pak govori činjenica da je objavljeno u Italiji među uzorima epistolografije.

Nadalje, iako je možda i sam dvojio o svojim pedagoškim sposobnostima, nezadovoljan znanjem i motiviranošću učenika, Nascimbene je dokazano utjecao na genij mladog Nikole Vitova Gozze. Gozzeov kasniji plodonosni rad bio bi posve dovoljan kao jamstvo Nascimbeneove stručnosti i predanosti učiteljskom pozivu, čak i da nije bilo drugih primjera, osobito u vidu uspješnih studenata i profesora retorike iz Dubrovnika koji su poslije zablistali na *Collegium Romanum*. Njihov uspjeh, koji posredno također valja pripisati Nascimbeneovu zalaganju za bolje shvaćanje retorike, predstavlja ujedno treći razlog zašto ulogu ovog čelnog čovjeka dubrovačke škole valja otrgnuti zaboravu. Odvojivši vremena i za teorijski rad, izdanjem Ciceronove rasprave *De Inventione* učenjak iz Ferrare ponudio je svojim učenicima novi i cjelovitiji uvid u jedno od temeljnih djela najčuvenijeg govornika starog Rima, prilagodivši ga istovremeno potrebama vremena kad je stvarao.

Kroz gusti sloj Nascimbeneove klasične učenosti trajno se provlači misao o praktičnoj upotrebi govornišтва u političke svrhe. Nesumnjivo se pritom osjeća utjecaj dubrovačke sredine, koja je i u posve teorijskom predmetu znala prepoznati praktičnu korist. Dakako da su se pogledi kasnije nešto promijenili, pa su i udžbenici retorike iz 17. stoljeća, ovdje iz pera isusovca Martina Du Cygnea, kao i prikazi dubrovačke svakodnevice sredinom 18. stoljeća, o čemu piše dominikanac Serafin Cerva, stavili mnogo jači naglasak na jednostavnost. Umjesto pravog labirinta Nascimbeneovih citata, u Du Cygneovu slučaju ponudena je jednostavna zbirka retoričkih pravila, potanko razrađenih, ali napisanih većinom sažeto, tako da ih studenti mogu naučiti i napamet, dok je Cerva otišao korak dalje i izravno osudio pretjerani govornički ornat kao nešto posve neprimjereno. Ipak, i ovakva kritika pokazuje da retorika nipošto nije izgubila na značaju u Republici.

Nascimbene Nascimbeni je tipični humanist zbog svog rada, učenosti i karijere protkane težnjom znanstvenoj slobodi (pa i po cijenu moralno dvojbena postupka, kada je inkvizitorima spremno odao sve stare znance na koje se moglo posumnjati zbog krivovjerja). Nekoliko uspješnih godina provedenih u Dubrovniku pozitivno su utjecale na njegovo stvaralaštvo, a gradu se odužio i pedagoškim i znanstvenim aktivnostima. Neprilike s kojima se sučelio u osobnom životu mogu privući istraživača njegova rada. Ipak, pritom ne smijemo zanemariti glavnu vrijednost po kojoj ga pamtimo: bogatu književnu ostavštinu s osobitim obzirom na retoriku.

FOREIGN TEACHER AND A LOCAL HISTORIAN: NASCIMBENE NASCIMBENI AND SERAFIN CERVA ON RHETORIC

RELJA SEFEROVIĆ

Summary

Early acknowledgement of the practical value of rhetoric in resolving internal political issues and particularly its usefulness in foreign policy prompted the Ragusans to open a school as early as the end of the fourteenth century. Its work was formally defined in the mid-sixteenth century, when not only the duties and privileges of the foreign masters recruited to teach in Dubrovnik were regulated, but also the bursary terms for Ragusan students studying abroad. The law was passed in 1557, a few years prior to the arrival of Nascimbene Nascimbeni, scholar from Ferrara, yet another in a succession of able foreign masters who traditionally headed the Ragusan gymnasium. An elaborately drafted diplomatic letter of the Republic Secretary Giovanni Amalteo reveals that the school rector was highly esteemed in Dubrovnik. Among Italian intellectuals (physicians and clerks) whose services the Ragusan government sought, his position was particularly distinguished.

Nascimbene's short rectorship came to a sudden end when, being drawn involuntarily into a conflict between his cousin Pietro and the Ragusan patricians, he fled from Dubrovnik. Yet the early years of his idyllic relations with the Ragusan authorities were crowned with the publishing of his commentaries on Cicero's treatise *De Inventione*, financially supported by the government. Having understood rhetoric but also classical Greek and Roman literature, from which he amply drew, as a political tool, Nascimbene no doubt had a profound influence upon his students, among whom Nikola Gozze was

later to become an especially eminent philosopher. Yet several Ragusans who had earned their reputation in the first half of the seventeenth century as professors of rhetoric at *Collegium Romanum* marked a gradual shift towards the values in teaching rhetoric which, in the eighteenth century, were developed by the Jesuits. An example of this is the textbook of rhetoric by the Frenchman Martin Du Cygne, who attached far more importance to practical training than theoretical elaboration. In Dubrovnik itself, the mid-eighteenth century was to witness such a shift in the work of the Dominican Serafin Marija Cerva, who dauntlessly condemned the practice of official funeral orations delivered traditionally by no other but foreign rectors of the Dubrovnik gymnasium. Despite change in interpretation, rhetoric maintained its importance in the curriculum of the Ragusan school and remained highly valued in the eyes of the contemporaries up until the Republic's fall.